

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LIND-SLÆGTEN

FRA »LINDGAARD«

GENNEM FEM HUNDREDE AAR

SAMT SLÆGTERNE

LUNDE

BREMS

LOMHOLT

(Flemløse-Skartved) (Skærbæk-Herslev-Brøndsted) (Vejlby-Store Velling)

*Min fædrene og min mødrene slægts historie
syd og nord for Kolding fjord*

AF

G. LIND

I

FORLAG

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI - KOLDING

1956

LIND-SLÆGTEN
FRA „LINDGAARD“
samt slægterne
LUNDE - BREMS - LOMHOLT

I

LIND-SLÆGTEN

FRA »LINDGAARD«

GENNEM FEM HUNDREDE AAR

SAMT SLÆGTERNE

LUNDE

BREMS

LOMHOLT

(Flemløse-Skartved) (Skærbæk-Herslev-Brøndsted) (Vejlby-Storvælling)

*Min fædrene og min modrene slægts historie
syd og nord for Kolding Fjord*

AF

G. LIND

I

MINDET OM MINE FORÆLDRE, DER
HVER FOR SIG VAR PRÆGET AF DEN
SLÆGT I HVILKEN DE HAVDE DERES ROD
OG HVORTIL DE HELE DERES LIV FØLTE
SIG STÆRKT KNYTTET, ER DENNE BOG
BLEVET TIL.

Trapholt
ved ^{20/12} 1955.
Kolding Fjord.

*Henfjerne slægter, — forglem dem ej,
i arv de gav dig en ædel gave!*

(Johs. V. Jensen.)

FORORD

Allerede mens jeg endnu gik paa latinskolen, begyndte jeg at samle oplysninger om mine forfædre og min slægt paa fædrene side. Faa aar senere, i 1905, udgav jeg »F a m i l i e n L i n d«, — en stamtaule over slægten fra 1745, da »L i n d g a a r d« kom i dens eje, til 1900.

I det halve aarhundrede, der siden da er gaaet, har jeg fra tid til anden, naar min sparsomt tilmaalte fritid gav mig mulighed derved, fortsat mine slægtshistoriske undersøgelser og samtidig udvidet dem til at omfatte alle mine aner og hele min nærmeste slægt, saavel paa fædrene som mødrene side, altsaa inden for slægterne L i n d — L u n d e og B r e m s — L o m — h o l t.

Da alle mine forfædre og saa godt som hele min slægt i tidligere tid har været bønder — storbønder om man vil — og de ligeledes næsten uden undtagelse alle har været bosiddende paa egnen lige syd eller nord for Kolding fjord, saa langt tilbage i tiden, som deres spor kan følges, har deres livsvilkaar i det store og hele været saa nogenlunde ens, bortset fra de særlige forhold, som fjorden som grænseskel mellem kongeriget og her-tugdømmet har medført.

Som indledning til denne slægtsbog har jeg derfor fundet det paa sin plads at give en ret udførlig beskrivelse af de mange forskelligartede forhold, der i en særlig grad har præget bøndernes liv i Tyrstrup herred for med den som baggrund, gennem de fire slægters egen historie, at kunne kaste et lille strejflys over de ofte egnsprægede forhold, der har været af særlig betydning for vore forfædres liv og tænkemaade.

Det vil være indlysende, at jo flere slægtled tilbage en slægt kan føres, jo før vil antallet af dens medlemmer blive saa stort, at det for overskuelig-

hedens skyld vil være nødvendigt at drage et skel mellem nærmere og fjernere beslægtede, med som følge, at slægten bliver opdelt i visse hovedgrene. Dette tidspunkt mener jeg er kommen nu for disse fire slægters vedkommende, hvorfor jeg har valgt at sætte skellet ved mine fire bedsteforældre, der alle er fødte omkring aar 1800.

Paa anetaulernerne staar de paagældende bedsteforældre saaledes, hver for sig opført som det yngste led (probanden), samtidig med at de, to og to, danner det ældste slægtled paa henholdsvis Lind- og Bremsslægtens efterslægtstavler. Disse tavler indgaar dog som en naturlig fortsættelse af baade anetaulernerne og de dertil hørende slægtstavler og oversigtstavler for de tidligere generationer.

I modsætning til esterslægtstavlerne, paa hvilke alle bedsteforældrenes efterkommere staar opført, — for kvinderne dog kun i to generationer, — er paa slægtstavlerne for de ældste slægtled kun den lige linie fra stamfaderen ført helt igennem. For oversigtens skyld, og navnlig med henblik paa den paagældende hovedgrens forbindelse med de øvrige grene inden for samme slægt, er dog saa vidt muligt alle søskende med ægtefæller og børn fra de mellemliggende slægtled ogsaa opført.

De forskellige medlemmer af disse fire slægter, der i overensstemmelse med det foregaaende falder ind under begrebet »n æ r m e r e b e s l æ g t e d e«, har et løbenummer. Ud for hvert navn er der yderligere tilføjet et romertal, der antyder det slægtled, til hvilket vedkommende hører, samt paa slægtstavlen endvidere et bogstav, der angiver vedkommendes rækkefølge blandt sine søskende.

Da det er af betydning, at slægtledsbetegnelsen er ens for alle fire slægter, har jeg valgt at gaa ud fra den ældst kendte af alle mine forfædre, der er født o. 1460, hvis slægtled jeg derfor har betegnet med romertallet I, og i forhold hertil bliver saa alle de øvrige generationer angivet.

De forskellige brugsgenstande, der er afbildet i teksten, har alle igennem mange aar tilhørt medlemmer af den slægt, i hvis afsnit af bogen de er gengivet.

Som grundlag for arkivundersøgelserne vedrørende min mors slægt *Brem* og *Lomholt* og disses slægtshistorie, har det været værdifuldt, at jeg har kunnet benytte hele det omfangsrige personalhistoriske materiale omhandlende en meget væsentlig del af alle de gamle familier i sog-

nene i de saakaldte indherreder, det tidligere Koldinghus rytterdistrikt, som afdøde kommunelærer *Gunnar Køster* i sin tid har samlet.

For den beredvillige hjælp jeg i disse mange aar altid har kunnet finde dels hos lederne af de forskellige arkiver, museer og biblioteker, dels hos enkelte medlemmer af de paagældende slægter, blandt hvilke jeg særlig vil fremhæve den nuværende ejer af »*Lindgaard*«, *Aage Lind*, er jeg megen tak skyldig. I højeste grad er jeg ogsaa erkendtlig for den inspiration og intellektuelle adspredelse, det har været for mig at kunne blive delagtiggjort i den viden, der af saa mange, baade historikere og andre, er nedlagt i denne egns meget omfattende og i kulturel henseende yderst interessante litteratur, hvoraaf saa mange uddrag er gengivet i denne bog.

Den taknemlighedens gæld, jeg saaledes er kommen til at staa i over for saa mange, vil jeg gerne samle under et og give udtryk for i den tak, som jeg vil bede landsarkivar *Frode Gribsvad*, Aabenraa, paa alles vegne at modtage. Ifølge sagens natur er landsarkivar *Gribsvad* den af alle, der har haft muligheder for at kunne yde mig den mest omfattende hjælp! Med en aldrig svigtende grundighed, kritisk i sin bedømmelse, men utrættelig i sin søgen efter at fremdrage alt hvad der muligvis kunde være af betydning for mine undersøgelser, har han fra tid til anden i nu snart tredive aar, og altid med samme interesse og velvilje, stillet sin historiske viden og sagkundskab til min raadighed — og derfor tak!

Trapholt
ved
Kolding Fjord

20. december 1955.

G. Lind.

Forkortelser:

- * : født
- ⊗ : døbt
- ∞ : trolovet
- ∞ : ægteviet
- + : dødt
- : begravet
- o. : omkring
- e. : efter
- f. : før
- s. st. : samme sted
- Br. : Slægten Brems
- Li. : Slægten Lind
- Lo. : Slægten Lømholt
- Lu. : Slægten Lunde

INDHOLDSFORTEGNELSE

Bind I.

Forord	7
Fra Tyrstrup herred (1526—1864)	13
Efter reformationen	20
Hus og hjem	54
Klædedragt	69
Mad og drikke	74
Landsbyen, kirken og skolen	78
Aandslivet	96
Landbrugsforhold	101
LIND-SLÆGTEN	
Slægtshistorie	131
Slægtstavler	161
LUNDE-SLÆGTEN	
Slægtshistorie	183
Slægtstavler	198

Bind II.

Johannes Hansen Lind og Dorothea Lauritzen [Lunde]..	5
Levnedsbekrivelser	9
Efterslægtstavler	38
»Lindgaard«s historie	145
BREMS-SLÆGTEN	
Slægtshistorie	165
Slægtstavler	179
Niels Peder Hansen Brems	
Levnedsbekrivelser	201
Efterslægtstavler	215
LOMHOLT-SLÆGTEN	
Slægtshistorie	245
Slægtstavler	261
Familiepapirer m. m.	285
Oversigt	322
Slægtsnavnet: LIND	324
Kilde- og litteraturhenvisninger	325
Navneregister	327

FRA TYRSTRUP HERRED

(1526—1864)

TERRA INCOGNITA, HIC SUNT LEONES« staar der prentet paa et af »de ældste kort over den jyske halvø under et bredt bælte af skove, der i øst strækker sig fra Vejle fjord til Genner bugt og derfra breder sig tværs over landet ud til Vesterhavet.

Denne underskrift: »*ukendt land, her er løver*« er for saa vidt betegnende nok, blot maa udtrykket »*løver*« i denne forbindelse kun betragtes som et fællesnavn for de mange vilde dyr — bjørn, ulv, los, vildsvin, kron dyr o. a., — der havde deres tilhold her og derved forhindrede ethvert samkvem til lands mellem beboerne af den cimbriske halvø i nord med de syd for disse skovstrækninger boende germaner og andre folkeslag. Herved forblev disse store skove i lange tider »*ukendt land*«; — men som fyrren i aarhundredernes løb maatte vige for linden og egen og disse igen for bøgen, og vilddyrenes antal samtidig blev mindre, gjorde ogsaa beboerne fra de tilgrænsende egne sig lidt efter lidt til herre over disse skove. De ryddede land, som de opdyrkede, byggede sig hytter, hvor de kom frem og banede sig stier gennem skovtykningerne fra den ene boplads til den anden.

Paa de lettest tilgængelige og derfor mindst farlige steder i udkanten af skovene ved fjordene opførte de »gudehove«, hvor de i skyggen af deres hellige træ: linden »blotede« til Odin og Thor, men dog særligt til Njord — frugtbarhedens gud — for at forebygge misvækst og hungersnød. Vonsild (Wodenschulde) og Tyrstrup (Thyurstrop) er eksempler paa stednavne, hvis oprindelse har tilknytning til de gamle gudenavne! I nærheden af de »hellige vi« synes man ogsaa regelmæssigt at have holdt ting, — saaledes paa tinghøj i Dalby, i Aller og Taps, — hvor alle verdslige sager blev afgjort. Et minde om de dage, da denne egn lige syd for Kolding fjord netop af disse grunde var den vigtigste i

mange miles omkreds, er en overordentlig smuk guldhalsring fra tiden omkring aar 400 e. k., der blev fundet i nærheden af tinghøjen i Dalby, og som paa sin inderside bærer kvindenavnet LÆPRO ristet i runer.

Kristendommen fandt sin vej mod nord og paven paalagde sine præster, der var sendt hertil, at de skulde prædike og rejse kirker paa de »hellige vi«, — thi, som det hedder i skrivelsen »foden træder lettere ad de kendte stier«; samhørigheden med de hellige steder, som beboerne kendte, maatte ikke brydes. De første kirker af træ, senere af sten, blev derfor ogsaa rejst her.

En rejseskildring, skrevet i aarene mellem 1072 og 76 af kanikken *Adam fra Bremen*, efter at han i embeds medfør havde foretaget en rejse op gennem Sønderjylland og det øvrige Danmark, der den gang i kirkelig henseende hørte ind under biskoppen i Bremen, giver os følgende beskrivelse af dette trøstesløse, ufrugtbare og øde land, som den sydøstlige del af den jyske halvø den gang var:

»Das Land nördlich von der Eider ist unfruchtbar; ausser den dem Flusse naheliegende Ländereien erscheint alles wie eine Wüste; es ist ein salziges Land mit einem weiten Einöde. Ferner, während das ganze Gebiet Germaniens von tiefen Wäldern startt, so ist doch Judland schreckenerregender als alle übrigen, denn zu Lande flieht man es wegen des Mangels an Feldfrüchten, zur See aber wegen der Anfälle der Seeräuber. Kaum an einigen Orten findet man es bebaut, kaum ist es für Menschenwohnungen geeignet!«*)

Selvom der maaske er gaaet et hundrede aar eller mere før man begyndte at bygge sine *kirker* rundt om i landsbyerne, er det dog indlysende, at forholdene ikke kan have ændret sig ret

*) »Landet, der ligger nord for Ejderen, er ufrugtbart, og naar de strækninger undtages, der ligger nær ved floden, ser det ud som en ørken; det er et barskt land, øde og forladt. Medens hele det germanske omraade er dækket af store, dybe skove, saa er dog Jylland langt forfærdeligere end alle øvrige (lande), hvorfor man til lands undgaar det paa grund af manglende markafgrøder og til søs paa grund af sørøvernes overfald. Kun paa ganske enkelte steder er det opdyrket, og det er næppe egnet til boplads for mennesker.«

meget i den mellemliggende tid. Det maa derfor have været et overordentligt møjsommeligt og trælsomt arbejde for de forholdsvis faa bønder med deres usle trækdyr og deres yderst mangelfulde hjælpemidler og redskaber at faa slæbt de mange, ofte opimod et par tusinde, store kampesten ud fra skovtykningerne hen over træstubbene ad ubanede veje til kirkepladsen. Her ventede et endnu større og mere langvarigt arbejde den tilrejsende stenhugger og bygmester, der med sine hjælpere først maatte have alle kvadere og kapitæler hugget til før kirkebygningen kunde opføres. Men selvom opførelsen maaske har taget adskillige tital af aar, staar disse mange kirker fra Valdemarernes tid til gengæld der endnu den dag i dag, som storslaaede minder fra vort folks storhedstid.

Et andet minde fra samme tid er »*Valdemars Jyske Lov*«, der blev færdig udarbejdet i 1241 og umiddelbart derefter indført paa hele den jyske halvø. I Slesvig har denne lovs bestemmelser været gældende i mange sager lige op til aar 1900.

»Med lov skal man land bygge. Vilde hver mand nøjes med sit og lade andre nyde samme ret, da trængte man ingen lov til. Men ingen lov er jævngod at følge som sandhed; hvor man tvivler om sandhed, der skal lov lede, hvilket ret er« — lyder den magistrale indledning til dette storslaaede værk, hvis saa helt igennem danske fortolkning af lov og ret utvivlsomt har sat sit præg paa den jyske og da maaske endda ganske særligt paa den slesvigske folkekarakter.

Overgangen fra hedenskab til kristendom var en yderst langsom, men bevidst ændring af det bestaaende; mangt og meget af hedensk overtro levede videre og blev lyst i kuld og køn af kirkenes mænd eller levede skjult i folkets sind i aarhundreder. Et par bemærkelsesværdige fund, der blev gjort for blot nogle faa maaneder siden giver os de tydeligste beviser herfor. En »*tryllepind*« fra omkring 1300, hvis runeindskrift indeholder baade en sygdomsbesværgelse ved højere magters hjælp og en uddrivelse af onde aander, er skrevet paa sønderjysk folkemaal og lyder som følger:

»Jorden beder jeg tage Vare paa, og Himlen, Sol og Sankte Maria og selve Gud Drotten, at han laaner mig Lægedoms-Haand og Helbredelses-Tunge at læge ved Trolddom overalt, hvor Hjælp er behov, af Bag og af Bryst, af Læg og af Lem, af Øjne og af Øren, af alle Led, hvor Daarligdom kan sætte sig. — Sort hedder en Sten; han staar ude i Havet; derpaa ligger de ni Kvaler. De skal hverken sove sødt eller vaage sunde, førend du raader Bod paa Sygdommen.«

Paa en blystrimmel, der var viklet om nogle relikviestykker, som fandtes i en grav fra o. 1400 var skrevet følgende: »Jeg besværger Jer, I Elvermænd og Elverpiger, onde Aander og Dæmoner, at I ikke skader denne Guds Tjener, Niels, hverken paa hans Syn eller Hoved, eller noget Ledemod, men at Guds, den Allerhøjstes Kraft kan vedblive at være i disse. Amen.«

Gejstlighedens magt og indflydelse blev større og større, men samtidig steg ogsaa dens krav om tiende og afgifter, ikke blot til vedligeholdelse af kirkerne og de med dem forbundne klostre, men ogsaa til at dække præsternes og munkenes eget stedse stigende personlige behov. Tiggermunke i stort antal vandrede fra sted til sted og krævede deres offer uden hensyn til, hvor smaat og fattigt bønderne end selv havde det. Handelen med de pavelige afladsbreve blev mere og mere paatrængende, og for at sikre sig sjælefred efter døden blev bønderne og andre jordbesiddere af de pengegridske præster ofte »tvungne« til at afstaa en del af deres jordegods til kirken. Saaledes ses det, som et eksempel fra Fjelstrup sogn den 22. juli 1422: »Marine Lages dochter, Henneke Reventlowen nagelatene Wedewe donation und Verlatingsbreff dem Capittel to Hederschleben up ein Gutt to Knud in Fielstrup Carspel belegen Datum die Marie Magdalene.«

Da kirken forøvrigt selv ikke maatte laane sine penge ud mod rente, købte den ofte jord for sine midler, hvorved den lidt efter lidt blev ejer af meget betydelige besiddelser. Mindre velstillede bønder kunde købe deres sjælefred ved at afstaa en af deres køer til kirken. Ved begravelsen blev en saadan ko trukket foran kisten, — som forøvrigt ikke altid var af træ, men i de fattige egne ofte

blev lavet af halm-simer. En saadan ko blev derefter overdraget til en af bønderne mod, at han til evig tid forpligtede sin ejendom til at yde en vis mindre aarlig afgift til kirken. Disse »kopenge«, altsaa den aarlige afgift af de saakaldte »jernkøer«, har holdt sig helt op i dette aarhundrede. I Dalby blev kopengene f. eks. først afløst i 1917.

Ligesom i andre lande blev utilfredsheden med gejstlighedens evindelige krav større og større, navnlig ude paa landet blandt bønderne, fordi man der paa nært hold kunde følge, hvorledes saavel præster som munke aldeles ikke levede deres liv i nøjsomhed og efter de samme strenge religiøse og moralske regler, som de krævede, at andre skulde følge.

Overalt kom der uro. Befolkningen nægtede mange steder tilsidst at overholde tidligere trufne aftaler angaaende ydelsen af skatter og tiende til kirkerne, hvorfor præsterne maatte ty til den verdslige magt for at faa dem inddrevet.

Tiden var moden til en ændring og den kom i Nordslesvig, da hertug Christian blev udnævnt til statholder og lensmand i Haderslev. Under et ophold i Tyskland i aarene forud, havde han i Wittenberg lært Martin Luther og den af ham forkyndte lære at kende. Til fulde forstod han de bevæggrunde, som Luther fremførte mod den katolske gejstligheds stigende overgreb overfor befolkningen, hvorfor han efter sin hjemkomst anmodede nogle tyske lærde om at komme til Haderslev, hvor de skulde oprette en præsteskoie og undervise de nordslesvigske præster i den ny lære.

Efter i februar 1526 at have holdt landdag i Kiel, hvor hertugen krævede og ogsaa fik udbetalt store pengebidrag baade fra adelen og gejstligheden, der følte at deres magt var ved at svinde, men paa denne maade haabede muligvis at kunne redde den, begyndte han ved sin hjemkomst at forberede reformationen i Haderslev og Tyrstrup herreder. Ved et præstemøde i Haderslev den 23. marts 1526, hvortil var indkaldt 23 præster fra de omliggende sogne, forelagde hertugen et udkast til en ny kirkeordning og opfordrede præsterne til at søge undervisning i den af doctor Everhard Weidensee ledede præsteskoie.

Provsten i Barwith syssel, hvorunder herrederne i den østlige del af Haderslev amt hørte, blev straks afskediget og det blev paalagt herredsfogederne at styre kirkerne og føre deres regnskaber.

Allerede i 1526 begyndte en stor del af præsterne i disse sogne at forkynde den ny lære; det latinske sprog blev afskaffet i gudstjenesten, og der blev kun prædiket paa dansk, ligesom ogsaa menighedens salmesang i kirkerne blev indført. Præster blev afskediget og lægfolk, der ofte slet ingen uddannelse havde faaet, blev indsat i deres sted. Kirkernes ejendele blev desværre delvis spredt for alle vinde og mange af deres jordbesiddelser gik tabt. Overalt herskede der uorden indtil dr. Weidensee i efteraaret 1526 blev udnævnt til sognepræst og luthersk provst i Haderslev og som saadan overtog styret af kirkernes anliggender. En dag i 1527, da sortebrødremunkene kom tilbage fra messen, blev adgangen til deres klosterbolig dem forment, og de blev fordrevne ud af Haderslev by.

Mellem jul og paaske 1528 indstævnedes hertugen igen præsterne til et møde, for at forene dem om den ny kirkeordning til vejledning i forkyndelsen af den ny lære. Denne saakaldte *„ARTICULI PRO PASTORIB. RURALIB.“* (*Artikkel vor de Kerckheren up den Dorpern*) fra 1528 er bemærkelsesværdig, da det er det eneste bevarede dokument i sin art fra den danske kirkeprovins før den augsburgske trosbekendelse.

Om dette saa betydningsfulde møde har sognepræsten fra Hygum, magister Thomas Knudsen, efterladt en beretning:

»Oc der wij nu ware forsamlet paa hadersleue huss bleff oss forgiffuet, Att effterdi den almectige gud haffde nu sendt os sitt hellige ord, Att wij arme syndere bekommer synders forladelse aff guds blott naade ock barmhjertighed for sin søns skyld wed troen oc i saa made will haffue oss befrijet aff Pawens blinde forføring oc wildfarelse, da haffde hans naade mett sin herre faders raad nu bekommet twenne lærdemend af tyskeland, som wdi hadersleue skulle læse den hellig bibliske scriffit oc grecom linguam (= det græske sprog), for det først den ene hed Doctor Eber-

hardus Widensee, den anden var Magister Johan Wandel . . . . Da bleffue giffuet befaling, att wij skulle besøge disse lærdmends lectier, att wij selff først skulle lære den rette lerdøm wden meniskelige beblendelse, førende wij lærde andre den oc desemellom bleff oss forgiffuen nogle artickle skrifftelig, som wij skulle rette os effter tiill saalenge att wij selff bleffue skickelige tiill att lære andre. Huilke artickler jeg endnu haffuer beuaret.

Dernæst begeret hans fürstlige naade at alle sogneprester skulle giøre deris juramentum (= ed), som Doctor Eberhardus haffde dem forscreffuet.«

Præsterne maatte altsaa aflægge ed paa, at de vilde følge den ny læres forskrifter, — og hvis de ikke vilde det, blev de øjeblikkelig afsat. Præstemødet i Haderslev i foraaret 1528 var saaledes en forløber for rigsdagen i København 1536, hvor hele den dansk-norske kirke blev grundlagt paa samme grundvold og af den samme mand, som i mellemtiden var blevet kong Christian III. Religionsforandringen saavel i disse faa sogne i Nordslesvig, som i den øvrige del af hertugdømmerne og kongeriget, hvor den en halv snes aar senere blev indført, blev ikke betragtet som nogen indgribende omvæltning, men nærmest som en kærkommen forbedring af gudstjenesten, som almuen nu ogsaa kunde begynde at forstaa og følge med i.

Alt, hvad der havde nogen direkte forbindelse med tidligere tiders katolske gudstjeneste, jomfru Maria tilbedelsen, altrene med billeder af de forskellige helgener, røgelseskarrene m. m. var straks blevet fjernet.

Præsterne prædikede nu udelukkende paa dansk og foruden de kendte tyske salmer, der hurtigt blev befriede for deres katolske islæt, kom der nu ogsaa danske salmer, skrevet af den førnævnte præst, Thomas Knudsen i Hygum. Nogle salmer (bl. a. Den signede dag med fryd vi ser) var allerede i 1527 blevet trykt paa løse blade i det et par aar tidligere oprettede første bogtrykkeri i Haderslev, hvorved de hurtigt blev kendt og vandt indpas i mange hjem i de omliggende sogne.

Før fem hundrede aar siden og før den tid, var der overalt i Sønderjylland en del mindre adelsgaarde, der ejedes af en danskfødt lavadel, udgaaet af bondeæt. Lidt efter lidt blev disse gaarde imidlertid overtaget af holstenske adelsmænd, der samlede sig store besiddelser, ikke mindst i de skovrige egne ved Kolding fjord og Lille Bælt. Senere igen købte kronen disse gaarde og enemærker og omdannede dem til hovedgaarde og ladegaarde, paa hvilke de omkring boende bønder, hvad enten de var selvejere eller fæstere, skulde udføre arbejdet. I stedet for som tidligere at kunne nøjes med et ringe hoveri, der ofte var omsat i et mindre pengebeløb, fik kongens hovbønder nu paalagt en meget betydelig arbejdspligt. I 1539 var plovskatten 1 gylden = 1½ mark, men i 1542 blev i Haderslev len hver plov takseret til 4 gylden.

Imidlertid ændrede dette forhold sig dog igen i midten af 1500-tallet, da kronen paany begyndte at bortforpagte en del af sine hovmarker. Bøndernes arbejdspligt blev ogsaa nu omsat i de saakaldte tærskel- eller fripenge, — en afgift, der dog ret snart udviklede sig til en staaende og meget trykkende byrde.

Efter jordebogen over kronens gods i Haderslev len 1542—43 ydede bønderne deres afgifter saavel i naturalier som i penge, nemlig:

»Hagen«-penninge	»bedaget«	til	Valborgsdag (1. maj).
Sommerskat	—	-	Sct. Hansdag (24. juni).
Tjenestepenge	—	-	Mikkelsdag (29. sept.).
Vinterskat	—	-	Andreasdag (30. nov.).

Qverst eller kværæsæde (kversthavre), svaredes af gaarde, hvis beboere oprindelig var fritagne for leding.

Da bøndernes forhold saaledes i lange tider havde været meget usikre og udbyttet af deres bedrift tilmed yderst ringe, var det kun en karrig løn, de fik for al deres slid og slæb. Skovløkkerne, som de ryddede, tilsaaede og dyrkede i nogle aar gav dem allerhøjest 3—4 fold korn og udbyttet af deres usle smaa køer og andre husdyr var tilsvarende ringe; men til gengæld var deres krav til mad og klæder, — andre fornødenheder havde de tilsyneladende ikke — overordentlig beskedne.

Ikke desto mindre findes der alligevel en del smukt udskaarne kister og skabe, samt bægere og kander af sølv, der stammer fra den tid; et haandgribeligt bevis for, at nogle bønder til trods for alt, havde bragt det til en vis velstand.

Jordbesidderne (frimænd, selvejere, fæstere og kaadnere) var samfundets kerne og som kirkesvorne herredsfogeder, sandemænd, nævninge og tinghørere eller stokkemænd deltog bønderne i sognets og herredets forvaltning og retspleje. Sandemændene, to fra hvert af herredets fjerdinge, skal være selvejere, og de udnævnes af kongen, hvis ombudsmand, ridefogeden, tager dem i ed. Sandemændene optræder paa herredstinget for at oplede sandheden i sager om saar og manddrab, striden om markskel o. lign. Fra hver fjerding blev der ligeledes, men af bønderne selv, udnævnt to ransnævninge, der skulde sværge om visse voldsgerninger og tyveri, saafremt den anholdte ikke selv vilde tilstaa forbrydelsen. Helligdagsfogederne var en slags medhjælpere for præsten og uden persons anseelse skulde de melde, hvad der stred mod »det christelycke oc skickelycke Lefnets Fremdragelse«. Senere blev det deres hverv at hjælpe med at indkræve kopskat.

I modsætning til i kongeriget, hvor den almindelige prisstigning for næsten alle varer, der tog sin begyndelse i midten af 1500-aarene og strakte sig over et længere aaremaal, igen blev underkastet en rolig udvikling, fandt der i hertugdømmerne Slesvig-Holsten en virkelig »*prisrevolution*«
sted fra 1545 til 1546,

og selv om enkelte priser senere hen dalede noget, blev de dog i det store og hele stabile paa det naaede niveau.

I 1545 kostede:		og i 1546:	Prisstigning:
1 td. hvede	16 sk.	120 sk.	650 %
1 - rug	12 -	63 -	425 %
1 - byg	12 -	46 -	283 %
1 - havre	6 -	10 -	66 %
1 arbejdshest	9 mk.	19 mk.	111 %
1 stud	6 -	11 -	83 %
1 ko	48 sk.	72 sk.	50 %
1 faar	8 -	16 -	100 %
		gennemsnitlig ca.	160 %

(Waschinski)

Kendetegnende i al almindelighed for disse aarhundreder, i hvilke vore forfædres liv og virke skildres, er de mange forskellige krige som fædrelandet deltog i. Selvom befolkningen paa egnen syd og nord for Kolding fjord maaske ikke altid direkte oplevede krigens rædsler eller soldaternes hærgen og ødelæggelser af deres have og gods, mærkede de dem dog indirekte ved de stedse stigende skatter og afgifter. »*Riget fattes penge*« var det evindelige paaskud ikke alene herfor, men ogsaa naar statsmagten vægrede sig ved at lade foretage forbedringer til borgernes gavn. Et lille lyspunkt, der senere skulde blive af stor betydning for landets handel og erhvervsliv, i den første tid ikke mindst for hertugdømmerne, var dog Christian IVs forordning af 24. december 1624, hvorved den første egentlige postforbindelse, den saakaldte Hamborg-post via Kolding og Itzehoe blev oprettet.

Men tiderne ændredes hurtigt, andre forhold greb ind!

Ikke mindre end tre gange i tiden fra 1627 til 1660 blev det sydøstlige Jylland hærget af krige. Under Kejserkrigen var det først landets egne tropper, der bestod af lovløse, hvervede mænd, der brændte og plyndrede overalt, hvor de opholdt sig, og da de senere blev jaget paa flugt imod nord af de under Wallenstein staaende tropper, blev forholdene for befolkningen endnu værre.

I Tyrstrup herred var der saa at sige ikke en eneste gaard, der ikke i større eller mindre grad var ødelagt, over halvdelen af beboerne var forarmet og mange fuldstændigt udplyndrede for alt.

Imidlertid kom bønderne tilsyneladende ret hurtigt til kræfter igen, men da de svenske tropper i 1643 først under Torstensson, senere under Wrangel rykkede ind i landet sydfra op gennem Holsten gentog ødelæggelserne og udplyndringerne sig igen. »Af Vintersæden er der intet blevet, heller ikke af Vaarsæden paa Grund af Mangel paa Gødning, da alt Kvæget er røvet«, hedder det i en samtidig beretning, »thi kun med Besvær har man efter Krigen kunnet skaffe sig en eller to Køer til hver Gaard og Elendigheden og Fattigdommen er større end man kan beskrive«. Selv i de frugtbareste egne i den østlige del af Haderslev amt maatte 40 % af bønderne have skattelettelse, 25 % var helt forarmede og resten af gaardene til dels øde eller afbrændt. De daarlige tider, der satte ind overalt omkring 1640 gjorde selvsagt ikke bøndernes stilling i disse egne bedre, og dog synes landbefolkningen, de daarlige tider og de stigende skatter til trods, alligevel ogsaa den gang ved deres flid og nøjsomhed ret snart at være kommen over ogsaa de fleste af denne krigs umiddelbare følger.

Bøndergaardenes tilliggende af landsbyens agerjord, eng og overdrev, bortset fra særlige »enemærker«, skulde efter en gammel regel være ens i størrelse og da ogsaa fæsteforholdet ændredes og lidt efter lidt i realiteten blev til arvefæste, udlignedes forskellen mellem selvejere og fæstegaardmænd mere og mere. I Tyrstrup herred var en fjerdedel af gaardmændene selvejere i modsætning til i den tilgrænsende del af Nørrejylland, hvor der kun gennemsnitlig var 5 %.

Fæstere af kirkegods, de saakaldte kirketjenere, hvor fæstet altid synes at være gaaet i arv indenfor slægten, betalte hver en forholdsvis ringe afgift og havde tilsyneladende ogsaa adskillige andre fordele.

Den nordøstlige del af det gamle Barwith syssel (Tyrstrup herred), blev allerede i 1652 betragtet som et af Gud benaadet land at dømme efter den beskrivelse, som *Caspar Dankwerth* giver i sin

i det aar udgivne »*Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswigh und Holstein*«: »Die Einwohner grosse Ursache haben Gott dem Herren hohen Dank zusagen für das gute Landt das er ihnen eingegeben hat: Sintemahl alles darinnen reichlich wächst und zubefinden ist was zu der Menschlichen Leben Aufenthalt mag erfordert werden, nur den Wein, Zucker, Oel, Gewürze, Salz, Metall und etliche Medicamente ausgenommen. Die Flüsse und Meerbusen sind sehr Fischreich, bevoraus die an der Ostzee, die Wälder in Baringsüssel sind schöne, lustige und fruchtbare und geben diese Länder von Geträyde heraus: Roggen, Weissen, Habern, Buchweissen, Gärsten, Maltz, Erbsen, Bohnen, Käse, Butter, Ochsen, Pferde, Haute, Unschlit oder Tallich, wie wir es nennen, und Wolle, welche Wahren respective in Dennemarck, Schweden, Norwegen, Liefflandt, Preussen, Pommern, Mecklenburg und gen. Lübeck wie auch gen. Hamburg, Bremen, in Hollandt, Engellandt, Frankreich und Spanien verführet werden. Tüsterup Harde ist von den besten in diesem Herzogthum, denn ob es wol viel und grosse Hölzungen hat, so ist doch der Boden überall sehr fruchtbar, trägt nicht allein Roggen, Habern, Gärsten, sondern auch hin und wieder guten Weissen, daneben hat es daselbst sehr viel Obst und andere Baumfrüchte, insonderheit viel und kräftige Grasungen oder Wiesen, und dahero eine grosse Menge schöne Dänische Ochsen, ja schier die besten. Es hat auch kein geringen Anzahl Schaffe und Pferde von guter Arth. Je näher aber am Meer, je besser ist gemeinlich der Gegend. Das Gehölz ist in vorigen Zeiten viel grösser gewesen dann itzo, sintemal es angangen in Kalslundharde bei Fardrup oben Ripen, daher es auch auff Dänisch Farrischow ist gennent worden; ist längst der Schodtburgischen Au fortgegangen, durch Frös- und Gramharde, so dann auch dieser Tüsterupharde auf Odis/Wonsylt bis an der Ost-Zee ist also dieser Wald acht Meil Weges lang und ein oder anderthalb Meil weges breit gewesen; nunmehr ist es aber nicht so gross, hänget auch nicht stets aneinander, wiewol es sonsten den jetzerwähnten Strich armode hält. Dieser Wald heget ein Menge wilder Thiere, unter andern viel wilde Schweine, und weil es

Eichen und Büchen Holz, können in mastbaren Jahren viel Tausend Schweine darinnen feist gemacht werden.*)

Selvom besættelserne baade af egne og fremmede tropper under de to tidligere krige i dette aarhundrede havde bragt stor nød og elendighed overalt i denne del af landet, var det dog altsammen kun for lidt at regne i sammenligning med de trængsler, volds handlinger og ødelæggelser af have og gods, svenskekrigen 1657—60 i en ganske særlig grad bragte denne saa nødstedte befolkning baade syd og nord for Kolding fjord. Det vil være alle bekendt, hvorledes den svenske konge Carl X Gustav, der med sine tropper var trængt op igennem Holsten, den 30. januar 1658 med sit infanteri gik over isen paa Lille Bælt fra Stenderup Hage til Fønsskov paa Fyn, medens artilleriet og kavalleriet førtes over

*) Caspar Dankwerth: »Ny beskrivelse af landet omfattende de to hertugdømmer Slesvig og Holsten. (1652).

»Indbyggerne har i høj grad grund til at takke deres Herre og Gud for det gode land, som han har givet dem, thi alt hvad der kræves for at kunne opretholde menneskenes liv vokser eller findes rigeligt dér, kun med undtagelse af vin, sukker, olie, krydderier, salt, metal og forskellige lægemidler (d. v. s. legeurter). Aerne og fjordene er meget fiskerige, navnlig ud mod Østersøen; skovene i Baringsyssel er det en lyst at se, smukke og frodige, som de er, og i disse lande frembringes produkter som rug, hvede, havre, boghvede, byg, malt, ærter, bønner, ost, smør, samt stude, heste, huder, tælle eller talg, som vi kalder det, og uld: hvilke varer bliver udført til Danmark, Sverrig, Norge, Liffland, Preussen, Pommern, Mæklenborg og til Lybæk som ogsaa til Hamborg, Bremen, Holland, England, Frankrig og Spanien. Tyrstrup herred er et af de bedste i dette hertugdømme, thi selv om det har mange og store skove, saa er dog jorden overalt meget frugtbar, hvorfor der ikke alene avles rug, havre og byg, men ogsaa her og der god hvede; desuden findes der ogsaa megen frugt, æbler og andre træfrugter: ganske særligt mange og frodige græsgange eller enge og derfor en stor mængde skønne danske stude, ja, udelukkende de bedste. Der findes ogsaa et ikke saa helt ringe antal faar, samt heste af god beskaffenhed. Jo nærmere havet, jo bedre er almindeligvis egnen. Skovene har i tidligere tid været meget større end nu, eftersom de gik ind i Kalslund herred ved Fardrup ovenfor Ribe, hvorfor den ogsaa paa dansk er blevet kaldt Farrisskov,¹⁾ den gaar langs med Skodborgaa gennem Frøs- og Gram herreder og altsaa ogsaa Tyrstrup herred ved Ødis-Vonsild ud til Østersøen; og denne skov har saaledes været 8 mil lang og 1½ mil bred: men nu er den ikke mere saa stor, og skovene naar heller ikke altid sammen, omend skønt de holder den omtalte strækning fattig. I denne skov findes en mængde vilde dyr, blandt andre mange vildsvin, og da det er ege- og bøgeskove, kan i oldenaarene mange tusinde svin blive fedet op dér.«

¹⁾ Farris: første led er ordet *Far*, der i stednavne plejer at betyde »overfartssted«, men her »vej« eller snarere »færdsel«; *ris* betyder skov (ofte kratkov), Farris er altsaa skoven, hvor igennem færdselen gaar (efter: Hald: Vore Stednavne 1950).

fra Hejlsminde til Tybrind. Dette skete dog først efter, at de svenske soldater havde plyndret, brændt og ødelagt saa meget de kunde overkomme overalt, hvor de kom frem. Nogle maaneder senere rykkede de kejserske, brandenburgske og polske hjælpetropper ogsaa op imod nord for at komme Danmark til hjælp og juledag 1658 blev de svenske tropper paa Koldinghus overrumplet og nedsablet af polakkerne. De mange forskellige fremmede soldater, fjender som venner, — af hvilke sidste navnlig polakkernes grusomhed, raahed og umenneskelige opførsel overfor den stedlige befolkning trods enhver beskrivelse; jyderne var jo efter deres opfattelse vantro kættere, — brandskattede, røvede og plyndrede alt og alle. Efter at de fremmede tropper var trukket tilbage, blev Haderslev østeramt belagt med et kompagni af landets egne, hvervede soldater, der fortsatte paa akkurat samme maade, hvorved hele befolkningens nød og elendighed steg til det ubeskrivelige. Og værre blev det, da ogsaa en epidemisk sygdom (plettyfus) fulgte i krigens spor og bortrev i titusindvis af den udsultede og stærkt svækkede befolkning, hvorved adskillige landsbyer og i hundredvis af gaarde kom til at staa øde og helt mennesketomme i lange tider derefter.

At forholdene nordenfjords i Jylland var lige saa elendige som i Nordslesvig foreligger der utallige beviser for i tingbøgerne, hvor det i langt de fleste tilfælde, naar der nævnes en gaard, hedder: »afbrændt, men nu igen opsat en hytte i stedet«. Adskillige landsbyer var ogsaa her fuldkommen raserede for menneskeboliger, navnlig i egnen om det saa længe belejrede Frederiksodde (Fredericia). Folkene flygtede fra deres gaarde til hedeegnene, hvor de søgte at leve som tyende, medens andre skjulte sig i jordhuler paa utilgængelige steder og søgte at friste livet dør. Et andragende fra bønderne i de fem »indherreder« giver en beskrivelse af tilstanden:

»Deres kgl. Majestæt om naadig Hjælp underdanigst at søge er vi fattige Bønder Eders kgl. Majestæts Tjenere, boendes i de 5 Indherreder udi Koldinghus Len, højlig forarsaget, thi først er vi ruineret af de Svenske, vores bedste Fæmon og Formue bort-

taget, da de Svenske kom først for Frederiksodde. Siden da de Kejserslige, Brandenburgske og Polakker ankom, haver de Svenske ladet bortføre alt, hvad vi havde og de fleste Gaarde nedbrudt eller afbrændt udi alle Herrederne, saa vi maatte henfly med Kvinder og Børn, hvor vi kunde have og nyde Almisse og et Stykke Brød, ja de fleste, thi ingen kunde blive eller være tilstede for de Polakkers Tyranni og ulykkelige Traktering med arme Mennesker, og da mange af Sorg, Hunger eller Sygdom bortdøde. Vi Igenlevende haver og siden de Kejserslige, Brandenborgerne og Polakkerne bortdrog, udstaaet meget ondt med Plyndringer og Kontributioner af Eders kgl. Maj. eget Folk . . . . nu kan vi det umuligt længer udholde, men nødes at igen kvittere de smaa Hytter, vi haver opbyggt og igen henløbe udi Holsten og Jylland at betle vores Brød. Derfor, allernaadigste Herre og Konge, hjælper for Jesu Christi Døds og Pinsels Skyld, at vi ikke alle skal nødes at drage fra vores Hytter igen og betle paany eller omkomme af Hunger, thi vi længer umulig kan udgive Kontribution til Soldaterne. Kongernes Konge, den allerhøjeste barmhjertige Gud, vil give Eders kgl. Majestæt et langvarigt og lykkeligt Regimente, hvilket vi fattige Mennesker dagligen vil ombede, at Gud i Himlen længe og vel vil spare og bevare Kongen, som hører de Fattiges Skrig og Graad.

Datum Kolding den 16 Martii 1661«.

Vist aldrig nogensinde, hverken før eller siden, har de ulykkelige bønder i disse egne ved Kolding fjord været pint og plaget og lidt en saadan nød, som i disse aar. At beskrivelserne aldeles ikke er overdrevet kan ses af en beretning, som lensmanden Sthen Bilde har aflagt: »Bønderne i Koldinghus Len er alle saa øde og ruinerede, saa de dette Aar ikke en Skæppe Korn eller andre Specerier efter Jordebogens Indkomst haver formaaet at udgive . . . . og haver dette Aar ikke faaet Rug saaet uden nogle faa ungefærlig 4 eller 6 Skæpper Rug, og de meste haver ingen Bæster at drive Jorden med, dersom de endskønt havde Kornet. Ja de fleste Gaarde er afbrændte, afbrudte eller omblæste, og dersom de skulde have Vaarkorn, som de kunde saa,

da kunde nogle Tusinde Tønder ikke forslaa . . . . Saa det er erbarmeligt og elendigt, med Koldinghus Lens Bønder og kan ikke komme snart igen tilrette, uden de maatte være fri nogle Aar for Kontribution til Soldaterne og for Landgilde to eller tre Aars Tid.

Hafniæ, 27 Martii 1661.

Sthen Bilde.«

Efter denne ulykkelige krig trængte statskassen mere end nogensinde til penge og nye skatter og afgifter (»herrengelder«) blev derfor paalagt de stakkels udpinte og fuldstændigt forarmede bønder, der i mange tilfælde overhovedet ikke saa nogen mulighed for hverken helt eller delvis at opbringe dem. Skatterestancerne steg derfor aar for aar og maatte i mange tilfælde tilsidst helt eftergives.

Ingen vilde overtage de øde gaarde, hvorfor man maatte tilstaa de bortflygtede besiddere og tyende, hvis de da endnu var i live og vendte tilbage, frihed for afgifter og skatter, for overhovedet at faa de øde gaarde bragt paa fode igen. Hvor gode løfter ikke var tilstrækkelige, skyede myndighederne hverken trusler eller fængsel, hvis en mand vedblivende nægtede at overtage en gaard. I Haderslev amt fandtes ialt paa den tid 367¹/₂ øde gaarde, og alle, selvejerbønder saavel som kaadnere (husmænd) var berøvet alt. Alle maatte derfor begynde forfra for at vinde tilbage, hvad der var tabt og genopbygge, hvad der var ødelagt. Priserne paa landbrugsprodukterne var ikke særligt høje, kun 1661, 1699 og 1709 var »gode« aar, mens bønderne i 1667, 1669 og 1703 kun fik meget lidt for deres varer. I 1669 kostede rug 2¹/₂ mk., byg 2 mk., havre 18 sk. pr. tønne. Nogle aar i firserne var der misvækst og samtidig begyndte kvægsygen at brede sig. Paa bøndergaardene var hesteholdet stort, men kornets foldudbytte vedvarende kun ringe (3—5 fold) og da skatterne vedblev at stige og først naaede et højdepunkt i begyndelsen af 1700-tallet, var de sidste spor fra denne trængselstid, — det værste aarhundrede i historisk tid for den sydøstjyske bondebefolkning, — ikke forsvundet før langt hen i det 18. aarhundrede.

Truende krigsudsigter nødte staten til at indføre nye skatter,

nemlig en formue- og næringsskat, hvorefter der skulde ydes 2 % af formue og indkomst, en kopskat, der var afhængig af den paa-gældendes stilling, samt skatter paa heste, karosser og chaiser (= bærestole). Den ordinære kontribution forblev uforandret med 3 rdlr. pr. plov maanedlig. Det maa retfærdigvis dog her tilføjes, at kongen i nogle aar gav de bønder, der var særlig haardt ramt af kvægsygen, ret betydelige lettelser i deres skattebetaling.

I 1709 var lønnen for en tjenestekarl i rede penge 10 rdlr. lybsk, hvortil kom 2 par sko, samt tøj til en værdi af 47 rdlr. lybsk om aaret, medens en tjenestepige fik $2\frac{2}{3}$ rdlr. lybsk, 2 par sko og tøj til en værdi af 36 rdlr. lybsk. Paa de store gaarde fik en daglejer i høstens tid i 1768 16 sk. lybsk (= 1 mk.) om dagen og en pige, der »bandt op« 10 sk. lybsk. Den øvrige del af aaret blev alt andet markarbejde aflønnet med 10 sk. lybsk for mænd og 8 sk. lybsk for kvinder. Omkring aarhundredets slutning var aarslønnen i rede penge for en tjenestekarl omkring 65 mk. lybsk, for en røgter omkring 52 mk. lybsk og for en tjenestepige omkring 45 mk. lybsk. Arbejdstiden var om sommeren fra kl. 5—19, ialt 12 timer, foraar og efteraar fra kl. 6—18, ialt 10 timer, om vinteren fra kl. 7—16, ialt 7 timer, idet der var spise- og hviletid fra kl. 8—9 og fra kl. 12—1.

Grænsen, og det vil altsaa sige toldskellet mellem kongeriget og hertugdømmerne var af den allerstørste betydning baade for den nord og syd for boende befolkning, samt — og ikke mindst — for statskassen.

Patent angaaende Toldskiellet; givet paa vort Slot Rosenborg den 29. Oct. 1727:

»Vi Frederich IV R. etc. etc. . . . allernaadigst for got befunden, at bestandig Toldskiel, for saavidt Heste og Qvæg og andre Vahres Fortoldning angaaer, at determinere og fastsætte, at Konge Aaen paa den Vestre Kant, og Colding Aae paa den østre Kant skal holdes og ansees for det rette almindelige Toldskiel og Kiendetegn imellem Nørre-Jylland og Fyrstendømmet Schlesvig, hvorover eller forbie ingen med noget, hvoraf Told svares, bør under Confiscation af hvis de haver at fare med, maa lade sig finde,

med mindre ved og hos Vahrene følger vedbørlig Told- eller Pas-seer-Seddel. Og som imellem Konge Aaen og Colding Aae findes $\frac{3}{4}$ Miil Veys tørt og fast Land, saa ere ligeledes føyet de Anstalter, at til alles og enhvers Efterretning paa samme Distance, et vist Antal Pæle bliver nedsatte for at betegne og tilkiendegive, hvor Li-nien og det rette Toldskiel imellem forbemeldte tvende Aae skal tages. Saa skal det og herved være alle og enhver allernaadigst forbuden, at de ikke om Natte Tide (som regnes fra 1 Time efter Solens Nedgang indtil 1 Time før Solens Opgang) maa drive med noget slags Qvæg eller Heste paa en Miil nær enten inden eller uden bemeldte Toldskiel og Skilsmisse Linien, under Confiscation af hvis de betreffes med . . . .«

Det bør tilføjes, at den udførselstold, der skulde erlægges ved udførsel af stude fra kongeriget til hertugdømmerne, den saakaldte »øxentold«, der i de gamle toldregnskaber ogsaa kaldes for »kro-nens told« eller »store tolden«, udgjorde en af landets vigtigste handelsindtægter. Efter toldrullen af 1672 betaltes der $1\frac{1}{2}$ specie-daler for hver stud, et beløb, der senere blev forhøjet til 2 rdlr. specie eller 2 rdlr. 40 sk. courant, ja, fra 1718—19 endog til 3 rdlr. specie. I Frederik II's tid laa antallet af stude, der aarligt blev drevet fra Jylland til Holland paa omkring 50.000, hvortil saa yderligere kom det betydelige antal, der gik til andre lande, samt det store antal af uds muglede dyr. Ved en forordning af 1788 op-hævedes alle de bestemmelser, der havde indskrænket staldnings- og afhændingsretten og gav »Frihed til Opdræt, Fedning, Salg og Udførsel af staldede eller ustaldede Øxne, Køer, Quier eller Kalve« og tolden blev nedsat til 1 rdlr. stykket, med som følge, at den meget udbredte uds mugling af stude over grænsen blev betydeligt formindsket.

I 1735 indberettes det bl. a. fra Tyrstrup herred, »at tilstanden dør i det store og hele er meget daarlig, at en stor del af bøn-derne er deres undergang nær, og at der hyppigt finder udpant-ninger sted for de offentlige afgifter; men dette herred har ogsaa maattet udrede en betydelig sum gamle restancer foruden de sæd-

vanlige afgifter«. Omtrent samtidig hermed begyndte priserne paa landbrugsprodukterne at stige, og da der yderligere blev fastsat uforanderlige pengetakster for landgildeafgifterne — korn, smør og honning — paa grundlag af tidligere aars gennemsnit, som i virkeligheden ikke var højt, gik bønderne nu en lysere tid i møde. I Haderslev amt blev det bestemt, at for 1 td. rug skulde falde 1 rdlr. 32 sk. courant, 1 td. byg 1 rdlr. 16 sk., 1 td. havre 32 sk., 1 td. smør 16 rdlr. og 1 td. honning 10 rdlr.

Med den af kongen i 1757 nedsatte »*Kommission til Landvæsenets Fremtarv og Nytte at befordre*« begyndte en ny tidsalder for den danske bonde baade syd og nord for grænsen. Det første man vilde raade bod paa var fællesskabet, hvorfor der udstedtes love om udskiftning af markerne mellem lodsejerne, og det blev paabudt at sætte stengærder om de enkelte lodder. Om det saa helt var efter bøndernes ønske eller ej, blev der ikke spurgt, da det ikke kunde forventes, at de skulde ville bryde med gammel vane og paatage sig et nyt og ikke noget helt ringe arbejde, hvorfor denne, saavel som en del andre velgerninger man ønskede indført, nærmest blev dem paatvungne.

Nu maa det her i denne forbindelse fremhæves, at det at have været fæster under kongen, det være sig i Nordslesvig eller som rytterbonde i det gamle Koldinghus rytterdistrikt, paa ingen maade kan sammenlignes med de forhold, hvorunder f. eks. de sjællandske fæstebønder paa godserne levede først under vornedskabet til 1702 og senere under stavnsbaandet, indtil det blev ophævet i 1788.

Den underkuede bonde, der overfor naadigherren stod med sin lue i haanden og lod sig tyrannisere af en ridefoged, som Ludvig Holberg har beskrevet det, er fuldstændig ukendt paa denne egn. Igennem aarhundreder kan man følge, hvorledes slægt efter slægt med den selvfølelse og værdighed, der er frie og selvstændige bønder egen, har hævdet deres plads og krævet deres ret, ligegyldigt overfor hvem det saa end har været, — egenskaber, der den dag i dag er dybt rodfæstet blandt bønderne og ogsaa præger de nulevende slægtled paa denne egn.

Kolding fjord og grænsen mellem kongeriget og hertugdøm-

merne i det hele taget betød i tidligere tid uden tvivl i mange henseender et virkeligt skel mellem beboerne syd og nord derfor, ogsaa udover det skel, som toldgrænsen satte. Dette til trods for, at de naturlige betingelser, hvorunder man levede og virkede, i det store og hele var ensartede.

Det daglige sprog, der taltes, selv i grænseegnene i Nordslesvig, afveg ret betydeligt fra sproget nordenfjords, ligesom ogsaa hele livsindstillingen var anderledes dèr. Dette forhold blev allerede i sin tid fremhævet af dr. *Erich Pontoppidan*, hvis navn er bevaret for eftertiden, dels gennem den salmebog, der bærer hans navn, dels gennem hans mange topografiske, teologiske og sproghistoriske værker og gudelige, pietistisk prægede skrifter, hvoraf en del har titler og indhold, der er i høj grad karakteristiske for den tid, som t. eks. »Troens klare Spejl« eller »Fejekost til at udrense den gamle papistiske Surdejg. (Brugen af Hørfro til at fordrive Spøgelse, Arvesølv, Kirkegaardsmuld og Juleaske til at læge Sygdomme, Messevin til at forjage Susen for Ørerne. Majgrønt paa Møddingen og i Stalde Valborgsaften, Brandbreve, der skulde beskytte et Hus mod Ildsvaade«.

»Selvom præsterne lige op til 1725 og endda senere brugte at messe paa latin, og der mange steder har fundet en vis fortyskning sted, saa er og bliver det sprog, der tales overalt i Slesvig, godt dansk«, og Pontoppidan nævner derefter i flæng en del »ord, der maaske ikke er almindelig kendt i kongeriget og af den grund ofte bliver antaget for at være af tysk oprindelse, hvad de dog aldeles ikke er, som f. eks.

Blee = Sengelagen

Boel = Bondegaard

Fik = Lomme

Frammers = Forstue

Kost = Bryllup

Kaadner = Husmand

Kløv = Inderste kammer

Pisel = Storstue

Söwens = Sovekammer

Unnen = Middagsmad«

Noget lignende synes forøvrigt ogsaa at have været tilfældet med en del mundheld og talemaader, der har været almindelig kendt og brugt overalt i sognene syd for Kolding fjord i mindst

et par hundrede aar, men ikke er særlig kendt i indherrederne nordenfjords, som f. eks.:

E hund aa e knæjt. ka hovs læng.

Røe hoer aa æ elletræ.er groer best oe suur joer.

De goer femten skræjere oe e puend, saad Jørrn snerker te æ sla(v)ter, aa sa ska di endda ha djer pessejæn mæ.

Vorherre hjælp æ fowl. aa æ præ.st. i en hoer vinter.

De æ ett glant for tusser aa komm op i en storkreej.

De æ gott te æ e uen veet, saad æ mand, da han haad soold en las hvas te tow, aa di va kommen op aa slaas om't.

Ven æ rønnbær æ røe, æ e mejessøvn øe.

Di ska hae æ pæng. fraa dem der haaer dem, saad æ mand, da hans røjterknæjt haad køjt en lompat (pibe) oe æ Felt (Christiansfeld).

Han ka lougte æ grejs groer oe Fyensland.

Han skuler saa'n te jen sku trow te han haad. væn ud. aa stjæle heeste.

Haae do pæng. i æ fik, ka do ky.v. møj.

En svulten aa en frøjsen æ aaltie let køjsen.

Han vanter si unnen. («Han mangler sin middagsmad« siges om en mand, der ser gnaven og utilfreds ud).

Han kagler mier enn han gjørr.

De skrier i ham liesom søej' mjælk.

De æ ett gott for æ sviin aa vied, hva æ flesk koster i Hambørr.

I aaret 1775 udgav *P. Rhode* sin »*Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse*«, som helt op til midten af det følgende århundrede under det gængse navn »æ amtsbeskrivels«, var en meget yndet læsning overalt i hele amtet. Selvom en ret betydelig del af de historiske meddelelser i denne bog, der dog ikke gengives her, bærer præg af en meget livlig fantasi — Rhode, søn af en farver i Kolding, var i aarene 1760—67 hjælpepræst i Stepping, — indeholder bogen dog derudover ganske fortrinlige oplysninger om mange yderst forskellige forhold i denne egn paa hans tid og tidligere, saaledes at selv en række usammenhængende uddrag vil kunne

give et meget alsidigt billede af forholdene i det paagældende tids-
afsnit:

»I dette store Stykke Land, som Læserne hermed giøres be-
kiendt leve Indbyggerne med mindre Bekymring og beherske
større Riigdomme end i andre Danmarks Provinzer.

Bonden har Jord nok; en Mand med en halv Plov, det er meget
lidet over 5 Tønder Hartkorn, saaer i tre Marke ti Tønder Korn
i hver, og desuden græsse over tive Stykker Hornqvæg. Jordbunden
er overalt god og frugtbar til Korn-Avl, Høebiering, Skov- og
Have-Vexter. Af Kommen, Humle, Pateter, Rødder, Augurker,
Asparges og sligt sees ikke mange Steder noget, thi faa her i Lan-
det legge Vind derpaa undtagen nogle af Præstesketet. Bøndernes
Have-Vexter ere meest Kaal, Porre, Salat, Røer etc., men Æble-
frugt legge de utrolig Flid paa og alle poder og planter Frugttæer.
Tørvemoser, saasom i sær imellem Wonsild og Colding, ere her
saa rige, at de ved fornuftig Huusholdning aldrig udtømmes. Her
fattes og ikke Skove, over hvilke at have Opsyn Kongen lønner
Ridere og Fogeder; men mangfoldige ere ødelagte, endskiønt
Skove her burde tiltage, saasom ingen Præst maa vie et Mandfolk
til en Brud, førend han beviser at have plantet nogle Eeger og et
vist Antal Bøgetræer; men de fleste plante aldrig og de unge
Eegetræer bortstæles til Pleile, Svøbeskafte og sligt. Olden paa
Skovene ere Kongens, og sættes aarlig til Auction.

En Bondes Indslagting her bestaaer i eet, høyt to, Slagtenød,
eller en Stud, et Sviin (som veyer gjerne ni til ti Lispund Flesk)
høyt to, nogle Faar og Giæs. Han behøver og ikke at indslagte
saa meget som den danske Bonde, der maa holde flere Folk til at
bestride Hoveriet ved Herregaardene. Der frembringes mange
gode stærke Heste og en Mængde af Stude. Hestenes Seletøy er
ligesom i Nørre-Jylland Træskagler med Halmpuder under, hvor-
udi trækkes dobbelt lettere end i de siellandske og laalandske See-
ler. Med store fede Sviin holdes her Kiøbmandskab ligesom med
Stude, de bortføres i Flokketal og sælges i og udenfor Holsten.

Bonden er her i sin Kornmark mangfoldig plaget af Vildsviin.

Man tør ikke dræbe dem, og derfor nødes til at holde Vagt i Kornmarkerne. I Aaret 1763 var her et eget Optog med Ulvene, enten Sneveiret eller en egen Galenskab drev dem, og det var farligt at ride ene og ubevæbnet, de søgte uden Frygt Hesten. Tænk, man dræbte dem inde i Colding Bye, inde i Vaabenhusene ved Landsbyekirkerne, og de gik frem ligesom blinde og galne.

Bønderne ere Fæstebønder af Kongen, nogle faa have kiøbt deres Jorde, saa ere her og nogle Selveyer-Møllere, hvis Møller ere Vandmøller, hvortil ligger et vist District, som bør til slig en Mølle altid søge under Straf, ligesom man har sin Kirke man bør søge. Jorden er Kongens, men Bygningerne deres egne; de kunde sælge dem til hvem de lyster. Folket er flittigt og oeconomisk; de consulere ikke Vanen, saafremt de i deres Indkomme forudsee nogen Fordeel, skulde de end hente den i andre Lande og Riger.

Til Flittighed blive de fra Barndom vant; man finder en Bondes Tienestekarle sielden her at ligge om Vinteren fra Soel gaaer ned og indtil Sengetiden, række sig paa Bænkene. Er her Mangel paa Korn og Tærskearbeid, saa arbeide han i Træ og sælge til Kiøbstaden, andre giøre Arbeid af Halm, af Svinehaar, af Been etc., andre giøre Koste af Geil, af Lyng, Birk etc., andre reise om og sælge Vahre (de fortiene kun lidet, dog ville de ikke tigge); de kiende Verden og stole paa Guds Forsyn og paa Lykken; de ere ligesaa glade naar de betræde en anden Provinze, som naar de ere hiemme, endog de elske usvigelig deres Fædreneland. Sær nøye Omgang har almindeligvis her ikke et Huus med et andet, endskiønt man allevegne finder Høflighed, dog meest hos Borgere og Bønder.

Quindefolket er her dets Levetid ikke ledigt, kunde de ikke tiene længere, saa væver, strikker, knipler, spinder de og deslige. Drukkenskab straffes her sielden for, thi det er ufor nødvendent; men dog have disse Adams børn ogsaa Lyder: Stolthed, Letfærdighed.

Bedragerie anses skammelig; lumsk at behandle en Kiøbere gjør Handelsmanden ikke. Rettens Betientere ere kostbare; intet imellem mig og Naboe kan afgjøres uden Ridefogden, Herredsfogden og Skrивeren besejler vor Mellemandling, og det koster

Penge. Bonden kiender her sin Amtmand, han er her det han bør være, Amtets høyeste Dommere og Øvrighed, og han deciderer ved et Decretum eller Mellemtale saavel i verdslige som geistlige Sager og afgjør saaledes Tvistighederne. Er een af Parterne i ingen Maade saaledes at tilfredsstillende, saa tillades ham at øde Penge paa tydske Processer, som varer tidt hans Søns Levetid ud.

Præsterne her synes i visse Parter, saasom i Henseende at tælle Tiendekørnet paa Marken med Bonden, i Henseende til Skifter efter døende Personer, i Henseende til Penges Uddeling til Fattige etc. ikke have den Myndighed og Fordeel som de Danske.

En Degn er her meget ringe agtet, en Skoleholder er noget mere i Estime, han er Bondens Consultus og er her gierne en Kunstnere i Regnen og Skriven; dertil sættes ikke demitterede Tienere, afsatte Jordegods Eyere og Pagtere, banqueroute Kiøbmænd, men de komme lige fra Information og Seminario til at undervise andre. De have fri Huus i en Hytte, som Bønderne have opbyggt; det visse som er dem tillagde at leve af, er kun ringe, ligesom paa Proprietairernes Gods i Jylland; men Bønderne i Nørre- og Sønder-Jylland glemme dem ikke med Foræringer til Juulen af Meel, Gryn, Flesk, Kiød, Lys og sligt. Degnene her have deres Boeliger, vist Korn af Bønderne, somme Steder ogsaa skøn Avling, item visse Pund Smør, Ost og Brød etc.

Præsterne have gode sikre Indkomster; de have deres Avling, fri Jord, hver 30te Kiærv Korn til Tiende, 30te Lam, Griis, og visse Penge af Føl og Kalve, item visse Pund Smør og Brød. Præstegaarden betaler Mand efter Mand efter Taxation med 500 til 1000 Rdlr.; visse Fag deraf pleye Sognemændene at skulle holde vedlige. Præsterne her ere fri for al Consumptionsskat, Studiiskat, Doctorskat, Enkeskat med mere, som de danske Præster aarlig maa svare. -

Kirkerne holdes i god Stand, de ere meest alle med Blyetage, og tilhøre Kongen.

Bønderne klæde sig her i Vadmæl, nogle af de Rigere, samt Møllerne undtagne, som klæde sig i graa og blaa Klæde, som kjøbes her for got Kiøb. Dog klæde Bønderne og deres Koner sig

altid nettere end de i Sieland og Fyen, og besidde derhos nogle Dyder i høyere Grad fremfor Øboerne, nemlig Ydmyghed, Godgjørenhed, Ædruelighed, Kydskhed, Lyst til Guds Ord at høre og lade virke paa deres Sind; men de taale heller ikke vel at sættes i rette og lastes. De reise gierne, de staae sig vel, de bagtale ikke saa meget deres Næste, de drikke ikke Brendeviin som Øboerne, de lade deres Børn lære. Det er vist, det er en Lyst at høre Børnene her læse, see dem skrive og gjøre høye tydske Regninger.

Haderslev Amt udgiør hele syv Herreder, af hvilke de to, Haderslev og Tyrstrup, udgiør Haderslev Huuslehn, og Bønderne have her frugtbare Jorder, som giver Hvede og Byg, især Rug, Ærter, Boghvede og saa fremdeles; Græsgange, hvorpaa fødes Qvæg i stor Mængde; item de fiskerigeste Søer og Vande glæder enhver Beskuere; ikke at glemme de tykkeste Skove, hvor vilde Dyr smaa og store vrimle, og mange tusinde Sviin fødes. De skadeligste Dyr for Kornet ere Vildsvinene og for Qvæget Ulvene.

Indbyggerne her staae sig i Almindelighed vel, hvortil ogsaa Fælledskabets Ophævelse i Aarene især 1739 og 1740, da over tusinde saa kaldede Lykker bleve indrettede med Grøfter og levende Gierder, som de legges megen Vind paa, haver ikke gjort lidet. Saa have de og adskillige Friheder, saasom de ligger i Hertugdømmet Slesvig, og ere frie for den store Qvæg-Told, nemlig 5 Rdlr. for et Par Stude, som Jyderne maae betale i Colding, hvis de ville drive Handel med dem i de tydske Provintzer etc. Deres Skatter, Skatte-Korn og Fourageleverancerne er jævnet efter Ploven, og denne deres Plov-Taxt er saa lemfældigt sat, at, naar den regnes ud til Hartkorn, har man her kun en Tønde Hartkorn at betale af, hvor de danske Bønder har $2\frac{1}{5}$ Tønder at betale af, paa ligemeget og ligegod Jord, og for Resten besværer dem ingen. Den største Klage man hører, er, at den rigeste Bondes Søn ingenlunde er befriet fra Soldaterne, endskiønt mangan een gierne vilde betale henimod tusinde Rigsdaler for ham; og sligt er retfærdigt.

Hertugdømmet lader Kongen regiere ved en Statholder, først i Haderslev, siden i Flensborg, men nu i Glykstad. Amtet ligger

under det tydske Cancellie, Overretten og Landsretten holdes paa Gottorp Slot. Amtmanden har den første Undersøgelse af alle Sager og afsiger Dom alene. I Værnetinget i hvert Herred sidder Herredsfogeden, Ridefogeden, otte Tinghørere eller Støkkemænd, to af otte Sandemænd og Tingskriveren. Amtsforvalterens Æmbede er at incassere den aarlige Pligt og Landgield, item: Skovbøder, Træ-Udviisningspenge, Indersters Skat, Magazinkorn etc. Huusfogeden udskriver alle Vogne, som bør gjøre frie Kiørseler; han har Opsyn over alle kongelige Pagtstykke, Veye, Broer, kongelige Fæsteskovene etc.

Ridefogederne indcasserer den maanedelige Contribution, og hvad af Plovtallet af Kongen paabydes, saasom: Fourager, Landtransportpenge og Amts Anlager etc., item: andre extraordinaire Paabude, som reguleres efter Amtets 800 Plove. De ere tilstede ved alle Ting, Vurderinger, Syner, Skifte- og Delings-Sager; de føre Over-Inspection over Bøndergodset og alle oeconomiske Sager og Undersøgninger etc.

Herredsfogederne ere i hvert sit Herred Justitiarium, Oberformyndere, Skifte- og Delingsforvaltere; de udstæder ogsaa alle Fæe-Attester til Tolddegradationers Hemmelse. Tolders, Controlleurs og Tingskriveres Æmbede er alle bekendt.

Branddirecteuren staaer for Amtets Brandvæsen. Brand-Anstalten sees af en vidtløftig Forordning 1741 den 11. December. Begge Hertugdømmer hører under eet herudi, ved forefaldende Ildsvaade paalegges nogle Skillinger eller hvor meget behøves, paa hver Plov.

Aar 1718, den 20. December. Kongelig Forordning, at naar Brud og Brudgom kiører til Kirke, maa ingen Skud løses, dem til Ære, under 20 Rdlr. Straf til Kongen, eller og sidde tre Uger i Fængsel paa Vand og Brød, hvorpaa Sognefogeden skal have Opsigt.

Aar 1726. Ingen maa arbeide om Helligdage under 1 Rdlrs. Straf første gang, og anden gang dobbelt; ikke heller paa saadanne Dage at sidde, spille og doble i Vertshuse, og ingen Drikkevahre udskienkes førend Klokken Fem om Eftermiddagen;

for Ulydighed herimod skal Giæsten og Verten betale hver for sig 4 til 16 Skilling Lybsk, ja til 1 Rdlr.

Aar 1737, den 24. April: Kongelig Forbud, at hvo som drister sig til i Kongens Skove at afhugge en stor frisk Eeg, betaler til Straf 20 Rdlr., for en frisk Bøg 12 Rdlr., for hvert Læs afhugget Grene eller Stavre etc. betales 3 Rdl. eller og straffes med Halsjern, eller en Maaned i Skubkarren for hver 10 Rdlr. Ingen under 1 Rdlrs. Straf at antænde Ild i Skove, Heder og Moser. Hvo som i Kongens Vildbane borttager eller vidende køber unge Harer etc., item unge Bierg- og Agerhøns, betaler i Straf 10 Rdlr. For at skyde, jage eller fange en Hiort 100 Rdlr., et Vildsviin, en Hare etc. 20 Rdlr. Belønning for den, der ødelegger en Ulv 6 Rdlr., for en Ørn 12 Skilling Lybsk, for en Falk 8 Skilling L., for en Høg 6 Skilling L.

Samme Aar: Kongelig Befaling, at i Skovegn skal hver Mandsperson, før sin Copulation, plante og bringe i tredie Blad 10 unge Eeger eller 15 Bøgetræer; eller for hver Manglende betale 1 Rixdaler for Eeger, men for Bøgetræer 2 Mark Lybsk. Præsten, som ikke iagttager det, skal bøde 4 Rdlr.

Endnu samme Aar. Kongelig Befaling, at for en Qvinde, som føder for Copulationen, eller for atten Ugers Forløb efter Copulationen, skal skee Afbigt af Prædikestolen, saavel som for hendes Ægtefælle, dog uden at nævne deres Navne; begge tilsammen give desuden Bøder 6 Rdlr.

Aar 1740. 24. Septbr. Kongelig Befaling, at de Karle og Piger, som ikke ville tiene, men setter sig paa deres egen Haand, skal, hvis det er en Mandsperson under 40 Aar, betale 3 Rdlr., og en Qvinde under 30 Aar, 2 Rdlr. paa Landet til hver Steds Betient eller Øvrighed.

Her maa ikke ringes med Klokke uden paa Begravelsesdagen. Liigstuen maa ikke betrekkes med Hvidt, og kun to eller tre Nærpaarørende bydes til Liigbegængelse, — her maa ikkun gives Confect og fransk Viin til 1 à 2 Rdlr., under 10 Rdlrs. Straf.

Aar 1744. Kongelig Befaling; at ingen, som opholder sig eller er opfødt hos de saa kaldede Mæhriske Brødre, skal til Lære-

æmbede beforders. Aaret derpaa er forordnet, at, hvo som reyser til disse Brødres Menigheder, skal miste Arveret. Disse to Forordninger ere 1771 ophævede.

Aar 1623 den 6. December. Udgik streng Kongelig Rescript til dette Stifts Præster, om at holde ordentlige Maanedes Bededage, at catechisere, og ey at øve Troldoms Konster.

1644. Saae det i denne Egn bedrøvet ud. De Svenske ængstede alle; hvis Feldtmarskalk Leonh. Torstenson opholdt sig nogen Tid i Haderslev; men den svenske Besætning i Haderslev og Ribe blev os til Bytte. Men efter et fierding Aar kom den svenske General at overgive sig paa Naade og Unaade, og Proviant og Gevæhr blev os til Bytte. Men efter fierding Aar kom den svenske General Wrangel, indtog Staden og Slottet, (som maintenerede sig i fire Dage), lod de danske Bønder reyse hiem, og satte Soldaterne i Arrest; men han nød, Gud skee Lov, sin Herlighed her ikke længe. thi Natten efter Erobringen blev (som man mener, af de Danske selv) sat Ild paa Slottet, saa at bare Murene blev staaende (som siden bleve anvendte til Colding Slots Reparation) tillige med Bolværket, som Wrangel havde ladet Slottet befæste med, medens han i dette Aar opholdt sig en Tid derpaa.

1658. Afbrændte Polakkerne Moltrup Præstegaard; de ihjelslode Præsterne i Skodborg og Rødding. Samme Aar i Februarii Maaned gik Kong Carl Gustav over Iis fra Haderslev Færge med sin Armee til Brandsøe og Fyen; da to svenske Compagnier og Kongens Vogn gik forloren under Isen. Og i dette saavel som følgende Aar 1659 blev Tilstanden endnu jammerligere; de Svenske havde indtaget hele Landet. Ildekommen I brandenborgske og polske Hielpetropper, vi kiende Spor her af eders Røverie og Drab til denne Dag; gid Colding Slots Kæmpetaarn havde været ti Fod høiere, og I derfra alle med hinanden vare blevne udkastede! Tilmed kom og Blodgang (den hvide Blodsot) blant Folk, hvorved mange hundrede døde. Landet blev øde, Beboere fattedes. I dette og forrige Aar creperede, tænk, i dette Amt allene vist 28 Præstemænd.

1664, den 3. Februarii blev her i Consistorie dømt over Joh.

Rötger, som havde prognosticeret, at Dommedag skulde komme 1665, anden Søndag efter Trinitatis, og det ikke pludselig, som Folk menede, men langsom alle Mennesker faa deres Dom.

1713. Houserede den svenske General Stenbock her i Landet; men blev vel ydmyget.

Aar 1723, omtrent, døde i Haderslev den syge Jomfrue, som til Forundring, udi halvandet Aar ey havde nydt noget af Mad og Drikke. Om hende er skrevet en Tractat trykt i Halle.

1769 den 25. Julii. Skrives her at have reist sig et skreksomt Veyrligt med Torden og Lynild og store Hagel; man svømmede i Gader og Kieldre. Havernes Frugter og Urter bleve nedslagne. Kornet paa Marken slaaet af, alle Vinduer mod Vesten af Hagelen indslagne.

1771. Fik de Mæhriske Brødre kongelig Tilladelse at have fri Religions Excercitium paa Tystrup Gaard, hvor, til Præst blev af Brødrene beskikket 1772 Herr Johannes Prætorius.

Tyrstrup Herred grændser mod Østen til Bæltet og mod Norden til Nørre-Jylland og Colding Fiord, hvor de Seylende har et indtagende Syn af Skove, Marker, Enge, Kirker og een Del til Fiorden løbende Bække og har i Syne det smukke Colding-Slot. Fiorden er fiskerig, men har ellers ikke Vand nok til læssede Fartøyer. Hvo der finder Fornøielse i det behagelige Landlevnet, behage kun at komme inden dette Herreds Grændser; mon det i de danske Lande har sin lige? Hvad fattes her af Fuldkommenheder? Pløymarkerne bære villig alt slags Korn. Øxne springe her omkring i Tusinde Tall i deres Græsgange, i disse fede Enge; de raskeste Heste købes herfra allevegne omkring. Skove savnes ikke, og derfor have de gamle Adelige og Rige her tilbygt sig Gaarde i større Mængde end anden Steds, man har her *Straarup, Tyrstrup, Drendrup, Fobislet, Wargaard* etc., som nu alle tilhøre Kongen og bortleyes.

Fra Haderslev til Colding gaar Veyen saaledes: *Kongeveyen*: Fra Nørrebroen til Bierning $\frac{3}{4}$ Miil, til Tyrstrup $\frac{3}{4}$ Miil, til Høkelbiern $\frac{1}{2}$ Miil, til Ostorp $1\frac{1}{2}$ Fierd., til Vonsild $\frac{3}{4}$ Miil, til Colding $\frac{1}{2}$ Miil, det er tre og en halv Miil. Men ad *Landeveyen*

gaaer man: Fra Haderslev til Errigsted $\frac{3}{4}$ Miil, til Bøgeskou $\frac{1}{2}$ Miil, til Aller $\frac{3}{4}$ Miil, til Siølund 1 Miil, til Vonsild $\frac{3}{4}$ Miil, det er ialt 4 Mile til Colding.«

(Rhode).

I aaret 1800 kom en ny landmilitisordning for hertugdømmerne, der lignede den for kongeriget, og værnepligten kom til at gælde for bondestanden i almindelighed, samtidig med at udskrivningen skulde foretages efter folketal og ikke efter plovtalet.

I en indberetning om landbrugsforholdene i Tyrstrup herred i sidste halvdel af 1700-tallet angives det, at jorden her er bedre egnet til græsgang end til kornavl, og det nævnes, at rugen er meget uren, og at man træffer de saakaldte »*vangeskiftsmarker*«, d. v. s. marker der hviler 4—5 aar og derefter besaas lige saa længe, som regel dog kun med havre. De gødes næsten aldrig, og tiest giver de ikke stort mere udbytte end udsæden. Mejeribruget spiller ogsaa en ikke ringe rolle for adskillige bønderbrug, ja i Tyrstrup herred, fremhæves det, »holder nogle velsituerede bønder alene køer, hvorfra de samler smør til salg, og de opfeder kalvene, og de befinder sig alle temmelig vel derved.« Hesteopdræt, kvæg- og svineavl var ved siden af kornavl ret betydelig. Faareavl var kun ringe, hvorimod der opfededes mange stude. Fra begyndelsen af den engelsk-amerikanske krig (1775) indtil 1801 oplevede Nordslevig meget gunstige tider for sit landbrug. Handelen blomstrede, og alle landbrugsprodukter var efterspurgte og steg aar for aar til stadig højere priser. I 1801 fik bønderne paa Haderslevengen 3 mk. for en skp. rug og 2 mk. for en skp. havre. Smørret, der i 1762 kostede 16 rdlr. tønden, kostede i 1786 37 rdlr. Samtidig steg dog ogsaa baade ejendomspriser og forpagtningsafgifter. Kvægsygen, der igen hærgede i Slesvig i aarene omkring 1780, gav til gengæld bønderne store tab, — en trediedel af hele kvægbestanden i Slesvig døde eller blev slaæet ned.

Den 20. juni 1788 ophævedes det af Christian VI den 4. febr. 1733 indførte stavnsbaand. Paa den af danske bønder i den anledning rejste frihedsstøtte er indskriften: »Kongen bød: Stavnsbaandet skal ophøre, Landboe Lovene gives Orden og Kraft, at

Gennemsnitspriser (Lybsk Courant) i Slesvig-Holsten.

1546-1572 1572-1622 1622-1775 1776-1793 1794-1818 1819-1838 1839-1853 1854-1863

Hvede: 1 td = ca. 110 kg	c. 4 ¹ / ₂ Mk.	c. 6 ¹ / ₂ Mk.	c. 9 Mk.	c. 12 Mk. 4 Sk.	c. 19 Mk. 2 Sk.	c. 10 Mk. 5 Sk.	c. 14 Mk. 4 Sk.	c. 18 Mk. 12 Sk.
Rug: 1 td = ca. 100 kg	3 Mk. 5 Sk.	4 ¹ / ₂ Mk.	6 ¹ / ₂ Mk.	7 Mk. 8 Sk.	13 Mk. 12 Sk.	7 Mk. 12 Sk.	11 Mk.	14 Mk. 12 Sk.
Byg: 1 td = ca. 100 kg	2 Mk. 4 Sk.	3 ¹ / ₂ Mk.	5 ¹ / ₃ Mk.	7 Mk. 4 Sk.	11 Mk.	6 Mk. 11 Sk.	9 Mk. 7 Sk.	13 Mk.
Havre: 1 td = ca. 100 kg	1 Mk. 5 Sk.	3 Mk.	4 ¹ / ₄ Mk.	7 Mk.	10 Mk. 3 Sk.	6 Mk. 13 Sk.	9 Mk. 4 Sk.	12 Mk. 11 Sk.
Arbejdsheste	17 Mk.	30 Mk.	48 Mk.	21 Rigsdaler	41 Rigsdaler	48 Rigsdaler	66 Rigsdaler	122 Rigsdaler
Stude (Slagtekv.) 300 kg l.v.	16 ³ / ₄ Mk.	14 Mk.	45 Mk.	9 Rigsdaler	22 Rigsdaler	19 Rigsdaler	33 Rigsdaler	62 Rd. 32 Sk.
Køer (Malkekøer)	8 Mk.	12 Mk.	24 Mk.	11 Rd. 35 Sk.	14 Rd. 19 Sk.	13 Rd. 36 Sk.	22 Rigsdaler	41 Rd. 20 Sk.
Svin ca. 32 ¹ / ₂ kg l.v.	56 Sk.	4 Mk.	7 ¹ / ₂ Mk.	12 Mk. 10 Sk.	17 Mk.	22 Mk.	31 Mk.	57 Mk.
Faar ca. 30 kg l.v.	16 Sk.	2 Mk.	3 Mk.	4 Mk.	3 Mk.	2 Mk. 8 Sk.	5 Mk.	13 Mk. 4 Sk.
Lam ca. 18 kg l.v.	8 Sk.	1 Mk.	1 Mk. 12 Sk.	2 ¹ / ₂ Mk.	3 Mk. (?)	2 Mk.	4 Mk. (?)	10 Mk.
Gæs ca. 4 ¹ / ₂ -5 kg	3 Sk.	6 Sk.	12 ¹ / ₂ Sk.	12 Sk.	27 Sk.	20 Sk.	34 Sk.	37 Sk. 6 Hv.
Høns ca. 1 ¹ / ₄ -1 ¹ / ₂ kg	1 Sk. (?)	1 ¹ / ₂ Sk.	4 ¹ / ₂ Sk.	4 Sk.	6 ¹ / ₂ Sk.	5 Sk.	5 Sk.	8 ¹ / ₂ Sk.
1 Snes Æg	10 Hv. (?)	15 Hv.	4 Sk.	5 Sk.	11 Sk.	6 Sk.	6 Sk.	10 Sk.
1 Pund Smør	18 Hv.	30 Hv.	4 Sk.	5 ¹ / ₂ Sk.	8,17 Sk.	5,60 Sk.	6,83 Sk.	9 Sk. 7 Hv.
1 Par Sko	9 ¹ / ₂ Sk.	11 Sk.	2 Mk. 1 Sk.	3 Mk.	6 Mk.	4 Mk.	3 Mk.	5 Mk.
1 Par Støvler	31 Sk.	2 ³ / ₄ Mk.	7 Mk.	8 Mk. 8 Sk.	10 Mk. 6 Sk.	8 Mk.	8 Mk.	11 Mk.

(Waschinski)

af gennemsnitspriserne i Slesvig-Holsten fra prisrevolutionen i 1546 til 1863.

De mange forskellige betegnelser for antal, maal og vægt, der anvendtes, var ligeledes meget udviklede og vanskelige at bruge i det daglige liv, hvorfor man ogsaa søgte at gøre dem lidt mere ensartede. Men der skulde gaa mange aar, før dette blot nogenlunde lykkedes, hvorfor et udvalg af de mest brugte enheder angives her:

1 ol sild var 20 kast à 4 stykker.

12 svin = et wrath, 12 nød (stk. kvæg) = en hjord, 12 hors = et stod.

6 svins olden var 1 svinelæg, altsaa 2 læg = 1 vrad.

1 mark guld var 16 svinelæg = 96 svins olden = 8 vrad og følgelig

1 vrad eller 12 svins olden = 1 mark sølv.

1 trave = 20 kærve à 3 neg eller = 2 skokke à 30 neg.

Hamp og ulds vægt blev angivet i sten. 1 sten = 20 eller 21 skaalpd.

1 skaalpund = 32 lod à 4 quintin à 4 ort = 496 gram (efter 1839 = 500 gram).

1 ørtug rug eller mel = 10 skp.

1 — byg eller malt = 12 skp.

1 — havre = 20 skp.

1 læst = 24 ørtug.

1 tønde smør = 14 lispund netto, 16 lispund brutto.

1 drittel smør = $\frac{1}{3}$ af en gammel holstensk smørtønde paa 300 pd.

I Haderslevhus len var smørtønden 14 lispund à 14 skaalpund.

1 tønde fisk = 14 lispund netto = 26—28 ol sild.

100 danske tønder korn = 107 haderslevske tønder à 8 skæpper.

Den jyske alen = 57 cm.

Alenmaalet deltes i 2 fod à 12 tommer, 1 alen bliver ogsaa delt i

4 quarter, 1 fod i 4 handebred, 1 handebred i 4 fingerbred, og denne atter i 4 bygkorn.

3 alen udgjorde 1 favn. 1 palm(e) = $3\frac{2}{5}$ tommer.

I Sønderjylland anvendtes der flere forskellige slags alenmaal.

Den politiske uro rundt om i Europa i slutningen af 1700-tallet kom ogsaa i høj grad til at præge forholdene saavel i Danmark som i hertugdømmerne i begyndelsen af det nye aarhundrede. Slaget paa Københavns Rhed den 2. april 1801 var begyndelsen. Den 15. august 1807 kom Christian VII. med sit hof, statsraadet og de første deputerede til Koldinghus, som en følge af den engelske Flaades ankomst i Øresund og senere bombardement af København. Krig med England og dermed ogsaa med Sverrig. I 1808 sluttede Danmark forbund med Frankrig, og franske og spanske hjælpetropper rykkede ind i landet under marskalk Bernadottes befaling.

Paa Koldinghus blev der indkvarteret en del spanske tropper med det ulykkelige resultat, at der, som en følge af vagtposternes uforsigtighed, udbrød ildebrand, der i natten mellem 30. og 31. marts 1808 lagde slottet i ruiner. Fred med Sverrig i 1809.

Som en direkte følge af krigene kom landets pengevæsen i de følgende aar fuldstændig i uorden. Kongeriget oversvømmedes af uindløselige pengesedler, mens hertugdømmerne havde deres eget godt ordnede pengevæsen.

Da krigen kom, havde regeringen svækket landets finansielle stilling ved optagelsen af alt for mange og store laan; og privatfolk købte derfor varer op i stor stil. Ingen mønt kunde holde sin værdi, og alt hvad der var metal i, blev opkøbt eller indsmeltet. Pengepressen gik ustandselig. I slutningen af 1810 var courant-sedlernes værdi kun $\frac{1}{5}$ af deres paalydende, det følgende aar $\frac{1}{7}$. Den 5. januar 1813 kom der endelig en ordning. Rigsbanken fik en 6 % første prioritet i alle faste ejendomme.

Man led store tab. Rigsbanksedlernes ringe værdi blev aarsagen til en ren »pengeforsagt«. Vreden, navnlig i hertugdømmerne, var stor. Der havde en krig, med Frankrig som allieret, altid været upopulær. Misfornøjelsen viste sig allerede i 1807 og voksede aar for aar, fordi al handel med Tyskland derved var blevet umuliggjort.

Forarmelsen steg, da landejendomme var falden 75 % i pris. Nu skulde den ny rigsbank ogsaa være hertugdømmernes bank. Modstanden mod sedlerne blev større og større, og i 1813 maatte

sølvet igen indføres som betalingsmiddel i hertugdømmerne. Man følte sig forfordelt ved at have maattet bære tunge byrder for kongerigets skyld, og separatistiske bevægelser begyndte i visse kredse og paa visse egne at vise sig. Efter 1814, freden med England i Kiel, var og blev forholdene yderst vanskelige for Danmark. Handelen var delvis ødelagt, pengevæsenet i dybest muligt forfald. Norge væk. Landet isoleret, fordi det havde støttet Napoleon.

De sidste russiske tropper rømmede Holsten i begyndelsen af 1815. I koalitionskrigen kom Danmark ikke til selv at deltage. Statens aktiver formindskedes aar for aar med ca. 2 mill. rdlr. aarlig. Heldigere var man med pengevæsenets ordning. Rigsbankens omdannelse i 1818 til Nationalbank blev administreret forsvarligt, og i løbet af 1820'erne nærmede kursen sig til pari. Købmandstanden var økonomisk afhængig af Hamborg. Landbrugskrisen rasede værst 1818—24 og var i virkeligheden først forbi o. 1828. Den skyldtes væsentlig det uhyre fald paa korn og andre landbrugsprodukter, der kom overalt i Europa efter krigens ophør og fredsaarenes forøgede produktion. Udførslen til Norge var ophørt, arbejdslønningerne var steget, da pengeværdien faldt, og det virkede jo nu særdeles ugunstigt. Folk, der havde købt gaarde med indestaaende restkøbesummer i de synkende seddelkursers tid, fik det haardt nu, jo højere kursen paa banksedlerne blev. En mængde bønder maatte gaa fra deres gaarde, og endnu flere kunde ikke efterkomme deres forpligtelser. Mange blev siddende paa gaardene udelukkende fordi kreditorerne ingen fordel saa i selv at overtage dem. Staten maatte yde laan! Alle disse forhold, og ikke mindst dønningerne fra julirevolutionen naaede op til hertugdømmerne, hvor man nu for alvor drøftede mulighederne for en fuldstændig adskillelse fra kongeriget.

I en artikel om byen Haderslev i »Provinzial-Berichte« fra 1792 siges det om de slesvigske købstæder, »at de mere ligner Landsbyer end Kiøbstæder, og i Byerne ere Haandværkerne mere Landmænd, end de skulde være; og paa Landet bøder, klistrer og lapper Landmanden efter Evne, af Brist paa Haandværksfolk, paa sit Hus og sine Redskaber, og alt er og bliver da, for at tale med

Apostlen Paulus, stykkevis. Begge Stænder ved egentlig ikke, hvad de ere.«

I aaret 1759 udkom for første gang i Haderslev en paa dansk skrevet avis, »*Den jydske Fama*«, der dog ikke bestod ret længe, men i aarene derefter og navnlig i tiden omkring og efter den franske revolution udkom der adskillige blade, bl. a. 1789 »*Schleswigscher Wochenblatt zur Unterhaltung und Aufklärung*«, der senere blev erstattet af »*Schleswigsche wöchentliche Unterhaltungen*«. I 90'erne udkom der først et maanedsskrift, senere et ugeblad paa dansk, og fra 1792 det tyskskrevne ugeblad »*Lyna*«; men væsentligst var det dog løse, paa tysk trykte skrifter, der læstes rundt om i hjemmene. Dog ligegyldigt i hvilket sprog, dansk eller tysk, der læstes eller taltes i Sønderjylland, var hele befolkningen, paa kun yderst faa undtagelser nær, i allerhøjeste grad kongetro og følte sig rodfæstet i det aarhundredgamle statlige fællesskab, saaledes som det f. eks. bliver udtrykt i en sang af Heinrich Harries i 1797: »Ha! — es ist Dänemark! Es ist die Liebe zu dir — mein Vaterland.« Noget andet er, at disse følelser navnlig indenfor embedsstanden i byerne senere hen ikke viste sig særligt holdbare; men givet er det i hvert fald, at som aarene gik, blev hjemstavnsfølelsen hos de nordslesvigske bønder stedse stærkere og stærkere, og hos dem fik ordene »Danmark, mit elskede Fædreland« en stedse større betydning.

De gode tider for landbruget, der igen efter nogle mindre gode aar var begyndt 1815, blev ikke ved. Der fulgte uaar. Efter en klar solskinsdag i begyndelsen af juni 1819, da rugen stod i fuldt dræ, blev det en taagefuld og saa kold nat, at sæden frøs helt bort paa de lettere jorder, og kun lidt bart straa blev tilbage. Ogsaa i 1822 var høsten daarlig, og i slutningen af tyverne var vejret saa regnfuldt, at der var tale om misvækst flere steder. Hertil kom et prisfald, som en direkte følge af Englands forholdsregler mod indførsel af korn og tabet af Norge som aftager. »Velstand aftager, Fattigdom tiltager næsten i alle Stænder«, hedder det i en samtidig meddelelse. Fra 1818 til 25 sank hvedeprisen til en femtedel, nemlig til 5 mark pr. tønne, mens rug og byg kostede 3—4 mark

og havre 3 mark. Smørrets pris holdt sig noget bedre, idet det kun sank til ca. halvdelen, mens samtidig udførslen fordoblede i det samme tidsrum. Kvægpriserne holdt sig nogenlunde. Selvom regeringen i 1807 havde indrømmet en nedsættelse paa 25 % af grund- og brugsskatterne, forsløg det dog intet. Lægger man til statsskatterne og bankskatterne den store stigning af afgifterne til fattigvæsenet i kommunerne, kommer forøgelsen af de offentlige byrder efter 1809 op paa ca. 200 %. Alle gaarde havde underskud. Man regnede med et foldudbytte paa 8 for hvede og rug og paa 10 for byg og havre. I 1822 beregnede man rentabiliteten for et landbrug paa ca. 80 tdr. land, der gav et netto-udbytte paa 204 rdlr. 4 sk., hvortil kom udbyttet af 14 køer paa 112 rdlr., ialt altsaa 316 rdl. 4 sk. c. Her overfor stod udgifter tilsammen paa 341 rdl. 16 sk., der fordeles som følger: lønninger 101 rdlr. 16 sk., skatter og afgifter 160 rdlr. — heraf rigsbankrenter 28 rdlr. — og udgift til husholdning og vedligeholdelse 80 rdlr. Altsaa et underskud paa 25 rdlr. 12 sk.! Store skatterestancer var naturligvis følgen, mange maatte gaa fra deres gaarde, og alle uden undtagelse maatte gennemføre den yderste sparsommelighed. Men ikke desto mindre indførtes der lidt efter lidt adskillige forbedringer af driftsformerne, nye redskaber anskaffedes, gødningen behandledes bedre, og man naaede derfor ogsaa nu op til udbytter paa 14—16 fold for byg og havre og lidt mindre for hvede, ligesom man ogsaa mange steder var begyndt at dyrke hør og hamp i stor stil. En lykkeligere tid var ved at bryde frem fra ca. 1830, med stigende kornpriser, som en følge af den stigende efterspørgsel fra de industrielle lande og stabile priser paa smørmarkedet, hvorfor generalsuperintendent Callesen i 1838 med føje kunde fremhæve »den almindelige velstand hos gaardejerne i Haderslev amt, hvormed næppe noget andet distrikt kan maale sig«!

For godt og vel hundrede aar siden har nordslesvigeren *J. Nissen* givet en karakteristik af sine samtidige i en af ham skrevet bog om »*Haderslev Amt*«, i hvilken han fremhæver forskellige forhold, der efter hans opfattelse maa antages at have haft en betydelig indflydelse paa deres levemaade.

»Hvad Folket selv angaaer, da er det et godmodigt, retsindigt, flittigt og sparsomt Slags Mennesker, som boer her. Dette er naturligvis sagt i Almindelighed; thi at der ogsaa her ligesom overalt findes Personer, der gjøre en Undtagelse fra Reglen og have en modsat Tænkemaade, lader sig langt fra ikke nægte. I det Hele taget ere iøvrigt Indbyggerne mere sindige end hidsige og fremfusende, mere forsigtige end dristige og forvovne. I forrige Tider har man vel villet beskyldt dem for, at de var processyge; men denne Beskyldning tror jeg nu ikke mere, at man har nogen Grund til. Heller ikke finder man her saa mange af de slemme Vaner og Skjødesynder, som man paa somme Steder er saa hengivne til. Saaledes sværges og bandes her langt fra ikke saa meget, som i flere af det egentlige Danmarks Provindser. Sviir, Kortspil og Slagsmaal i Landsbykroerne høre til Dagens Sjeldenheder, og Løsagtighed og Utugt straffes her med almindelig Foragt.

Beboernes Levemaade er, efter Amtets forskjellige naturlige Beskaffenhed, meget afvigende. Jo bedre Egnen er, jo mere Overdaad og Vellevenet; jo ringere og skarpere den er, jo mere Tarvelighed. Begge Dele vise sig især i Mad og Drikke, i Klædedragt, i Boligens Beskaffenhed og i Kjøretøj. Sammenlignes især Beboerne paa Østkanten i de nævnte Henseender f. Eks. med en Del af Nordjyderne, da er Forskjellen i Øine faldende, og disse staa næsten som Betlere ved Siden af hine. Men fordi man her spiser bedre end hist, saa kan man derfor dog ikke med Rette beskyldt vore Omgivelser for, at de bestaar af Lækkermunde og Fraadsere. Kun ved enkelte Lejligheder lever man, i Almindelighed taget, høit, og der beværtet da med Steeg og Punsch o. s. v.; men til dagligt Brug tager man smukt tiltakke med Husmandskost, hvis Retter, der bestaar i Grød, Velling, Pandekage, Kaal, Ærter o. s. v., er lidet forskjellige enten man boer i Skovegnene eller paa Heden. De store Bryllupper, som tilforn var brugelige overalt i Amtet og varede i 3 til 4 Dage, er nu næsten afskaffede, og som oftest trakteres kun en halv Snes Personer om Eftermiddagen med Kaffe, Thee, Smørrebrød eller Kage. Ved Baredaab finder sædvanlig den samme Beværtning Sted for de indbudte Faddere. Dette

er ogsaa Tilfældet ved Begravelser, hvortil vel en Del indbydes for at ledsage Liget til Graven; men hvoraf kun faa, nemlig de Beslægtede og Naboerne, deltage i Maaltidet, som gives bagefter.

Klædedragten var i gamle Dage, saalænge man ikke lod sig beherske af Moden, langt simplere i denne Egn, end den er i vore Tider. Dengang kom Bonden til Kjøbstad og Kirke i en Vadmelskoft med Træsko paa Fødderne; men Træskoene ere næsten hos enhver, som ikke er Betler, vegne for Støvler og Skoe, og Vadmelskoften hos mange bortbyttet mod en fiin Frakke af Klæde. Fruentimmerne, der forhen klædte sig i hjemmegjorte Tøier, især Hvergarn, eller som det her kaldtes Tossel, ville i den Henseende nu ogsaa høiere op, og selv Tjenestepiger ser man ikke sjældent klædte i Kjoler af Sirts og Merinos. Skal Hvergarnet due noget til eget Brug, maa det hos mange være vævet med Tvist eller stribet med Silke. Den samme Luxus, som kiendes i Klædedragten, viser sig som oftest ogsaa i Kjøretøiet; thi smukt og kostbart Hestetøi og saakaldte Stadsvogne med lakerede Stole er ikke sjeldne ogsaa hos den simple Bonde i Amtets bedre Egne.

De sædvanlige Skatter, som flyde i den Kongelige Kasse, ere:

1. Den saakaldte Contribution.
2. Landgilde (Herrengilde).
3. Magazinkorn og Fourage, som deels præsteres i Korn, Høe og Straae eller i Penge.
4. Skat af Besiddelse, Nytte og Brug.
5. Hovarbeide, — og Straaepenge.
6. Rigsbankhæftelsen, saafremt den ikke allerede er afdraget.
7. Extraskat (Kopfsteuer).
8. Forbedelsespeng (Schutzgeld).
hvortil kommer endnu:
9. Collateralstyr, nemlig 4 %, der betales, naar en Arv gaar over til en Sidelinie.
10. Procentstyr, som betales, naar Immobilier, Capitaler o. s. v. ved Handel eller Gavebrev gaar over til anden Besidder.
11. Rangstyr.

12. Gage- og Accidentieskat.
13. Afgifter, som udredes for Næringsdrift og visse borgerlige Rettigheder. Fordelingen sker paa nogle Steder efter Plov-tal, paa andre efter Maanedsskat eller dør, hvor den nye »Sætning« (1785) er indført efter boniterede Tønder.

Foruden disse anførte Skatter og Afgifter samt Brandpengene, der udredes efter Bygningernes Forsikringssum og Amtsreparti-tionspengene, hvile endnu en Del Communeafgifter og Byrder paa de enkelte Sogne.

- a. Til de Fattiges Forsørgelse, der ydes dels i Penge, dels i Na-turalier (Korn, Brændsel o. lign.).
- b. Det, som præsteres til Kirke, Præst, Degn og Skolelærer.
- c. Det, som ydes til Huusfoged, Sognefoged, Sognebud og Jorde-moder,
- d. og til Vejforbedringer og Ægter.

Mod Slutningen af 1700-Tallet var Fæstebesiddelserne i de Sogne, der fik den ny »Sætning«, forandrede til Ejendom, og senere er flere fulgte efter. Hvad der især giver Anledning dertil er den ved Fæstegaarde brugelige Arvedeling. Den ældste Søn er paa en saadan Gaard særdeles begunstiget forud for de andre Børn, thi han tager alt Lænderiet forud, medens kun Bygningerne, som han beholder efter Taxation, samt Besætning, Bohave og rede Penge komme de yngre Søskende tilgode. Ingen Fæstebesidder kan der-for skifte ligeligt mellem sine Børn, hvis ikke han før sin Død sælger sin Gaard og bestemmer, hvad hvert Barn skal have. Ved Ejendomsgaarde kan Faderen frit bestemme, hvem der skal over-tage Gaarden.

I Sammenligning med Nørre-Jylland kan Beboerne glæde sig over adskillige Friheder, f. Eks. at der i Haderslev ingen Accise erlægges og man altsaa ikke anholdes af Portbetjente, naar man kører ind i Byen. Men Bønderne er dog tvungne til at lade deres Korn male i en bestemt Mølle, dels maa man paa Landet, naar man trænger til Haandværksfolk, ifald man ikke vil lade sit

Arbejde udføre i Kjøbstæder, henvende sig til visse Personer i Sognet, der have udelukkende Ret til at drive et Haandværk og ofte drive det stympermæssigt nok.

I Dalby er der 480 Personer bosiddende, hvoriblandt 10 valgberettigede og 7 valgbare Grundejere. Plovtallet er $10^{2/3}$ + Straarup $2^{1/2}$ og Dalbye Mølle $3/50$ Plove.

1. Dalbye har 9 større og mindre Gaarde (Højgaard og Lindgaard), 8 Landboelssteder, 5 Indersthuse samt Vonsyld Præstens Anneksgaard og 1 Vandmølle.
2. Tved. 6 større og mindre Gaarde, 12 Landboelssteder, 4 Indersthuse.
3. Rebek. 1 Gaard, 4 Landboelssteder og 1 Indersthus, samt i Nærheden 1 Gaard (Bjerregaard).
4. Straarup.

Skovene er forhugne. Ingen Mosejord. Ingen Engbund.

Hvad Beboernes Aandsdannelse angaar, da bør denne i det Hele taget sættes over Nordjydernes, hvortil vist Grunden er, at Skolevæsenet i Slesvig i længere Tid har været hensigtsmæssigere organiseret end i Jylland. Følgen heraf er, at man i Almuestanden finder ikke saa faa tænkende Hoveder og tidt hører et klogt og vittigt Svar af en simpel Mands Mund.«

(Nissen).

Omkring 1840 begynder man at drøfte mulighederne for anlægget af den østjydske længdejernbane, og faa aar senere anlægges telegrafanlægget, ligesom det var i 1854, at det første dampskib kom ind i Kolding havn, — en ny tid var ved at bryde frem.

Industrialisering, mekanisering og rationalisering kom i de hundrede aar, der fulgte herefter, til at præge alle erhverv, ogsaa landbruget, og det endda i en ganske særlig grad paa denne egn. Men allerede i dag, da dette skrives, er der tydelige tegn paa, at en hel ny tidsalder med indtil nu uanede muligheder ogsaa indenfor landbrugets forskellige erhvervsgrøene staar paa tærskelen til at finde sin løsning.

De ældste boliger, vi gennem de senere aars arkæologiske undersøgelser har faaet et godt kendskab til, viser, at mennesker og dyr levede under samme tag og uden skillevæg imellem. Kvæget stod bundet i den ene ende af rummet, mens bonden og hans husstand holdt til ved baalet, der brændte paa gulvet i den anden ende. Her ved arnen foregik alle indendørs arbejder som madlavning, bagning og brygning, spinding og vævning, og her spiste man sine maaltider.

I rummet var hverken loft eller vinduer, og lyset kom kun ind igennem den aabentstaaende »lyre« i taget, der jo ogsaa tjente som skorsten. Om vinteren kunde »lyren« lukkes med en firkantet ramme, beklædt med en svineblære. Bjælkerne var sorte af sod og rummet fyldt af røg og træk.

Gulvet var af stampet ler, og ved gavlen var der, ogsaa af ler, bygget en slags bænk, i hvilken der oveni var to flade fordybninger, der passede til to menneskers siddeflader. Her havde bonden og hans hustru deres siddepladser, og her sov de om natten, indsvøbt i skind. Husets vægge var knapt i mandshøjde, og selve taget, der ofte var lavet med udskud, der gik helt ned til jorden, var af græstørv eller straa. Indgangsdøren var som en meget lav halvør, hvoraf den nederste del ikke kunde aabnes. Vilde man ud eller ind, maatte man nærmest krybe som gennem en luge, og ydermere var der i jorden udenfor en forholdsvis stor fordybning, der gjorde det lettere at forsvare sig, hvis stimænd ved nattetide vilde søge at trænge ind.

Denne grundtype har i det store og hele holdt sig i aarhundreder; men eftersom bonden opdyrkede ny og større jordstykker og

forbedrede sin bedrift, steg ogsaa hans krav til boligen. Han byggede den større, opførte ofte et lille »herberg«, hvor han kunde gemme sine forraad og huse sine gæster, — og i hvert fald blev de større dyr nu holdt borte fra selve opholdsrummet. Men kernen i boligen blev dog stadig ildhuset med det aabne ildsted i det stampede lergulv!

Den ny velstand førte ogsaa med sig, at man maatte have kister af egetræ med laas og nøgle, i hvilke værdisager, klæder o. lign. kunde gemmes.

Naar man skulde spise, sad man med en træskive paa skødet. Borde og spiseredskaber hørte endnu til sjældenhederne i de fleste huse, selvom der ved festlige lejligheder nok kunde blive stillet et bord paa løse bukke op langs rummets sidevæg. Senere kom der faste borde, hvis underdel var lukket som en disk, og samtidig kom »knubstolen« — en stol udhulet af en træstamme — i brug; men de faste bænke blev dog altid ved med at være de vigtigste sidde- og liggemøbler hele middelalderen igennem.

Først i tiden o. 1500 begyndte bønderne at sætte glasruder i boligens ydervæg for at faa bedre lys. Ruderne var af tykt glas, som hurtigt blev uklart; de var gerne 5—10 cm. i tværmaal og indfattet i blysprosser. Ret mange stykker glas var der næppe i hvert vindue, som, selvom det ikke kunde lukkes op, alligevel medførte en fuldstændig forandring i stuens indretning. Siddepladserne blev flyttet hen til vinduerne, der gerne sad i sydvæggen. Bordet kom til at staa foran langbænken, og husbondens plads blev nu paa den korte bæk foran bordenden, med ryggen mod stuens tværvæg. Over bordet hang der undertiden en løs »himmel« som en slags loft til beskyttelse mod støv og snavs, der, naar vinden blæste, dryssede ned i maden fra tagværket. Husbondens bæk blev ved den ydre side afsluttet af et højt, pynteligt gavlstykke, en »trannike«, der ofte havde form af et hestehovede eller lignende. Til den anden side i hjørnet paa selve bænken stod »stolpeskabt«. Kvinderne havde deres plads ved bordets forside. De skulde gaa »for borde« og maatte efter ældgammel skik staa op, naar de spiste.

Det var en stor forbedring, da man fandt paa at lave en slags ovn ovenpaa arnestenen. Ovnene blev formet af vaadt ler udenom en kerne af tørv, og paa oversiden anbragte man en »esse«, en trækkanal af træ. Naar leret var tørt, brændte man tørvene ud, og røgen trak gennem essen op imod tagaabningen. Naar en saadan ovn var godt gennemvarmet, kunde den afgive megen varme natten igennem. Foran ovnen var der en »grue« i gulvet, i hvilken gløderne blev raget ud, og her foregik nu madlavningen.

Om aftenen, naar det var mørkt, skaffede man sig lys ved at brænde tørre fyrretræsrodde, der var meget harpiksholdige, eller lyseklyner. Bedre blev det, da man fik lamper, de saakaldte »smadderkatte« med væge af flettet siv, hvor man benyttede tran eller smeltet tælle som brændselmateriale. Tællelysene blev først senere almindelige, og vokslys var det for dyrt at bruge.

En tysk rejsende har givet følgende yderst levende beskrivelse af sit besøg og ophold paa en bondegaard i vinteren 1586—87:

»Da vi nu skulde til at sove, bredte vi vort Leje paa Jorden, thi Folk laa om Vinteren ikke alene sammen med Kone og Børn i Stuen, men havde desforuden Hund og Katte tilligemed Ungkvæg som Lam, Kalve, Gæs og Duer derinde, og — hvad først og fremmest var ubehageligt — unge Grise, som afgav en stærk Lugt og almindeligvis har deres Leje midt i Stuen. De kommer om Natten og slikker een i Ansigtet. Stuernes Døre er meget lave, saa man maa bukke sig stærkt. Derimod er Tærsklen saa høj, at man næsten ikke kan træde over den, ligesom naar man stiger ind gennem en Luge. Dette er lavet paa Grund af Ungkvæget. Dernæst har de i Stuen et Bord, der i Almindelighed er lige saa langt, som Stuen er bred. Køkken, Kammer, Sengeleje og den hele Husholdning findes om Vinteren i Stuen, og i Stedet for (Kakkel)ovn bruger de Bagerovnen. I den tændes der tidligt om Morgenen ca. 3 Timer før Dag et stort Baal, hvorved den omtalte Stue hele Dagen igennem holdes saa varm, at Husmoderen saavel som Børn og Tjenestefolk, der intet har at gøre i den kolde Tid, gaar i Særk og Skjorte den ganske Vinter igennem, uanset at der er saa koldt

udenfor, at Ungkvæget vilde fryse i Stalden. Hvad Sengelejerne angaar, saa har hver sit særskilte Sted, idet der almindeligvis ved Siden af Bordet staar et Sengested, der mindre er forsynet med Sengetøj end med Straa. Denne Seng er bestemt for Bonden og hans Kone. Omkring Bagerovnen, hvor der er dejlig varmt, ligger Børnene. Og dem, der maa holdes i Vuggen, plejer man at anbringe i et lille Trug, lavet af eet Stykke; det er en rund Indretning, gjort af en Træstamme; den hænger og svæver ca. en Alen over Jorden i en Snor, der foroven er bundet til en Bjælke. Man gynger den saa frem og tilbage. Paa Bænkene, der er fyldt med Straa, sover Tjenestefolkene, Karl og Pige. Fremmede Gæster ligger paa Jorden, og vil man gøre dem en særlig Ære, lader man dem ligge og sove paa Bordet. — Hvad Ungkvæget angaar — bortset fra Hund, Katte, Høns og Duer, hvilket ikke betyder saa meget, saa holder man foruden disse ogsaa Kalve, Lam, Geder og Smaagrise inde i Stuen; de lejrer sig i Almindelighed midt i Stuen, og ved Nattetide, naar man sover, slikker de een i Ansigtet. Saaledes holdes baade Mennesker og Dyr i eet Rum, hvoraf tydeligt sluttes, hvilken yndig Duft der maa være, dèr hvor Lugten intetsteds kan komme ud. Aabner man da Døren, kan en fremmed for en ringe Penge blive mere mæt og fuld af den slemme Lugt end af det bedste Maaltid. — Dernæst plejer Husbonden altid at være den første ved Bordet og sidder øverst med sin Kone ved Siden, og hvis en fremmed har saa meget hos sig at spise og drikke, at han kan spise sammen med ham, er han velkommen! Deres Drikkekar, som de sætter paa Bordet, er i Almindelighed store, vide Træskaale eller -bøtter, som man maa løfte med begge Hænder.«

At forholdene i det sydøstlige Jylland, hvor befolkningen ganske vist var mere velstillet end i de fattige egne paa Sjælland, hvor den rejsende havde opholdt sig, skulde have været anderledes, maa meget betvivles. Det var i hvert fald ikke alene bønder og almuefolk, der levede i saadanne omgivelser, men selv landets allerfornemste og rigeste familier levede i et, efter vor tids opfat-

telse, ganske uforstaaeligt »griseri«, plaget over al maade af utøj og en ulidelig stank i deres opholdsrum, — thi det at vaske sig, endsige tage bad, var en foreteelse, der ikke fandt sted ret mange gange i et menneskes liv.

Blev et menneske sygt, ja, saa lagde han sig paa sit leje og afventede, hvad der vilde ske. Kom han sig, var det godt, og døde han, var det kun naturens gang, der skete fyldest. Der skulde gaa lang tid, inden man begyndte at behandle, endsige at helbrede en syg. En dagbog over selve solkongen Louis XIV's sundhedstilstand lige fra 1649 til 1715, ført af hans 3 livlæger, giver os en i alle enkeltheder gaaende beskrivelse af, at selv ved behandlingen af denne højtstaaende herre blev der uanset sygdommens art, foruden enkelte mindre kirurgiske indgreb, kun anvendt to slags behandlinger, nemlig store mængder afføringsmidler og gentagne aareladninger. Man vil derfor kunne forstaa, at der er gaaet endog meget lang tid, ja aarhundreder, inden ogsaa jævne bønder selv kunde blive behandlet saaledes. Man tyede derfor til lægeurter, man selv blandede sammen, til trylleformularer og lignende.

De store skove, der i tidligere tid dækkede hele landet syd og nord for Kolding fjord, kom ogsaa i senere aarhundreder til at give denne egn sit ganske særlige præg, frem for alt gennem de karakteristiske »bulhuse«, der anvendtes baade til boliger og til gaardenes udhuse. De mange gamle og store egetræer afgav fortrinligt tømmer baade til bindingsværkets stolper, remme og løsholter, som til bjælker og spær. Til at begynde med var tavlene mellem de løst i jorden nedgravede bindingsværksstolper udfyldt med »vendreværk«, d. v. s. flettede grene af hassel eller, hvor de fandtes, enebærris, der blev »klinet« med ler, hvorved utæthederne forsvandt. Senere lavede man »noter« i de lodret staaende stolper og udfyldte tavlene med vandret liggende »bulfjæle« ogsaa af egetræ, der ofte var over en alen brede. Bulhusene, der var tækket enten med lyng eller straa, havde altid en smukt udskaaet »brand«, d. v. s. en stang, anbragt paa gavltømmeret, der

»Bulhus«. (Stuehus til en gaard.) Fjelstrup (o. 1600).

Dansk Folkemuseum fot.

ragede et godt stykke op over tagryggen, og hvorpaa der ofte senere er blevet anbragt en vejrløj.

Dels til opførelsen af de mange bulhuse, hvis skillevægge ogsaa blev lavet af egetræsplanker, men endnu langt mere i de mange »kulmiler«, hvor man brændte træ til trækul, blev der i aarenes løb brugt saa store mængder af de største træer, at skovene tilsidst blev udtyndet i en saadan grad og fik saa mange store lysninger, der ikke blev tilplantet igen, at ogsaa vildtbestanden led derunder. Skovene og ogsaa vildtet tilhørte jo kongen, og denne fandt sig derfor nødsaget til gentagne gange at udstede forbud mod anvendelsen af træ til opførelse af bulhuse! Men ridefogderne, der vidste, at det langt snarere var kulsvierne, der ødelagde skovene med deres tyverier, saa igennem fingre med, at bønderne vedblev at tage deres tøm-

mer i kongens vildtbane. — Selvom tømmeret saaledes i virkeligheden var tyvstjaalet, forhindrede det alligevel ikke mangan en bondemand i at lade udskære i døroverliggeren paa det nyopførte hus: »*I Jesu Nafn er dette Hus bygt*«. Træet kostede jo intet, naar man stjal det, hvorfor det ogsaa af mange i disse egne blev betragtet som en aldeles fortrinlig forretning at fremstille trækul, som altid med lethed og for store penge kunde afsættes inde i købstæderne.

Omkring 1600 var »*indhuset*«, altsaa stuehuset, ens indrettet, enten det stod paa et lille kaadnersted eller det tjente som bolig for en storbonde paa hans gaard; — forskellen var kun i størrelsen og udseendet.

Alle indhuse laa solret og indeholdt fra øst til vest: *kløve, pisel, frammers, lo og baas*. Et skillerum, som fulgte husets længderetning, delte kløven i et nørre- og et sønderkammer. De øvrige rum gik tværs igennem huset fra den ene ydervæg til den anden.

Indhusene havde ofte en saakaldt »*kvist*« tilbygget midt paa langsiden, der tjente som bolig for aftægtsfolk eller for ugifte søskende, der blev paa gaarden. Paa større gaarde var lo og baas tilsammen 8 fag, frammers eller framgulvet og piselen hver 4 fag og kløven 3 fag. Hvert fag var sædvanligvis ca. 1 m bredt, og da husenes bredde gennemgaaende laa mellem 6 og 8 m., var de forskellige rum slet ikke smaa. *Frammerset* tjente til forstue, men samtidig ogsaa til stegers, bryggers og bagers. Her var to yderdøre, en mod syd og en mod nord, og naar der ikke var ild paa det aabne ildsted, kom det eneste lys til dette rum ind gennem den aabne halvdør, thi hvis der overhovedet var en enkelt glasrude i *frammerset*, kan man roligt gaa ud fra, at det kun har været et ganske lille glughul. Gulvet var her »stenpikket« for at kunne undgaa det pløre, der ellers uvægerligt vilde fremkomme i dette rum. Der var hverken loft eller skorsten, højst en »*esse*«, en slags kort trækkanal ovenpaa ovnen, hvorigennem røgen trak op under taget og ud igennem »*lyren*«, efter forinden at have sodet alt træværket, spærene og tagets underside godt til.

Foruden alt hvad man besad af gryder, fade, skaale, kander, baljer o. lign., hvis antal hos velstillede bønder var ret stort, stod her ogsaa haandkværnen, kærnen, bryggeredskaberne samt dejg-trug og saltolden, hvilken sidste for det meste var lavet af en udhulet træstamme. Smaakreaturer og grisesøer gik ud og ind, og ikke sjældent havde et par »ynglinger«, d. v. s. halv voksne grise, faaet plads i en afspærret krog.

Pislen tjente baade dag og nat til opholdsrum. For lunhedens skyld var ydermuren her hos velstillede bønder ofte beklædt med paneler. En stor ovn af ler var opført midt for skillevæggen ud imod stegerset, og her var de bedste siddepladser om vinteren. Langs den nordlige ydervæg var der to eller tre faste sengesteder, der, for at undgaa kulde og træk om vinteren samt holde fluer og myg ude om sommeren, enten var forsynede med skydedøre eller stærkt brogede »*rilagen*« (gardiner). For ikke at blive forstyrret i sin nattero af mus, snøge, hugorme og ildere, som alle synes at have haft en vis forkærlighed for sengehalmen, brugte man at anbringe lyngknipper paa roden i bunden af sengen, hvilket erfaringsmæssigt skulde være et særdeles virksomt og nyttigt middel mod den slags utøj. Skønt sengene var meget korte, og folk af den grund maatte sidde ret op og ned, godt støttet af puder, naar de sov, var der dog gerne plads nok i fodenden til et lille skab, hvori man havde brændevin og andre hjertestyrkende midler. Hvis der var smaabørn, havde man ofte en lille seng, lavet som et smørtrug af en udhulet træstamme, hængende paa tværs over hovedgærdet.

Disse lukkede alkover, — som man meget betegnende kaldte »*hotte-sænge*«, — fandtes i næsten alle bondehjem i Nordslesvig, hvorimod himmelsenge hørte til sjældenhederne dér. Til en saakaldt »skamløs seng« hørte en dyne, en dundune, fire bleer (lagen), — to hørgarns og to blaargarns, — en hoveddyne, to puder og et drejls sengeklæde.

Renligheden var det smaat med, og det er derfor ret betegnende, at den af tagsulerne, der stod nærmest indgangsdøren, altid fra gammel tid vedblev at blive kaldt »æ kløpind«.

En polak, der under krigen i 1659 opholdt sig i længere tid i Nordslesvig, har fortalt følgende:

»I »hotte-sængene« (d. v. s. alkoverne) sover de nøgne, som deres moder har skabt dem, og anser det ikke for nogen skam, men klæder sig af og paa i hverandres nærværelse og undser sig ikke en gang for en fremmed, men tager alle deres klæder af og hænger det altsammen op paa knage, og først nu, naar de er splitternøgne, laaser de døren, slukker lyset og gaar ind i skabet (d. v. s. alkoven) for at sove. Da vi sagde til dem, at hos os end ikke en kone vilde gøre det i sin mands nærværelse, fortalte de, at de aldeles ikke følte nogen undseelse og, at der ikke var nogen mening i at skamme sig over sine egne lemmer som Vorherre havde skabt. I samme anledning bemærkede de, at skjorten og de øvrige klædningsstykker fik tilstrækkelig anvendelse ved at gøre tjeneste og beskytte en om dagen og derfor i det mindste burde skaanes om natten, og desuden vilde følgen jo kun blive, at man tog lopper og andet kryb med i sengen og lod sig bide af det og altsaa blev forstyrret i sin gode nattesøvn.«

Skikken at sove nøgen i sengen var almindelig hos alle klasser i middelalderen, og nogle steder i hedeegnene har den hos fattigfolk holdt sig helt op til o. 1900.

Mod syd havde piselen smaa vinduer, og herunder stod bænke og bord. For bordenden, hvor vinduesbænken dannede et hjørne med den anden bænk, stod »vraaskabet« eller »stolpeskabet«, i hvilket der opbevaredes dokumenter og andre sager af værdi. Den fjerde væg havde gerne to døre, der førte ud til et par forraadskamre, »kløven«, af hvilke det mod nord gerne var »ølbod«. Imellem disse to døre stod der ofte et stort skab eller en kiste og paa væggen hang der ligeledes gerne et hængeskab eller en pyramide (tressür), et manglebræt og en del messingtøj.

Senere gjorde man husene længere og gav dem flere rum, og der blev lagt loft over frammers og kløven, hvor man saa indrettede soverum til tjenestepigerne.

Ved pinsetid blev piselen »majet« med grønne grene, og ved juletid blev de røgsværtede og sodede bjælker i frammerset pyntet

med streger og mystiske figurer, lavet med en pind, der blev dypet i en blanding af fint revet kridt og vand.

At der imidlertid kunde være en endog ret stor velstand hos mangan en bonde i Nordslesvig i begyndelsen af det 17. aarhundrede fremgaar tydeligt af listerne over de tab, som krigen i 1627 havde paaført dem. Skønt vi vist kan gaa ud fra, at det meste kvæg i tide var drevet til skovs og en hel del værdisager var skjult eller nedgravet, ses det dog, at adskillige bolsmænd under de fremmede troppers besættelse er blevet frastjaalet for baade 1000 og 2000 mark, ja, at selv kaadnere har mistet indbo og andet løsøre for 500 mark eller mere. Da flere afbrændte bøndergaarde er blevet vurderet til 4—6000 mark, maa det være ensbetydende med, at de virkelig maa have været særdeles godt udstyret. Forbavsende er det ogsaa at se, at der i en og samme gaard er stjaalet en halv snes senge, af hvilke nogle var 60—75 mark værd, samt 20—30 par lagner og desuden fine pudevaar, silkepudesæt, lange duge, udsyede haandklæder, et halvt dusin tapeter (vægtæpper) og en snes stolehynder, som blev sat lige med to kister fulde af linned. Men navnlig fortegnelsen over de stjaalne klæder vækker forundring! De viser nemlig, at kapper, trøjer, hoser og strømper af »brügge« (belgisk), »deventer« (hollandsk) eller engelsk klæde slet ikke var ualmindelige blandt bønderne paa den tid, samt at fine lærredskraver (vistnok pibe kraver) fuldendte mændenes paa-klædning, og at de var til stede i saa stort tal, at hele 15 kunde tages i een gaard. Kvindernes dragt var ikke mindre kostbar, thi ogsaa den var ofte lavet af udenlandsk, navnlig »westphalsk« klæde. Silkeskørter, livstykker af fløjl, bulle og huer af silke var slet ikke sjældne, ja der var endog bondekoner, hvis lømmetørklæder var silkesyede og hvis kaaber var af fløjl og damask.

En kvindes stadsdragt kunde have en værdi af 200 mark, og at det var en betydelig sum fremgaar deraf, at en ny vadmels mandsdragt var tilfals for 2 mark, at en alen vadmæl kostede 4 skilling, en alen godt hjemmegjort lærred 3 skilling. Prisen paa en god hest var 30 mark, en stud 20 mark, mens en kande øl kostede 1½ skilling og et pund kød 1 skilling.

Af smykker nævnes spænder, kæder og bæltter af sølv, som nu og da var forgyldt. Bondekonerne havde forhen lugteflasker (hovedvandsæg), der indeholdt en lille stærkt lugtende svamp. I en endnu ældre tid brugte man duftende urter i stedet for svampen, derfra det gamle navn balsambøsse. Enkelte bragte det endda saa vidt, at de havde en »klædekost« (d. v. s. børste) med sølvhovede, en sølvbeslagen haarkam, en sølv brændevinskande samt sølvbægere, sølvskeer og »sølvbundne« knive.

Men efter Svenskekrigen 1657—60, da saa mange af gaardene var blevet lagt øde, og mangen en forarmet bonde, der ikke havde andet end livet i behold, i mange aar fremefter maatte bo i en elendig hytte af græstørv, »et salshus grundmuret af sadder«, var velstanden indendørs borte. Jorden skulde genopdyrkes, en ny besætning af kvæg og heste opdrættes, og nye huse bygges. Fra denne tid stammer en døroverligger, paa hvilken der staar: *»Søren Hansen og Karen Sørensdaughter bygger af nød og ikke af lyst. Gud give os trøst. Anno 1700.«*

Den sammenbyggede firelængede gaard blev nu mere og mere almindelig, hvorved de nordslesvigske bøndergaarde med møddingen midt paa gaardspladsen kom til at ligne gaardene i kongeriget. Fra gaardspladsen er ikke blot hovedindgangen til indhuset, men ogsaa døre eller porte til de forskellige udhuse. Kun i indhuset kunde man indendørs gaa fra rum til rum, men vilde man fra et udhus ind i et andet maatte man gaa over gaardspladsen. I en synsforretning af 1708 fra Koldinghus Ryttergods hedder det: »I Niels Andersens Gaard i Herslev By findes et Salshus 10 fag vel ved Magt. Fæhus 17 fag. Ladehus 10 fag hvor udj er got tømmer, mens af mangel for leder staar stolper og Raadner i Jorden«, — thi først senere blev det almindeligt at bygge husene paa grundsten. Indhusene blev dog nu ogsaa indrettet med flere rum end tidligere. Her og dèr havde man faaet et »dørns« (dagligstue), og det store frammers var ikke sjældent blevet delt i et køkken, et bagers og bryggers og en forstue, som vedblev at beholde betegnelsen frammers (fremguly). 100 aar senere fremkom baade nørre-, sønder- og lilledørns, og da var det ogsaa alminde-

ligt, at der blev bygget kamre til karle og piger, som forhen havde ligget i stalden, køkkenet eller paa loftet over fremgulvet.

Samtidig med at boligen blev større skiftede behovet ogsaa karakter. Jernbilæggerovnen fra de norske jernværker med landsfaderens profil i relief vandt lidt efter lidt indpas, men dens anbringelse krævede, at der blev bygget en skorsten, hvorefter først nu det aabne ildsted paa lergulvet kunde forsvinde. Røgen, der hidtil kun var trukket op gennem en esse og derfor havde sodet alt træværket i stuen, blev nu ledet ud og op over tagryggen, og man begyndte dels at lægge loft over stuen, dels ogsaa at male paneler og andet træværk med stærke røde eller blaa farver. Selvom det blev betragtet som en meget stor luksus, begyndte enkelte velhavende bønder ogsaa at lægge bræddegulv, — hvilket ellers først blev almindeligt o. 1800. De faste bænke om bordet, der her kaldtes »æ disk«, blev fjernet, løse stole blev anskaffet, og husfaderen fik i Nordslesvig til sin plads for bordenden en »vraastol«, — en stol, hvor armlænet er halvrundt og det ene hjørne af sædet fremadrettet.

Lyseklynen, der i tidligere tid spillede saa stor en rolle, forsvinder, og der kom lamper, »smadderkatte« kaldet, der bestod af to flade skaale, — dels skeformede, dels firkantede, den ene over den anden, — der hang i en stang fra en krog i en af bjælkerne. Et stykke flettet eller snoet siv tjente som væge, og tran eller tælle blev brugt som belysningsmateriale. Underskaalen, der tjente som spildeskaal, blev fyldt med tørvegløder, som holdt tællen flydende.

En tilsyneladende meget velhavende selvejerbonde i Nordslesvig havde i 1746 følgende bohøve i sit hus:

»Et langt Egebord, et lille rødmalet Skab til Værdipapirer, en lille Tavlet, et rundt fyrretræs Slagbord, en fyrretræs Kiste- eller Foldebænk (d. v. s. Slagbænk), to lange Fyrrebænke med blaa Hynder eller Dynen paa, to sorte Læderstole, en Vugge, en høj Barnestol, et lille Syskrin, et Brætspil, et lille Spejl samt en Del Krus og Kander. I Sovekammeret stod en Dragkiste med Metalbeslag, et Skrive-Contoir eller Chatol, et Stueuhr med Hus, et lille Spejl med grøn Ramme, et lille egetræs Hængeskab, en Seng, et

Vognskrin, et lille udskaaret Skrin med Klæder i, en læderbetrukken Stol, Testel m. m. Der var seks Gardiner med Kapper for Vinduerne og i Bryggerhuset stod et Natskrin, hvortil hørte et Par gamle Natbækkener.«

Endnu i 1740 fandtes der dog adskillige anselige gaarde sønden for Kolding, hvor man kun havde »*solskiver*« og »*glas* (timeglas) *paa tre og fire stunde*«, som tidsmaalere, men endnu ikke noget ur.

Bortset fra de gamle gaarde var der nu kun faa steder, hvor piselen kunde opvarmes. De fleste bolsmænd havde 2 til 3 »blinde ovne« (= bilæggerovne); men mange kaadnere og inderster lejede jernovne af gaardmændene. Omkring 1710 begyndte man i disse egne, efter hollandsk skik, at hænge gardiner for vinduerne.

Skiftebreve fra 1740—50 (Vonsild, Bjært, Agtrup, Stenderup) viser os billedet af hjemmenes indretning:

Bilæggeren med dens knapper og skruer af messing samt de øvrige skinnende messingsager: varmebækken, fade, lysestager, lysesaks, strygejern, glødeskaal til »fidibusser« o. lign.

Paa væggen en boghylde, som i det slesvigske indeholdt forholdsvis mange bøger, en »Jyske lov«, glossarium juridicum, en bibel (med familieoptegnelser?), en huspostil, et bind ligprædikener, »Den bedendes Kæde«, »Solens blodrøde Undergang« samt mange andre gudelige skrifter.

Desuden et udskaaret hængeskab, et enkelt skilderi og et lille spejl. Under vinduerne stod et slagbord og et par lænestole. Andre stole, ofte med læderbetræk, var stillet op langs med væggen. Langs med den bagerste væg fandtes faste sengesteder, for hvilke der var gardiner pyntet med kapper og frynser. Endelig stod der ved husbondsfolkets seng en halvkiste, hvor penge og sølv-tøj blev gemt.

I piselen saa der ud som for hundrede aar siden: faste rækker sengesteder med farverige, mønstrede »rilagen« for. Ved vinduesvæggen var der faste bænke og to lange borde. Paa væggen hang der en »tressur« (pyramide) med en hollandsk tepotte, kopper, glas m. m. Langs med loftet, stuen rundt, gik tinrækken, som var fuld

af »lerkener«. Ved en af væggene stod der en kandebænk, hvis nederste hylder bugnede under vægten af »børtekedler« samt andre kobber- og messingkedler, medens de øverste prangede med skinnende fade, saltsirkener (saltkopper), kander, krus, skaale og andet bordtøj. Der var sat mange penge i alle disse metalsager, men endnu flere i de fyldte klædekister, hvis indhold udgjorde husmoderens stolthed og regelmæssigt blev forevist, hver gang der kom kvindelige gæster. Gammeldags udskaarne kister, andre ny-modens og malede røde, grønne eller himmelblaa samt rigt udstyrede med »pukkelværk« (drevne beslag med udhamrede prydelser). Kisterne var ofte saa store, at de ikke kunde komme igennem døren, saaledes at en tavl i muren maatte tages ud. I kisterne laa kristentøj, med silkebaand, sølvtakker og gyldne borter, som gik i arv og blev anvendt i adskillige slægtled, afblegede stadsdragter, der havde tilhørt bedste- og oldeforældre, hvilket beviste, at man stammede fra godtfolk, familiens egne kisteklæder, der for husmoderens vedkommende gerne var langt flere end hun selv kunde slide i sin livstid, idet de var bestemte til »at ligge efter hende«, som et vidnesbyrd om hendes flid og virke. Desuden var der bunker af ligskjorter, ligsærke og ligbleer, hvoraf en del var lavet til børn, der forlængst var voksne. Mest fyldte dog døttrenes udstyr: tunge dyner, brede lagen, pyntelige puder, pudevaar med kniplinger, fine haandklæder paa 6 til 7 alen, der kun var til stads, og »haandtørre« paa 1 til 1½ alen, som gjorde tjeneste naar man vaskede sig. Tilmed ruller af dynevaar, vadmæl og lærred, og naar det blev taget frem, blev der altid spurgt om, hvor mange alen de indeholdt og hvad tøjet var bestemt til.

Paa indersiden af kistelaagene, der altid stod aabne, naar der kom fremmede, anbragte man trykte kistebilleder, som kræmmere bragte med sig fra Tyskland, og paa væggen hængte man skildrier med opbyggelige scener, bindebreve, mest gravskrifter og ligvers, der undertiden var kunstfærdigt udført med flitterstads bag en glasramme, men som oftest var prentet og koloreret af omvandrende »kunstnere«! Hængeure med klokkehus, der ofte kom fra Friesland, og slesvigske standure var meget kostbare, hvorfor

de sammen med de store mængder af blankpudset messingtøj, der var stillet til skue, var iøjnefaldende beviser paa husets velstand.

Bag laas og slaa fandtes der hos velstaaende bønder o. 1800 et stort antal kander, bægre, skaale, krus, sukkerskaale og -tænger samt spise- og teskeer af sølv ligesom en halvlång merskumspibe med sølvbeslag, en spanskrørstok med sølvknap samt en knyttet eller hæklet pengepung med en sølvskydering og et signet ubetinget »hørte sig til« i et saadant hjem.

I kløven stod en »vævild« (vævestol) med væveskeer samt tilhørende trændekister med bindselstræer, spindehjul, garnbukke (garnvinder), hørretræer (hasper) og forøvrigt alt andet nødvendigt til kvindelig husgerning. Bagved pisel og dørn, indskudt mellem sengene, var ofte et par smaa kamre, af hvilke et var mælkekammer og et andet saltmadskammer, og her kunde der ogsaa gemmes et par stegespid, som kun blev taget i brug, naar der skulde være gilde.

Mændenes klædedragt bestod i det 17. aarhundrede af en kraveløs, enradet kjol (kjortel) af graat vadmél, senere af blaåt klæde, der naaede til midt paa læggen og havde store ærme- og lommeopslag. Knapperne var af horn eller sølv. Den lange skødefrakke, der et hundrede aar senere kom i brug, var af mørkeblaåt eller sort klæde med to rækker knapper ligesom den som festdragt meget yndede diplomatfrakke, der dog er forbeholdt gifte eller ældre mænd, og som hyppigt ses endnu o. 1950.

Hovedtøjet var lige op til begyndelsen af 1800-aarene den flade, sorte, trekantede hat, der dog ogsaa kun blev brugt af gifte. De strikkede nathuer, der kunde være baade blaa, graa eller brogede, men i de fleste tilfælde dog røde med en dusk i spidsen, brugtes baade nat og dag, ogsaa under maaltiderne, og ved højtidelige lejligheder endog med den sorte hat ovenpaa. Kabudsen var en rund hue af skind eller klæde, kantet med pelsværk, der kunde slaas ned om ørerne. I første halvdel af forrige aarhundrede kom kasketterne paa mode, og lidt tidligere den høje hat.

Ærmetrøjer, der oftest var af læder, vadmél eller mønstervævet, glittet uldstof (kalmank) brugtes meget i tiden fra o. 1680 til midten af forrige aarhundrede. Langt finere end disse ærmetrøjer var de saakaldte undertrøjer, der blev brugt som festdragt enten under kjol'en eller alene, og var af fint klæde, silkedamask eller sribet, hjemmevævet hvergarn i brogede farver og forsynet med sølvknapper.

Kamisolen, der minder en del om den fra den sene middelalder kendte uldenskjorte, og nærmest kan beskrives som en langskødet trøje, var af læder, vadmél eller firsél i blaa, graa og hvide farver og med sølvknapper.

Brystdugen, d. v. s. vesten, har kun været i brug i et par hun-

drede aar, og ogsaa den var fint lavet af læder eller vadmél, med ærmer og ryg som forstykkerne, og kunde derfor bruges uden at have en trøje eller kjøl over. Den hvide vadmélsvest og læder-vestene er sandsynligvis brugt som arbejdsdragt.

I 16- og 1700-aarene brugtes mest læderbukser. Knæbukser af gult skind eller vadmél, med sølvknapper og knæspænder, holdt sig i brug lige op til 1820'erne, da de afløstes af de lange bukser af vadmél, der syedes med en klap foran helt hen til sidesømmene. Brugen af lærredsskjorter hos bønderne blev først almindelig i den første halvdel af det 19. aarhundrede, men til gengæld medførte det saa ogsaa ret snart, at en pige fra et velstaaende hjem gerne skulde have 24 eller 36 skjorter i sit udstyr som medgift til sin tilkommende mand, der saa til gengæld medbragte mindst et dusin blaåtærnede køkkenforklæder og lige saa mange viskestykker til sin kone.

Strømperne var gerne blaa, ofte dog med hæl og taa samt den øverste del af skaftet strikket af hvidt garn for at spare det farvede. Senere gik man helt over til de lange, hvide strømper, der naaede et godt stykke op over knæet, hvor de blev bundet med spjældvævede eller flettede strømpebaand. De saakaldte »springtriller«, d. v. s. fodløse strømper med en »pløs« over vristen, en strop om stortaaen og en om undersvingen, saas endnu i brug o. 1900.

Træsko har været brugt i umindelige tider. De hvidskurede træsko havde blanke krammer til pænt brug. Mændenes var »langovrede« og kvindernes »kortovrede«, og først i midten af det forrige aarhundrede kom lædertræsko i brug. Indendørs brugte man i det forrige aarhundrede sivsko. Læderstøvler lavet af fedtlæder har været en sjældenhed, og de brugtes kun til fineste stads, naar man gik til alters eller skulde til bryllupsgilde, og mange mænd kom aldrig saa vidt, at de selv ejede et par, hvorfor de maatte laane sig frem, naar de havde brug for dem.

Halsbindet, som har været brugt i halvandet hundrede aar fra begyndelsen af 1700-tallet, var oprindeligt af kramlærred; senere brugtes brogede silke- og bomulds halsklæder, indtil

endelig det sorte halsbind vandt overtaget, undertiden med et hvidt klæde indenfor, saa en lille hvid stribe kunde ses. Halsklædet blev foldet sammen, krydset i nakken og bundet i knude fortil, saaledes at det kom til at sidde stramt og fint.

Som overtøj brugtes køreslag med sølvspænde og om vinteren en faare- eller ræveskindskofte med haarene indad. Til byture i stadsvognen brugtes en chenille med et eller flere slag.

1700aarenes lange haar til mænd holdt sig hos bønderne endnu et stykke ind i aarene efter 1800. Haaret naaede helt ned over skuldrene og holdtes sammen over baghovedet med en krumkam enten af messing eller sølv.

Bønderne barberede sig højst een gang om ugen, og naar de blev lidt ældre, barberede de sig kun paa overlæben og nøjedes med at klippe skægget tæt med en skægsaks. Man vaskede sig ved brønden af den samme træspand, som man trak vandet op med, og paa den mørke baggrund tegnede spejlbilledet sig tydeligt nok til at man kunde studse sit skæg og ordne sit haar, hvorfor der ofte paa den tid slet ikke fandtes spejl hos smaakaarsfolk.

Kvindernes overtøj var først sorte kaaber, der senere erstattes af brogede kattunskaaber foret med rødt eller hvidt multum og med sølvhægte i halsen. Omkring 1800 indførtes tætsluttende frakker og pelse, og nogle aar senere kom kasteklædet eller sjalet, et stort firkantet, uldent klæde med vævet bort eller broderi. Det havde ofte glædesfarver (rødt, gult, grønt) i det ene hjørne og sørgfarver (blaat, violet, sort) i det andet. Ogsaa fransksjaler var meget yndede. Sjalet fæstedes med en sjalsnaal (*stytte*) med stort hoved.

Kjolerne til festbrug her i de velstillede egne var enten af silke eller sirts.

Men derudover har den sorte kjole været brugt igennem flere hundrede aar som altergangs-, brude- og begravelsesdragt. Jo længere vi kommer op i 1800-tallene bliver det de brogede, hjemmevævede hvergarnskjoler, som tilsidst helt fortrænger bul og skørt.

Omkring ved 1700-tallet brugte kvinderne en todelt dragt, be-

staaende af trøje og skørt af samme farve og stof. Et ærmeløst livstykke, bul, har været almindelig i almuens kvindedragt over hele landet. Bullerne var oprindelig af fløjel, senere af klæde, hvergarn, ja, selv af rødt eller blaat vadmél, men altid af en anden farve end skørtet. Bullen snøredes fortil med en søvlænke eller et silkebaand med dupper i enderne, og under snøringen sad der ofte en smukt udstyret smæk.

Under bullen sad en sribet underklædning, en saakaldt nattøje, der blev brugt baade dag og nat. Skørtet kunde være af vadmél eller klæde og de hjemmevævede af tosels eller firskafths hvergarn i alle mulige farver.

Forklæderne kunde være af fint hvidt lærred eller af sort rask eller taft, der brugtes som stadsforklæder. Blaastribede eller helt blaa lærredsforklæder eller kattunsforklæder trykt med blaa eller violette mønstre var almindelige. Uldne forklæder, blaastribede eller ternede, var ligesom bomuldsforklæder meget brugt i 1800-aarene.

Korsklæder var af hvidt moll med broderi i tamburering eller broderet paa rødt eller grønt raasilke. Til daglig var disse tørklæder af blaatrykslærred. Hvide molls tørklæder brugtes til alters eller til sorg.

Kvindernes hovedtøj, som det brugtes i egnen syd og nord for Kolding fjord, var ret forskelligt fra andre egenes, skønt huernes form var den samme overalt i landet, — trestyks konehuer og puldhuer, hvoraf nogle med guldkniplinger og guldgalonéer. Forskellen maa søges i huernes tilbehør, lin, korsklæde med trekant bag til, flæser ved ørerne («vinger») eller ruche og flæse («skæg») i nakken. De ældste huer var sorte, en farve, der bevaredes i konehuerne, mens kulørte huer ellers blev almindelig brugt til fest. Det egnsprægede lin og hue bestod af en hue af almindelig form med et tætsluttende lin under. Naar kvinderne gik ud, tog de en kyse eller kapperøllike over huen, som omkr. ved aar 1800 afløstes af en vatteret silkekyse. Ved begravelser anbragte kvinderne i ligfølget et sort flor over hovedet.

De nævnte hovedtøjer har alle været til stads og var med deres

silkebaand, kniplinger og guldgaloner kostbare i anskaffelse. I hjemmet og ved arbejdet gik de unge piger derfor med bart hoved eller med et slags hovedtøj af rødblommet kattun. De store helgolænderagtige hovedtøjer fra egnen lige nord for Kolding fjord eller Strandhusekonernes store hvide klæder, som de bar paa det blottede hoved, vilde heller ikke være særlig egnet som arbejdsdragt.

Af undertøjet har de saakaldte klokker været kendt fra 1720'erne. Ved en klokke forstaas et skørt med tilsyet ærmeløst livstykke, som f. eks. en blaa vadmels klokke med bul og røde ærmer.

Senere betegnedes ved en klokke kun skørtet, saaledes som det ogsaa har været almindelig sprogbrug i dette aarhundrede.

Særken, der gerne var af blaarlærred, omtales først ind i 1700-aarene og var da sandsynligvis med stor halsudskæring med flæse omkring, men ingen haandlinninger. Benklæder kendes først fra 1860'erne. De var af blaarlærred eller vadmels, aabne og bundet under knæet.

Træsko var det almindeligt brugte fødtøj, og først ved sin konfirmation fik den unge pige, sammen med den sorte kjole og ungpigehuen med lin eller korsklæde, et par sko, som ogsaa senere hen kun brugtes, naar det skulde være rigtig fint, og de blev betragtet som saa stor en kostbarhed, at hun ikke gik med dem, men holdt dem i haanden, indtil hun naaede sit bestemmelsessted. Kvinderne brugte 3 forskellige former paa træsko: kort-, halv- og langovrede. De to første slags brugtes baade hjemme i huset, til byture og til kirke. De havde blanke messingkrammer og skuredes hvide med en mursten lagt inden i en klud. De langovrede brugtes kun til groft arbejde i mark og stald. Til finere stads brugtes ogsaa trætofler eller klodser. De havde ingen bagkappe og kun et kort overlæder. Strømperne var som oftest blaa eller sorte, sjældnere graa eller hvide. De ringlede strømper trængte ud paa landet under navn af »kringelhoser« eller bindelstribede hoser og var meget yndede til børn. Hosebaandene var af broget uldgarn, vævede eller flettede, og de blev snoet flere gange om benet under knæet, og enderne blev stoppet ind.

Naar man undersøger, hvad der i de foregaaende aarhundreder til daglig blev spist og drukket i by og paa land, studser man uvilkaarligt over de for os i dag fuldstændigt uforstaaelige mængder navnlig af kød, saltmad og øl, som man dengang ansaa det tilkom enhver at faa. Omkring 1600 begyndte man sin dag kl. 4—5 om morgenen med at drikke et godt krus øl, hvortil man spiste en »bid brød«, nemlig nogle stykker saltmad, — senere gik man over til øllebrød. Kl. 9—10 om formiddagen spiste man sit første hovedmaaltid, der bestod af flere retter kød eller fisk, flæsk og kaal, for lidt over middag at spise en mellemmad, — ogsaa gerne saltmad. Dagens næste og sidste hovedmaaltid, sammensat som det første, blev spist kl. 4—5 om eftermiddagen og i hvert fald ikke senere, end at man kunde naa at faa spist inden mørket faldt paa. Et voksent menneskes gennemsnitsforbrug af øl blev paa den tid anslaaet at være 6 potter (= liter) øl daglig, — men man maa her naturligvis ikke glemme, at baade kaffe og te endnu paa den tid var ukendte nydelsesmidler, og vand drak man ikke, det var for usundt; og den megen saltmad, der blev spist, gav ganske naturligt uforholdsmæssig megen tørst.

Kongens staldknægte, der med deres heste blev udstationeret hos bønderne, havde krav paa »10 potter øl om dagen og til hvert hovedmaaltid et fad saltmad, tre faste retter og et fad steg«. Selv fattiglemmerne fik ogsaa 3 retter mad to gange om dagen. Omkring aar 1600 var et voksent menneskes aarlige forbrug 135 kg. kød, hvilket er det dobbelte af forbruget o. 1900, 168 kg. fisk mod 13 kg., rug, byg, ærter og gryn 536 kg. mod 185 kg. 300 aar senere, og hertil blev drukket 1680 potter øl. Det er for saa vidt intet under, at jyderne i 1608 blev beskrevet saaledes: »De spise og

drikke grumme meget og have en overmaade god fordøjelse.« Bemærkelsesværdig er ogsaa den store mængde fisk, tørret, nedsaltet og fersk, der blev spist, — en skik, der synes at have holdt sig fra den katolske tid.

I det saakaldte »Kiøkken-Register« for hospitalet i Haderslev fra sidste halvdel af 1700-tallet ser vi, at middagsmaden om søndagen bestod af: »eine Seite Specks, Kohl, wozu $\frac{1}{2}$ Viertel Habergruz oder $\frac{1}{4}$ Erbsen, Lambfleisch oder Grapenbrad, aus der Peckel oder sonsten, jedem zwey Stück, ein Quartier Bier«. Paa ugedagene bestaar begge hovedmaaltider af saltet, tørret eller fersk sild og torsk, kaal, svineryg, faarekød, byg- eller havregrød, samt hver dag, foruden brød, ogsaa en kande (= 2 liter) øl.

Paa landet i Nordslesvig spiste man om morgenen o. aar 1800 rugmelsgrød og rugbrød, til middag boghvedegrød og pandekager, eller flæsk og grød og om aftenen smørrebrød og mælk og grød. Om søndagen kaal eller ærter og flæsk; men flæsk og kød hørte til sjældenhederne i ugens løb. Hertil blev drukket en del tyndt, surt øl, men til daglig forholdsvis lidt brændevin. Naar det skulde være særlig fint, drak man mjød eller endog lutendrank, klaret og hypokras. Te og kaffe begyndte at vinde indpas overalt, og det varede ikke længe før bønderne lærte at hælde en dram i kaffen »for at gøre den sundere«! Oprindelig blev brændevinen drukket urensset, hvorfor den ikke var særlig yndet paa grund af en ubehagelig stærk lugt. Senere lærte bønderne selv at lave brændevin, som man tilsatte bestemte vilde urter (perikum), hvorved den fik en for mange liflig smag.

De største festligheder, der blev holdt, var altid bryllupperne, som ofte varede en hel uge, begravelsesgilderne derimod kun 3—4 dage. Naar der skulde afholdes et stort gilde, blev de nærmeste naboer anmodet om at ville hjælpe med, dels ved opvartningen, dels for enkelte udvalgte vedkommende som køkkenkone (køks). En ugestid før brylluppet red bydemanden rundt paa en hest, der var pyntet med fine sløjfer, for at indbyde gæsterne. Med en ridepisk i haanden drev han alle beboerne i gaarden sammen i piselen, hvor han saa opsagde sin byderamse, der ofte kunde have form

som et helt digt. Dagen før brylluppet var det brudesengsdag, og paa den dag blev brudens tøj kørt hen til hendes fremtidige hjem, hvor nogle særligt hertil indbudte koner redte brudesengen og derefter »eksaminerede« brud og brudgom om, at der intet fattedes. Paa bryllupsdagen faldt det gerne i præstekonens lod at pynte bruden og give hende brudesmykket paa. Til kirken kørtes der i Tyrstrup herred i følgende rækkefølge: først en vogn med de fire musikanter, derefter kom brudepigerne, saa bruden med brudeførerinden. I en følgende vogn kom brudgommen, — der nu for første gang bar hat, — med sin fører og tilsidst alle de indbudte gæster ifølge deres rang og stand, efter hartkorn. Ved kirkedøren blæste musikanterne trompetfanfarer. Efter vielsen kørtes tilbage til bryllupsgaarden, hvor skafferen, — og det var altid degnen, — anviste hver enkelt sin plads ved bordet. Bryllupsmiddagen bestod o. 1800 af kødsuppe, kød, steg, skinke og grød. Maaltidet sluttede med bøn og sang, hvorefter skafferen i en tale indbød alle gæsterne til gilde næste dag fra morgenstunden af.

Derefter blev der danset. Først dansede skafferen med brudeførerinden, dernæst legesvendene, d. v. s. bydemanden og de unge karle, der havde opvartet ved bordet, været mundskænke eller lignende, med brudepigerne; til sidst kom bruden, som først senere hen blev overladt til brudgommen.

Under bryllupsmiddagen lod man en tallerken gaa rundt, paa hvilken gæsterne lagde deres pengebidrag til spillemændene, kokekonen — og jordemoderen.

Derefter blev der drukket kaffe, og gæsterne overrakte deres bryllupsgaver, efter at dog brudesmykket, som man havde lejet af kirken, først var blevet taget af bruden.

Den paafølgende søndag, naar de mange dages festligheder var overstaaet, kom de nygifte sortklædte til kirke, og den følgende søndag »buntede«, d. v. s. i graat eller andet farvet tøj.

Barselgilder fandt gerne sted kort tid efter barnets fødsel og daab, — men forinden havde der dog været »konebarsel«, hvortil alle nabokonerne var selvskevne gæster. De blev beværtede med fint bagværk, øl, brændevin og mjød, og virkningen heraf udeblev

sjældent. Ved en saadan lejlighed var det ikke godt for den »lykkelige fader« at være i nærheden; hvis de svirende koner kunde faa fat i ham, gik det ofte ret haardt til. Det fortælles saaledes fra et sogn i nærheden af grænsen, at de halvtberusede koner, da de var paa vej hjem, pludselig opdagede barnefaderen. Han blev fanget, bukserne blev trukket af ham, hvorefter han havnede i bydammen.

Foruden disse festligheder blev der holdt en række andre gilder, ofte sammenskudsgilder, i forskellige anledninger. Til disse forskellige gilder kom venner og naboer gerne et par dage i forvejen med gaver af fødemidler, navnlig smør og æg, — man bar »*sonn*« til gildet. Navnlig ved jule- og nyttaarstid var antallet af gilder meget stort.

Fra højeste sted søgte man at lægge en dæmper paa alle disse gilder. I forordning af 1623 hedder det: »Der maa ingen Brudesengshøjtid gjøres, men Brudesengen skal om Morgenen paa Bryllupsdagen henbringes uden Musik ved 20 Rdlr. Bøde. Kun een Bydmand maa udsendes til Bryllup. Brudefolkene skal komme med alle Gæsterne til Kirken, oc intet maa skjænkes forinden; kun Trommer og Piber maa være Musikken«; — men det er vist i allerhøjeste grad tvivlsomt om den forordning nogen- sinde er blevet overholdt.

»Mange daarlige Quindfolk«, — hedder det i en beretning om forholdene paa landet i Norge i 1736, — »ødelægger deres Mænd ved Drukkenskab. Det vil derfor være rigtigt at man her, ligesom man nu gør det i Haderslev Amt, laver et »*rullehus*«, som sættes paa en Pæl. I et saadant kunne saadanne Fruentimmer efter Amtmandens Ordre indsættes visse Timer og omdrejes!«

Lige fra den dag bønderne blev vidende om, at der skulde bygges en kirke i deres sogn, — hvad enten den skulde være af træ eller sten, — og de var begyndt at slæbe træstammerne eller kampestenene sammen til dens opførelse, har kirken stedse, igennem aarhundreder, i tidernes nød og uro, været midtpunktet i landsbyens og dermed i bøndernes liv, hvortil man tyede baade med sine sorger og sine glæder. Her i kirkens umiddelbare nærhed boede de alle, aldrig længere fra hinanden, end at man kunde høre »hanegal« fra den ene til den anden, og her følte man sig tryg.

Med rette frygtede man i tidligere tider »æ jenbol«, den langt borte ved landsbyens overdrev, i udkanten af skoven, ensomt beliggende hytte, udenfor hvis dør man aldrig kunde vove sig efter mørkets frembrud af frygt for ulvene, der luskede rundt i skovbrynet og udgjorde en konstant fare for baade mennesker og dyr. Her vidste man sig heller aldrig sikker for de mange sti- og ufreds-mænd, der i et ret stort antal færdedes ved nattetid paa de smalle, ufarbare veje og derfor jævnlig, ligesom uskyldige vejfarende, bankede paa døren for at søge nattely.

Hver landsby udgjorde et lille sluttet samfund for sig, som næsten ingen forbindelse havde med beboerne i nabosognene. Forøvrigt synes bønderne i samme landsby heller ikke til daglig at have haft ret meget samkvem indbyrdes, udover hvad fællesdriften og det daglige arbejde medførte. Enhver havde nok i sit, baade af sorger og glæder, — men i kirken kom de regelmæssigt alle, gammel og ung, og baade før og efter gudstjenesten var der

dér rig anledning til at drøfte fælles eller personlige anliggender og spørge nyt.

Kirken var det sakrale samlingssted, det faste punkt i tilværelsen, dér, hvor man ikke alene fik sin gudelærdom og bad sine bønner, men ogsaa, gennem præsten, havde forbindelse med den øvrige, udenfor sognets grænser liggende verden.

Til at begynde med var kirken maaske kun lille og uanselig, — den skulde jo ogsaa kun give plads til forholdsvis faa mennesker, — og med de smaa højtsiddende vinduer, der kun gav et sparsomt lys, var hele kirkerummet med sine nøgne graasorte mure og det stampede lergulv hyllet i et halvmørke, i hvilket kun de blafrende vokskærter kastede et mystisk lys op over altrene med deres helgenbilleder.

Ved reformationen blev disse jo for størstedelen fjernet, — eller, ligesom kirkens hellige kar, stjaalet. Kun døbefonten af granit, der altid stod ved indgangen, samt maaske et kors med den lidende frelser og tornekronen, blev tilbage.

De gamle kirker havde to indgange, en nordlig for kvinderne og en sydlig for mændene, og her stod foruden døbefonten ogsaa fattigkisten, i hvilken kirkegængerne lagde deres gaver, der i de fleste tilfælde bestod af korn, som mændene medbragte i deres ærmer. I aarenes løb blev kirkerne gjort større, og der byggedes sakristi, kapeller og taarn samt karnhus eller vaabenhus, og gulvet blev stenpikket eller dækket af røde munkesten, som bøndernes træsko dog sled haardt paa i tidens løb. Langt ind i det 16. aarhundrede vedblev folk at give sjælegaver til kirken, f. eks. en okse eller to, ligesom de maatte betale bøder, »kerckenfrede«, naar de bandede eller sloges i kirken.

Under de forskellige krige led ogsaa kirkerne umaadelig meget, ikke mindst under svenskekrigen, hvilket efterfølgende beretning er et enkelt bevis paa.

»En Foraarsdag 1659 satte Amtmand og Provst, Provstiets ansvarlige Mænd, sig paa Vognen og kørte i strakt Trav, saa vidt Vejens Tilstand tillod det, ad Fjelstrup til for at bese Kirken. Og ikke saa snart var de høje Herrer ude af Byen igen, før der

gik Bud til Sognets Bønder og Bønderheste: Adrian Muurmand og hans Svende skal hentes fra Haderslev, 4 Læs Stillads skal der bruges, 24 Læs Kalk. I Forvejen var der ordrede 40 Spand Heste ud efter 2000 Muursten. Munkesten er gode, Munkesten er store og tunge, 50 til hvert Par Heste, og saa vælter de maaske endda undervejs. Mester Adrian og hans Folk huserer i Fjelstrup det meste af Maj, Juni og Juli Maaned, men omsider er de færdige, stiger paa Vognen og ager over til Aller.« Mester Adrian og hans svende fik for deres arbejde 600 mk. »I 1660 blev kirken »renset«, en ny sølvkalk, et timeglas, linned til alteret og messeskjorten maatte købes«, da de svenske soldater tilsyneladende havde stjaalet alt og besudlet kirken.

I 1579 fik kirken sine første stolestader til mændene, senere i 1635 og 1651 flere, »af hvilcke en Deling var høyst fornøden, thi som Quindfolkene icke kunde faa Rum i deres egne Stole, saa søgte de her og der Platz i Mændenes Stole, hvoraf en deel haver besværet sig over den U-orden i Kirken, at Mænd og Qvinder sidde blandede imellem hverandre«. Rangfølgen ogsaa i kirken blev meget nøje overholdt: øverst til højre sad de gifte mænd med gaardmændene yderst ud imod midtergangen, hvilket var de fornemste pladser, og kaadnere og inderster ud imod muren. Paa de bagerste rækker sad de ugifte mænd og tjenestekarlene. Paa den modsatte side sad de gifte koner, gammel og ung imellem hverandre, thi det var jo skik og brug, at mændene ofte giftede sig første gang med en gammel kone, hvis plads, naar hun døde, blev holdt aaben, indtil manden i løbet af faa maaneder giftede sig igen og da gerne med en meget yngre kvinde, med hvem han kunde faa børn. Paa de bagerste rækker sad de ugifte kvinder. Ofte var der ikke siddepladser nok til andre end gaardmændene og deres koner, hvorfor kaadnere, inderster og tyendet maatte staa op i taarnrummet, hvor der ofte senere af den grund blev lavet et loft eller pulpitur.

I mange kirker kom der i denne tid store alterbilleder med gudelige forestillinger og rigt udsmykkede og forgyldte prædikestole, samt kunstfærdigt udførte hellige kar af sølv. Ogsaa fattig-

kisten maatte nu vige for klingpungen, som endnu o. 1900 var i brug i adskillige kirker. Pengene, der paa denne maade blev indsamlet, anvendtes til fattige børns opdragelse, til betaling af skole-skillinger og til bøger og andre ting, »som ere uomgængelig nødvendige til en god christelig Opdragelse«. Paa prædikestolen stod et timeglas, dels for at det rindende sand altid skulde minde kirkegængerne om tidens gang, men samtidig ogsaa præsten om ikke at prædike altfor længe!

I kirkeregnskabsbøgerne for Fjelstrup kirke staar der i 1665 opført: »Zenn Handlacken vor die Communicanten 6 $\frac{1}{2}$ Mk.« Det var i overensstemmelse med en gammel skik, der vist var afskaffet de fleste steder, hvilket fremgaar af en udtalelse paa landemodet i Roskilde 1592: »Der holdes endnu somme Steder en Dug for dem, som gaar til Alters; — det skal aflægges.«

Skriftestolen blev fjernet, da man ophørte med at skrifte indenfor den lutherske kirke. I flere kirker blev bibelen og andre bøger lænkede til alteret, at de ikke skulde forsvinde.

Kirketvangen, der nøje blev overholdt, saa længe den bestod, lød som følger: »Alle huusfædre oc huusmødre skulle hver Søndag Morgen strax oc god betiden saaledis beskicke deris Huuss, at de sætter al verdslig Handel, Syssel oc Arbeid paa en Side, oc icke alleniste for deris egen Person god betiden forføje dem til Kiercken, men ocsaa alvorligen holde alt deris Huusfolk foruden it Menniske som imidlertid kunde haffue Opsiun paa Husit oc Quæget, huilcket kand skee ved Omskift i Husit.« (1666.)

Søndagsgudstjenesten indledtes lørdag eftermiddag med skriftemaal for altergæsterne: »Om Løffuerdagen om Middag Klocken 12 skulde de, som acte at gaa til Bict sig indstille«, thi om søndagen maa ingen komme til skriftemaal »uden alleniste fructsommelige Hustruer, som beslutte deris Kierckegang«.

Om onsdagen var der ogsaa en gudstjeneste, der nærmest formede sig som en gennemgang af katekismen.

Luthers store Catechismus blev o. 1600 oversat til dansk af »borger udi Thisted« Jens Nielsen Klostergaard, og fandt derefter ret hurtigt vej ogsaa til hertugdømmet; — omtrent fra samme tid

stammer ogsaa den i Nordslesvig igennem aarhundreder almindeligt brugte bordbøn:

I Jesu Navn gaar vi til Bord
at spise og drikke paa dit Ord
Dig til Ære, os til Gavn
Saa faar vi Mad i Jesu Navn.

Gudstjenesten varede ofte baade 2 og 3 timer. »Naar Præsten haver ikkun eet Sogn, skulde Sognefolkene tilholdes betiden at komme til Kirke, om Sommeren Klokken 7, om Vinteren Klokken 8, men hvis to Sogne ere, skal Gudstjeneste i Annexet gandske tilig Dags begynde og imidlertid skal ringes i Hovedsognet, at Folket forsamles, saa Gudstjeneste kan blive endet om Sommeren inden Middag om Vinteren inden Eet Slet.«

Samtidig (1637) hedder det »Skal ingen tilstædes til det høye hellig Alterens Sacramente, som ikke veed de fem Hovedstykker i Catechismus och icke veed Grund i Salighedens Kundskab og den maa icke staa Fadder.«

Fra o. 1650 finder man i visse kirkebøger fra nordslesvigske sogne en fortegnelse over unge »som har opsagt katekismen i kirken«, — en forløber for konfirmationen, der først 1736 blev indført i kongeriget.

Kirkebesøget var »trods Sviir og Dans og megen Uskickelighed blandt Folk« stort i den første halvdel af det 18. aarhundrede, og kirkerne var fulde paa søn- og festdage, hedder det i en samtidig beretning. Til pinse blev kirkerne gerne pyntet med majgrønt eller majbirk, og der blev strøet strandsand paa gulvet.

Skilsmisse var utænkelig i tidligere tid!

Ved daabshandlingen i kirken var det i visse nordslesvigske sogne en hævdvunden skik, at barnets far bar barnet. Ved valget af barnets navn var det en fast og uomstødelig regel, at hvis en tidligere ægtefælle til en af forældrene var død, skulde barnet have vedkommendes navn. Ellers opkaldtes barnets bedstefædre og bedstemødre. Afdøde slægtninge blev altid opkaldt, men hvis gaarden var arvet efter en slægtning, da opkaldtes han og undertiden ogsaa hans hustru først.

Indtil slutningen af 1700-aarene skete vielserne altid efter gudstjenesten om søndagen, og indtil 1767 var det ogsaa tilfældet med begravelserne.

Før liget kom ind i kirken, skulde det »effter christelyck skik siunges om Kiercken«, d. v. s. bæres tre gange rundt om kirken under salmesang. Først langs med kirkegaardsdiget, saa lidt nærmere kirken og sidste gang udenom selve kirken. Denne skik blev fulgt til o. 1800.

Storbønderne blev altid begravet inde i kirken, og senere, da det ikke mere var tilladt, søgte man at faa sin grav til at ligge saa tæt som muligt op imod sydsiden af kirken, helst under tagdryppet, — hvilket blev betragtet som den fornemste plads paa kirkegaarden.

I slutningen af 1700-tallet hedder det, at i Fjelstrup var kirkegaardens mur »vidtløftig Begriff og meget brøstfældig«, hvilket sikkert har været medvirkende til præstens klage over, »at løsgaaende køer aad græsset paa kirkegaarden, hvilket det ellers retteligen tilkommer præsten at raade over«.

Kirken, der ikke maatte laane sine penge ud mod rentebetaling, besad foruden megen jord og »jernkøer« ogsaa en del forskellige sager, som den lejede ud.

I 1671 købte Dalby kirke saaledes et brudesmykke og et daabssmykke, og i mange kirker fandtes der baade brudekrone, brudestol og brudeskammel. Disse ting blev mod betaling udlaant ligesom alterlys, kerter, der ved begravelser blev baaret foran kisten fra hjemmet til kirken, og ligklædet.

Kirketienden var urørlig: Den 15. kjærv (schoof) var jo den femtende, men nogle af bønderne søgte alligevel at komme billigere om ved det, ved først at køre kornet hjem i loen, hvor man kastede det haardt ned paa logulvet, saa det tabte en stor del af kernerne, før de afleverede det, — hvilket naturligvis gav anledning til mange stridigheder.

Om skoleforholdene i tidligere tid faar man et tydeligt indtryk gennem de formaninger til menigheden i Vonsild og Dalby sogne, som sognepræsten Johann Rude har indført i

kirkebogen, f. eks. søndag $\frac{2}{7}$ 1678, altsaa midt om sommeren, hvor det maa antages, at folk ikke har været altfor ivrige til at sende deres børn i skole. Formaningen rettes imidlertid ogsaa kun til dem, der har »smaa gavnløse Skolebørn, men lader dem saa ullittig gaa i Skole, at de under 8 Dages Hjemmeblivelse forglemmer, hvad de har lært i de forrige 8 Dage. Lad Børnene komme i Skole og fordi der kan indfalde en Helligdag om Ugen, hold dem ikke væk 5 Dage fra Skolen, hvorved Skolemesterens Løn forringes. Vær dog ikke saa paaholdende med den Skilling, thi den faar I ved Børnenes Lærdom med Eder af Verden i Himlen, som Eders bedste Skat.« Senere hedder det: ». . . lad de skolefærdige Børn dog flittig gaa i Skolen, da Skolemesteren nu paa egen Bekostning har indrettet en bekvem Skolestue.« Allehelgensdag 1681 omtaler præsten, at de fleste børn holdes hjemme, og de, der kommer, maa sidde og fryse, ligesom skolemesteren ikke kan faa tilstrækkeligt til sit underhold, »hvorfor Menighedens Husbønder bør vedtage hvad ret og tilbørligt er og give ham Ugepenge af de skolefærdige Børn enten de kommer i Skole eller ej. Før at raade Bod paa Kulden, skal de, der har Heste og Vogn, køre Ved til Skolen og af hvert Barn skal betales 1 Sk. til Vinduer i Kammersen, hvor de ved en Ovn kan have en varm Dørns (Stue)«.

Allerede i middelalderen synes det at have været almindeligt, at der ved hver landsbykirke var ansat en »custos«, altsaa en vogter eller hjælper, hvis danske navn blev »degn«, men som dog ofte i Nordslesvig blev kaldt »æ kyster«.

I kirkeordinansen af 1542 siges der: »De landsbykirker, der ligger inde ved byerne, skal tage deres degn fra disse byers skoler og give dem, hvad der efter gammel sædvane tilkommer dem, saa at de har økonomisk grundlag for deres studeringer.« I henhold hertil fik latinskolen i Haderslev ved sin oprettelse i 1567 ret til at lade alle degneembeder indenfor 2 miles omkreds passe af skolens elever, — de saakaldte »løbedegne«. Saaledes fortæller den lærde nordslesvigske præst Peder Wandal, at han, mens han gik i skolen i Haderslev 1611—20, i 6 aar virkede som degn hos sin fader, og at han kun var 12 aar gammel, da han begyndte.

Ved en lov i 1651 blev det bestemt, at degnene skulde være bosiddende i sognet, hvorved løbedegnene blev afskaffet. Som oftest var det skræddere eller andre haandværkere, der nu blev degne, samtidig med at de udøvede deres haandværk, og det forekom jævnligt, at disse degne selv hverken kunde læse eller skrive. Foruden sine embedspligter, hvortil i mange tilfælde ogsaa skoleundervisningen kom, var det en selvskreven lov, at degnen ogsaa optraadte som skaffer og forsanger ved trolovelsesgilder og bryllupper.

Den 6. april 1725 kom der ved lov en skoleordning, der fik stor betydning for Slesvig, og om forholdene der hedder det i 1740, at overalt er der sogneskoler, som holdes i kirkebyen, men foruden dem har hvert sogn en eller flere biskoler i de andre byer. Undervisningen i degneskolen er forenet med degnetjenesten, og begge indbringer »nicht über 100—200, höchstens 300 Mk. Die Nebenschulmeistern müssen zufrieden sein mit dem, was sie mit den Bauern Accord werden, u. sie bekommen etwa freyer Kost, Schlaf-Stelle und 3—4 Rthlr. jährlich«.

Degne og sognelærerne bliver eksamineret og ansættes af provsten, hvilket ikke er tilfældet med de andre lærere.

I landsbyskolerne læres katekismen udenad, »die Auslegung aber des wahren Sinnes und der Kraft überlassen die Schulhalter den Predigern, im übrigen lernen die Kinder in diesen Landschulen auch lesen und schreiben, beider dänisch und deutsch, einige auch rechnen«.

I kongeriget var det først ved konfirmationens indførelse i 1736, at man krævede forberedelse i religionskundskab og, som ønskeligt, færdighed i læsning, »men saavel skrivning som læsning forblev en sjælden kunst«, — mens en sognepræst nogle aar senere skriver »overalt i det slesvigske oplæres bønderbørn meget ypperligt i skrivning og regnekunsten indtil algebra. Bønderne sætter en stor ære i at lade deres børn vel oplære. Jeg har i skolen fundet drenge paa 10—12 aar, som havde gennemarbejdet to regnebøger og skrevet ganske ziirligen«.

Omkring 1800 stod skolevæsenet i stampe, ja er mange steder endog helt i forfald. Børnene bliver ikke sendt i skole, lærerne er

ofte uvidende personer, store drenge eller folk som er uduelige til andet arbejde. Bønderne holdt paa de gamle »*klipskoler*«, der var de billigste for dem, da de kunde ansætte og afskedige læreren som de vilde, accordere om hans løn, spare udgifter til skolebygninger og deres vedligehold, — hvorfor de gør modstand mod forandring.

De faste skolers antal er ringe, og med undtagelse af dem og af degneskolerne foregik saa godt som hele undervisningen paa landet i »*klipskolerne*«, og i det 17. aarhundrede fandtes de overalt, især hvor afstandene til sogneskolerne var store.

Ligesom hver landsby havde sin bytyr og sin byhyrde, der vogtede alle kørerne paa fællesgræsgangen, havde den ogsaa sin skolemester, — men hyrden var langt den vigtigste person, som der først og fremmest blev sørget for. Han havde sit hyrdehus og fik løn i penge og naturalier, hvorimod læreren maatte tage til takke med saare beskedne forhold. Det hørte saaledes til undtagelserne, at han havde nogle fag hus, som han kunde kalde sit hjem.

Som oftest maatte han søge nattely i de gaarde og huse, hvis børn han underviste, og her fik han ogsaa sin føde. Man kaldte det, at skolemesteren »*gik paa mading*«. Uden at have noget eget hjem gik han derfor hele vinteren fra hus til hus, hvorefter han blev afskediget hen paa foraaet, og om sommeren, — da der for det meste ingen skole holdtes, — maatte han tjene til livets ophold som karl paa en gaard eller leve af et haandværk, som skrædder, skomager, tækkemand eller murer.

I nogle landsbyer var der dog bygget 2—3 fag hus i forlængelse af hyrdehuset, og her var byens skolestue saa indrettet, »*worin commode bey Achtzig Kinder Platz haben können*«. Skolehuset var tarveligt og ydede kun daarlig beskyttelse mod kulden, og det hørte til sjældenhederne, at der fandtes en kakkelovn: »*Das Haus ist von einer so schlechten Beschaffenheit, das die Kinder im Winter die Kälte auszustehen nicht vermögend sind.*« Her holdtes saa skole fra mikkelsdag til henimod »den travle tid«, hvorefter børnene bortøder deres bedste tid ved at løbe paa gaden.

Nogle steder havde man overhovedet ikke nogen skolestue,

hvorfor læreren saa holdt skole dèr, hvor han den uge var »*paa mading*«, og her mødte saa hvert af børnene om morgenen med en tørv og den ugentlige skoleskilling.

Det maa forøvrigt have set pudsigt ud, naar disse børn alle kom med deres tørv under armen til skolen. Drengene var klædt i ufarvet vadmél og gik i knæbukser og nattrøje, samt med hvide uldstrømper og i store træsko. Endvidere havde de et par »*polshansk*« (luffer) og en tophue, der enten var graa med en rød kant eller lyseblaa med mørkeblaa bræmme og rød dusk. Ofte laa vanterne inde i huen, saa den stod op i vejret som en »*nissehue*«. Skoleholderen, der ogsaa gik med tophue, baade inden- og udendørs, brugte at kaste sin hue i hovedet paa de uvorne børn, som saa selv maatte bringe den tilbage og tage deres stryg.

Børnene kom sædvanligvis i skole naar de var 7—8 aar, og for de flestes vedkommende varede undervisningen kun til de var 10—12 aar. — Til slutningen af 1700-aarene havde de fleste børn ingen anden skolebog end en katekismus, og kun enkelte viderekomne læste herudover i »*forklaring*«, evangeliebog og salmebog.

I biskoppens indberetning o. 1710 vedrørende Dalby sogn ses det, »at der intet sted er et skolehus, men i kirken er der bestemt en plads dertil, hvor børnene skal undervises. Dette fik nu gaa an om sommeren, men om vinteren er det for koldt for børnene og de lider ofte skade paa deres sundhed«.

At kirker i det hele taget var uegnede til dette formaal fremgaar ogsaa af følgende: ». . . und wenn geschrieben werden soll, wird über die Bänke ein Brett gelegt, und die Kinder stehen auf den Sitzen und schreiben.«

Efter det approberede skoleregulativ skulde en lærer have fri bolig, en lille kaalgaard og visse naturalier, men det kneb ofte for ham at faa sin løn. »Bunden gjør icke vidre got, som hand haardt er nødtvungen til, hvad kand det derfor hielpe at jeg holder mig til min Reglement, naar de andre icke gjør det.«

I Fjelstrup meddeler sognepræsten o. 1710, at bønderne skulde yde »korntiende, plagbør, koebør og brødbør, som angivet i regi-

stret; deraf nyder præsten to og degnen en del. Landboelsmændene i Fielstrup har dog i 14—15 aar ikke ydet koebør. Ellers yder bønderne kun lidt til præsten. Ofret ved hver af de tre store højtider er højst 19—20 rdlr., idet helgaardsmændene ikke giver mere end 3 mk. for sig, 3 mk. for hustruen og 3 mk. for hvert barn. Ogsaa ved begravelser gives der meget lidt, allerhøjest 3 rdl., somme kun 2 rdl., somme 2 mk. eller mindre. Nogle faa af sognemændene har som offer endda lagt paa herrens altere ikke mere end 1 mk. for sig, 1 mk. for deres hustru, og 1 mk. for hvert af deres børn.

Degnens bolig er paa 11 fag. Han har en lille kaalgaard og degnetofte ved den søndre kirkegaardsmur, ialt 4 skpr. byg og desuden nogen jord i fæste. Han har 3 køer, 1 kalv, 5 faar. Af smørbyrden faar han $\frac{1}{3}$ part. Ved jul faar han af hver hel- eller halvgaard 1 slagtet faar, 2 skpr. havre, 4 brød; af et tofteværing 8 sk. og af et landboel 4 sk. I skolekorn af hver gaard 1 skp. korn; af hver kaadner 4 eller 5 sk., men deraf har han hidtil intet faaet; hans formand laa i proces med bønderne derom, og da han vandt sagen, forringede de ham baade offer og accidenser. Da han ugerne vil have nogen tvist med sognemændene, har han til dato intet deraf bekommet, enddog det kunde være ham og hans mange fattige børn til underholdning en stor hjælp. For at ringe bedeklokken morgen og aften er der ogsaa tillagt degnen noget, men i 12 aar har han ikke faaet det allerringeste derfor, skønt man i nabosognene enten betaler degnen derfor eller selv forretter slig tjeneste med ringen.«

Til sammenligning kan her tilføjes, »at i præstegaardsjorden, af hvilken præsten havde indtægten, var der i samme aar udsaaet 4 tdr. rug, 12 tdr. byg, 24 tdr. havre, 14 skpr. bog, 2 skpr. ærter; mens høbjergningen kun er ringe, i alt ca. 15 læs. Præstegaardens græsning i Norskov kobbøl 8 køer; i Boyskov 2 køer og 2 overløb i Søndermose, naar der er fællesgang, 9 køer, i Nørremark 10 $\frac{1}{2}$ køer og 4 smaakvier. Præstegaardens kvæg er 6 arbejdsheste, 2 plage, 1 føl, 6 køer, 2 kvier, 2 stude, 3 kalve, 10 gamle svin og 10 grise. Faarene er i aar alle bortdøde.«

Der blev undervist baade i dansk og tysk, men i alle egne af Nordslesvig brugtes o. 1800 kun tyske læse- og regnebøger (fibel), hvilke bønderne foretrak, dels fordi de selv var vant til dem, men ogsaa fordi de slesvigske mønt-, maal- og vægtforhold var anderledes end i kongeriget. Øvrigheden vilde have de tyske bøger fjernede, men befolkningen satte sig imod, fordi børnene paa den maade ogsaa fik tilegnet sig lidt kendskab til det tyske sprog.

De første danske skolebøger udkom o. 1800 (Prahl: Første Læseøvelser for Børn i Landsbyskolen (Haderslev 1791) og Kier: Regnebog til Brug for Skolelærere og i Skolerne paa Landet i Hertugdømmet Slesvig, hvor det danske Sprog tales (Slesvig 1804).

I denne forbindelse kan det være paa sin plads her at gengive et uddrag af en saakaldt »*Inventarium*« over Dalby kirkes midler m. m., samt præstens og skoleholderens aflønning, affattet i 1776 og berigtiget i 1796.

Indtægter.

Af landerier ejer kirken kun kirketofte nord for kirkegaarden, for hvilken Jens Christophersen paa anneksgaarden betaler 1 rdl. aarlig. Om de øvrige landerier ved man intet udover, at kirken hvert aar modtager 2 rdl. 15 s. i jordhyre fra forskellige bebøere i sognet. Af de saakaldte »*jernkøer*« har kirken ialt 9, hvoraf Oluf Hansen udreder for een. Kohyren er 1½ sk. aarlig for hver ko. Korntienden bestaar af den 4. del af hver 15. kjerv rug, byg, havre og boghvede, men ikke af hvede, ærter, vikker og hør, hvortil dog kommer den kongelige tiende af samme størrelse, som er skænket til kirken, men som præsten faar.

I 1877 blev kirketiende med travepenge, jordhyre og koleje til kirken tinglæst og fastsat at skulle være af kornet 1/3 rug, 2/3 byg og 2/3 havre. For »Lindgaard«s vedkommende, hvis hartkorn paa det tidspunkt var 14 tdr. 6 skp. 0 fdk. 2¾ alb., fastsattes tiendekornet til 5 tdr. 3 skp. 3⅓ fdk., travepengene til 62 øre,

jordhyren til 35 øre og kolejen til 10 øre. 40 aar senere ansøgte de bønder, der skulde yde jordhyre og koleje til kirken om at faa disse ydelser afløst, hvilket blev bevilliget mod at betale beløbet 25 gange, hvorved »Lindgaard«s andel blev udregnet til ialt 17 kr. 75 øre.

»Med Qvægtienden gaar det saaledes til: Sogne-Indvaanerne maae om Michelsdag levere det 15de Stk. af Lam og Grise in natura, efterat det tilforn om St. Hansdag, som de næstbedste efterat Eieren har undtaget Et, er blevet mærket; iligemaade betale af hvert Føl 1 sk. og af hver kalv 6 p., hvoraf Kirken og Præsten hver faae Halvdelen.

For Voxlysene ved en Copulation og ved et Liig faaer Kirken 12 sk., iligemaade for at aabne et Begravelse i Kirken 2 rdl., senere erlægges dog af et gammelt Liig 4 rdl. Stolstade Hyre for 2 Stader 24 til 32 sk.«

Græsset paa kirkegaarden tilhører præsten, der ikke faar noget fast salarium, udover indtægten af præstegaarden, hyren fra nogle landboler og anneksgaarden, og ligesom kirken, 5 sk. fra Kolding-Vang, samt:

Smørbør.

Af *Smør* om St. Hansdag af Gaardmændene af hver Otting 2 og af hver Ko 1 Mk., eller ogsaa regnet af Kørerne alene 2 Mk. af hver, ogsaa af Landbolerne i Wonsyld 2 Mk. af hver Koe. *En Ost* af hver Gaadmand, stor eller lille, eftersom de ville og kunne, men i Almindelighed af lige Vægt med Smørret. *Brød* à Otting 12 Mk. og af hver Gaard et bestemt Antal. De større Gaarde give 8 Stk., da 6, 4 til 2, hvert Brød til 6 Mk. eller 4, dog ogsaa snart større, snart mindre. Degnen faaer deraf den 3die Deel.

Melk til Ost aarlig om St. Hansdag af alle Gaardmændenes og Kaadnernes Kør; dog er denne Accidens frivillig og ingen Jus (Ret).

Offeret bestaaer idetmindste af 3 Sk. af hver Person, der gaaer til Alters og bliver paa de 3 høie Festdage, Paaske, Pintse og Juul lagt paa Alteret i Sedler.

Nandest.

Kaadnerne og Indersterne af begge Menigheder have tilforn givet Præsten 8 Sk. Nandest, eller Manden og Konen arbeidet en Dag for ham; men dette er faldet bort ved den forrige Præst.

Kjørsel.

Gaardmændene yde Præsten Kjørsel 2 Gange i Aaret, saasom: eengang hente de ham et Læs Træ eller Tørv, og om Michelsdag hjælpe de ham at kjøre Gjødning ud; dog er dette kun et Praecarium, og Enhver handler heri frit, efter sin egen Villie og Omstændigheder.

Omendskjøndt der af Pagtgodset Straarup i forrige Tider er udredet saavel Qvægtiende, som Smørbøer, saa have Forpagterne dog nu i mange Aar ei villet levere det.

Accidentier.

Af en Barselkone nyder Præsten ved hendes Kirkegang 32, 24 ogsaa 16 Sk. og af den medfølgende Kone 2, 4 à 5 Sk. Ved Barne-daab i Wonsyld offres af Fruentimmer Fadderne, af hver 2, 4 à 5 Sk., i Dalbye er det med Barselkonerne ligesaadan; men ved Barnedaab bliver der ikke offret.

For Forbøn og Taksigelse, saavelsom ogsaa for Privat-Communion paa Sygesengen faaer Præsten Intet; hvo der har Heste og Vogn skal hente Præsten til saadanne Forretninger. Til Fattige kjører han paa sin egen Vogn.

For Børnenes Confirmation 2 Mk. i det allermindste og sjelden 1 Mk.

Ved Trolovelse og Bryllupper offerer i Dalbye Brudeparret alene, og det 2 Mk. à Person, naar de have en Gaard, ellers 1 Mk. 8 Sk.

For en Skrifteseddel, Proclamationsbeviis (Tillysningsbeviis) og deslige Attester à 8 Sk.

Udlejning.

Brudesmykket, Døbe- og Liigklædet ere vel i forrige Tider altid tagne hos Præsten, men fordi den forrige Præstekone ikke

have holdt omtalte Ting i brugbar Stand, have Adskillige anskaffet sig samme, saa at disse nu kun sjelden forlanges hos Præsten, men naar det skeer, betale de for Liigklædet 12 à 16 Sk., for Brudesmykket 2 Mk. og for Daabsklædet 12 à 16 Sk.

Ligprædiken.

For Liigprædikener give de Dalbye Gaardmænd ordinair 9 Mk., naar det er et gammelt Liig, og for et Barn 4 Mk. Landboler, Kaadner og Inderster 4, 3, 2, vel endogsaa, men yderst sjelden 1 Mk.

Præstegaarden.

Pastorat-Bygningerne angaaende, saa tilhøre de 9 østerste Fag af Vaaningshuset begge til Pastoratet hørende Menigheder og maae paa deres Bekostning holdes i beboelig Stand, iøvrigt tilhøre alle Kakkelovne og Plader, endvidere Brønden, Steenbroen, Plankeværket og Indhegninger, tilligemed alle Lader og Stalde den værende Præst, hvilket hans Efterfølger er skyldig at betale efter Taxation. Iligemaade tilhøre Præsten fri Stoelstade i Wonsyld Kirke, nemlig ved Sydsiden ved Prædikstolen en indelukket heel Stoel for hans Kone og Tjenestepiger og bagved Kirkedøren nærmest ved Væggen 2 halve Stole eller Mandestader til hans Karle. Ogsaa har Præsten Begravelse i Kirken og Kirkelys for sig og sin Familie frit.

Degnen.

Degnen tilkommer:

For Papir, Klokkesmørelse ogsaa Touge dertil, illigemaade for at tænde Lysene o. s. v. i hver Kirke 3 Mk.

I saakaldet Nandest af hver Gaard i *Dalbye*, den være stor eller lille, 5 Skjepper Havre og 8 Brød, 4 om Paaske og 4 om Michelsdag, ligesom ogsaa der af Landbolerne af hvert Par Ægtefolk 8 Sk.; i Tved Bye giver hver Gaardmand 24 Sk., hvilket ogsaa gjælde om Bjerregaard.

Paa de 3 høie Festdage i Offer af hver Communicant 1 Sk. à Person, af nogle mere.

I Accidentier og navnlig:

Af en Barselkone 1 Mk., ogsaa 12 eller 8 Sk., aldrig mindre.

Ved Trolovelser og Bryllupper af Brudeparret à Person 1 Mk., ogsaa 12 Sk. og af Følget efter eget Behag. Ved Barnedaab af Fruentimmer-Fadderne 1 til 2 Sk. Dette sidste finder dog kun Sted i Wonsyld.

Før at ledsage et Liig fra Huset til Kirken, under Afsyngelsen af nogle Psalmer, at skrive Personalie etc. 3 Mk., 2 Mk., 1 Mk. 8 Sk. ogsaa vel 1 Mk., dog sjelden.

Skolelæreren.

Skolelæreren i Dalbye tilkommer:

Fri Bolig i det nye opbyggede Skole- og Degnehuus.

I Korn 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Malt og 1 Td. Byg eller Boghvede.

Fri Græsning til 2 Køer og 5 Faar.

3 Læs Høe og 4 Læs Halm.

12 Læs Træ eller Tørv, hvert Læs til 600 Stk., og desforuden i Skolepenge af ethvert skolepligtigt Barn maanedlig 2 Sk. og for at undervise de fattige Børn 2 Rdl. af Kirke-Kassen, og naar han kommer til at forrette Degnetjeneste, nyder han ogsaa de dermed forbundne Accidentier.

Kirkens løsøre.

I kirketaarnet, der i modsætning til selve kirken delvis er bygget af munkesten fra den gamle kirke, der blev nedrevet i 1871, hænger endnu den gamle kirkeklokke, der blev anskaffet i 1756, lige før de svenske tropper trængte ind i landet, og hvis indskrift lyder: SOLI DEO GLORIA FECIT JOHAN BARTOLD HOLZMANN. HAFNIAE. 1756.

Ældst af alt er dog utvivlsomt den gamle romanske døbesten af granit med udhuggede englehoveder og figurer, hvis antikke daabsfad af udhamret messing er skænket kirken i anledning af, at »Lindgaard« i 1945 havde været i Lind-slægtens eje i 200 aar. Paa alteret staar tvende gamle massive messing lysestager, den ene med indskrift: »Salig Jens Strarup fød 1574 d. 24. Octobris var Dalbü Kiercke Werg oc Sandemand 44 Aar. Døde christelyck

d. 28. 8bris 1648. Hafver til sin oc sin salig Hustrues Begravelsessted Alteret til Zirat disse 2 Liusestager foræret.« Paa den anden staar: »Desligeste hans Hustrue Maren Hansdatter, lefvede med hannem et kierligt Ecteskab i 44 Aar, fødte hannem 4 Sønner oc 4 Døtre. Hensof i Troen oc Haabet d. 16. Jan. 1653. Samme Begravelse findes næst for Alteret; og Gud gifve dem med alle tro Christne en glædelig Opstandelse.«

Ifølge optegnelser af præsten Johann Råde (1659—1707) ejede kirken en smuk sølvkalk af fint arbejde, med et lille krucifiks paa, og en dertil hørende disk, der var indviet til kirkens brug ^{12/9} 1680, den 13. søndag efter trefoldighedsfest. Begge disse dele blev imidlertid stjaalne i efteraaret 1880.

I aaret 1890, ti aar senere, oplystes det, at en indbrudstyv, der afsonede sin langvarige straf i tugthuset, havde fortalt en medfange, at det var ham, der havde stjaalet disse genstande, som han derefter havde gravet ned i nærheden af Kolding, — men hvor vilde han ikke fortælle. Ganske tilfældigt fandt et par smaapiger, der legede i Dyrehavegaards skov nogen tid derefter, foden af, hvad de troede, en værdiløs messinglysestage, og som de derfor beholdt. I 1892 viste en af disse piger imidlertid genstanden til en sølvsmed. Denne, der i sin tid havde hørt om indbruddet i Dalby kirke, var straks klar over, at det var alterkalkens fod, der var fundet, og ved nærmere eftersøgning paa samme sted fandtes baade skaalen og disken. Efter at være blevet istandsat blev begge dele paa ny indviet d. ^{26/5} 1892 »paa Kristi himmelfartsdag, der samtidig var det højtelskede kongepar Christian IX og Dronning Louises guldbryllupsdag«. Indskriften paa alterbægeret — disken har ingen — lyder:

»CHRISTIANO QVINTO REGNIS PATRIÆQVE FERENTE
LÆTA TÖGÆ BONÄ QVEIS QVIS FRVITVRQVE BENE PRÆ-
POSITVS KRAHEVS DALLBY VASA HÆCCE PARAVIT PRISCIS
ABLÄTIS PASTOR ERÄT RVDEVS.«*)

*) Da Christian V gav rigerne og fædrelandet freden, glædelige velgerninger, som enhver nyder godt af, har provsten Krahe beredt Dalby disse kar, efter at de forrige var borttagne. Præsten var Råde.

Denne indskrift, der sikkert er forfattet af den lærde præst Rude (Rudeus) er bemærkelsesværdig, fordi de forskellige ord tilsammen netop indeholder saa mange bogstaver med *talværdi*, at disse værdier sammenlagt viser, at bageret er fremstillet i aaret 1678, nemlig som følger:

$$2 \times D = 1000$$

$$4 \times C = 400$$

$$4 \times L = 200$$

$$13 \times V = 65$$

$$13 \times I = 13$$

---

anno: 1678

Naar aandslivets udvikling i Nordslesvig i de sidste aarhundreder paa mange maader har fulgt sine egne veje, hvorved det fra tid til anden har indtaget en vis særstilling indenfor vort danske, om man vil ogsaa vort nordiske kirkeliv og kulturkreds, har det sin naturlige forklaring i denne landsdels beliggenhed. Indeklemmt, som Nordslesvig har ligget, mellem den tysksprogede del af hertugdømmerne mod syd og grænsen til moderlandet mod nord, har de deraf følgende sproglige og i det 19. aarhundrede i høj grad ogsaa de politiske forhold, sat sit tydelige præg paa alt og alle.

Hovedstrømningerne indenfor de europæiske og da i særdeleshed de tyske aandretninger bredte sig ud over de tysksprogede lande i Europa og naaede derfor ogsaa hurtigt op til Kiel, der var det kulturelle samlingspunkt for begge hertugdømmerne og ved hvis universitet ogsaa de unge nordslesvigere fik deres akademiske uddannelse. Selvom den nordslesvigske befolkning i al almindelighed aldeles ikke havde noget dybtgaaende kendskab til tysk sprog og kultur, stod den alligevel ikke nær saa fremmed deroverfor som i kongeriget og i de øvrige nordiske lande, og har derfor af den grund været langt mere modtagelig for de aandretninger, der sydfra banede sig vej op imod det danske folk.

I 1542 fik Slesvig sammen med Holsten deres egen »*Christelycke Kercken Ordeninge*«, altsaa en særlig ordning af de kirkelige forhold og blev derved paa dette omraade helt skilt fra moderlandet.

Først efter 1721 blev Slesvig, der i kirkelig henseende havde været delt under fire smaafyrster, en samlet enhed, med Danmarks konge som kirkens overhoved, og som saadan var det ogsaa ham,

der udnævnte præsterne, mens den virkelige ledelse laa dels hos det tyske kancelli i København, dels hos overconsistoriet i Gottorp.

Generalsuperintendenten førte overtilsynet med kirker, præster og menighed, men hvert sogn havde to kirkeværger, som sammen med præsten styrede sognets kirke-, skole- og fattigvæsen.

Efter at den protestantiske kirke lidt efter lidt helt var blevet befriet for al den udvorteshed og autoritetstro, som endnu den dag i dag er kendetegnende for den katolske kirke, og reformationens maal i den henseende saaledes var naaet, udviklede der sig samtidig hos mange en udpræget tilbøjelighed til i en stedse stigende grad indenfor kirkelivet at lægge hovedvægten paa den nøgterne konfessionelle evangeliske tro, der med en vis ufordragelighed blev erklæret som værende den eneste *sande og rene lære*.

Denne teoretisk-ortodokse opfattelse fandt imidlertid ikke genklang hos alle, og i slutningen af 1600-aarene opstod der i Tyskland en bevægelse, der søgte at danne en modvægt herimod, da man fandt, at i al kristenliv var den personlige fromhed det allervigtigste, og fremfor den *»rene lære«* burde hovedvægten derfor lægges paa et *»fromt levned«*.

Denne nye aandsretning, *»pietismen«*, der fik sin højborg ved universitetet i Halle, bredte sig hurtigt ud over de forskellige tysk-sprogede lande i Europa og naaede derfor ogsaa snart op til Kiel. Ved universitetet i denne by, hvor ogsaa mange af Nordslesvigs vordende præster studerede, blev mange af dem stærkt grebet af denne strengt puritanske, men jævne og yderst fromme kristendomsopfattelse, i hvilken de fandt udløsning for deres dybeste religiøse følelser.

Adskillige unge nordslesvigske præster, hvoriblandt Hans Adolf Brorson fra Rangstrup, rejste i disse Aar til Halle, hvor de yderligere fordybede sig i de opfattelser, der laa til grund for hele det pietistiske aandsliv og livssyn, — og alle vendte de tilbage dybt besjælede af ogsaa at kunne gøre deres landsmænd delagtige deri. At en meget stor del af den nordslesvigske befolkning sluttede sig til pietismen og ogsaa helt igennem søgte at leve deres liv derefter, findes der mange beviser paa, bl. a. ogsaa de forholdsvis

mange pietistiske bøger og smaaskrifter, der sammen med Frederik II's bibel og senere »æ amtsbeskrivels« fyldte boghylden i mangen en nordslesvigsk bondes hjem.

Johs. Arnds »Sande Kristendom« og »Paradisets Urtegaard«, Hvalsøes »De bedendes aandelige Kæde«, Lassenius »Bibelske Kærne« er blot nogle af de bøger, der fandtes i de fleste hjem.

I 1740 udkom Pontoppidans Salmebog, der indeholdt en del pietistiske salmer og som i næsten halvandet hundrede aar var den mest brugte salmebog i de fleste nordslesvigske sogne, skønt vist ingen landsdel har haft og brugt saa mange forskellige (ca. 12—14) salmebøger, som netop Slesvig. I Dalby blev Pontoppidans Salmebog først afløst i 1884 af Roskilde Konvents Salmebog.

De »*mähriske brødre*«, der ligesom saa mange andre for landsdelen fremmede trossamfund havde fundet et fristed i Friedrichsstadt i Holsten, begyndte henimod midten af 1700-tallene deres vandringer rundt i Nordslesvig og tog senere ogsaa til Vestfyn, hvor de om dagen udførte et eller andet haandværk, for om aftenen at samle folk til deres aandelige sammenkomster. Da deres forkyndelse i det væsentlige faldt i traad med, hvad pietismen lærte, fik ogsaa de en ret stor indflydelse i befolkningen, saa stor, at præsterne o. 1750 søgte og ogsaa fik udstedt visse forordninger, hvorved befolkningen blev advaret imod dem.

Allerede Frederik IV var personlig levende interesseret i pietismens virksomhed, der ogsaa var naaet til København, med bl. a. som en indirekte følge, at der i 1721 blev opført rytterskoler rundt om paa kronens ryttergodser, i hvilke religion skulde være undervisningens hovedfag; og kort før sin død udstedte kongen yderst strenge helligdagsforskrifter, der bl. a. indskærpede den tvungne kirkegang. »Hvo som ikke holder Søndage og andre Hellig- og Bededage hellige eller ikke findes i Kirken, naar Gudstjenesten forrettes, skal bøde hver Gang for Helligbrøde tre Lod Sølv.« Under pietismens indflydelse blev konfirmationen ogsaa nu indført i kongeriget i 1736.

I 1722 stiftede Zinzendorff sammen med nogle »*mähriske brødre*« og andre sekterer en menighed i pietistisk aand og anlagde

byen Herrnhut i Bøhmen. Efter nogle vanskelige aar oplevede denne »brødreⁿighedsⁿ» en ejendommelig vækkelsestid, og adskillige af »brødreneⁿ» blev sendt til fremmede lande.

Til København kom de ogsaa, og i 1771 fik de af den danske regering tilladelse til at oprette en Herrnhuter-by, og ganske naturligt valgte de, at den skulde ligge i Nordslesvig, hvis befolkning de vidste havde et aabent sind for deres religiøse paavirkning.

Brødreⁿighedsⁿ købte derfor Tyrstrupgaard og anlagde *Christiansfeld*, hvorfra der saa i en aarrække, navnlig under rationalismen, øvedes en stor religiøs indflydelse.

Da det som regel var helt jævne mennesker, der blev »vakteⁿ», kunde det ikke undgaas, at denne paavirkning hos nogle kunde give sig udslag i selvretfærdige drømmerier og fanatisme, der uvilkaarligt skabte en vis modvilje mod de saakaldte »helligeⁿ» hos anderledes tænkende.

I den saakaldte oplysningstid (1770—1810) med sit naturalistiske livssyn, der bredte sig over hele Europa, forsvandt den gamle pietisme i hvert fald udadtil, men mellem lægfolk, »de stille i landet«, levede den herrnhutiske bevægelse videre. I Agtrup var der allerede i 1775 flere »helligeⁿ«, og i 1786 efter paaske begyndte den store »vækkelseⁿ« i Vonsild og Dalby under ledelse af den daværende præst Peter Feddersen, »en ægte herrnhuterⁿ«, og inden aaret var omme var hver 8de af begge sognes indbyggere »omvendt«. I Sdr. Bjært, hvor O. F. Leth fra Vestfyn var udnævnt til præst et par aar i forvejen, sluttede ogsaa mange sig til Herrnhuter-bevægelsen.

Da generalsuperintendenten i 1796 indførte den saakaldte »agendeⁿ«, der betød en fuldkommen forandring af gudstjenesten, kom det til en styrkeprøve mellem den rationalistisk humanistisk tænkende gejstlighed og store dele af den nordslesvigske befolkning, der ikke ved et magtpaabud vilde lade sig fravriste alt det den fra barnsben havde levet sit liv efter, og følte sig lykkelig ved. Det blev en brydnings- og gæringstid, yderst vanskelig for mange, der ikke kunde finde nogen aandelig kraft i de forstandsmæssige forklaringer, som de humanistiske præster gav

dem. *Rationalismen* afskaffede baade salmesang og altergang, og pietistiske udtryk, som »vantro mennesker, hellige og omvendte, at renses ved Jesu blod« o. lign., var anstødelige og maatte ikke bruges, kirkerne stod tomme, kristenlivet mistede sin betydning, og kirkerne forfaldt!

Utallige bønskrifter blev indsendt til »landsfaderen« med anmodning om ikke at lade kirke-agenden indføre. I Vonsild, Dalby, Bjært og Fjelstrup sogne var agenden indført, men maatte atter tages tilbage. »Vi er lært i det gamle, vi finder os lykkelige ved den gamle Indretning, og kun i Evangeliet finder vi Beroligelse« hed det i en skrivelse, og de rationalistiske kirkereformer strandede paa den nordslesvigske befolknings religiøse selvstændighedsfølelse, dens trofasthed overfor det hævdvundne, — samt ogsaa, da de ganske simpelt ikke var sindet at opgive deres gamle rettigheder, fordi en eller anden for dem fremmed og ukendt embedsmand foreskrev det! Man holdt paa den gamle kristendom, som man vidste kunde bære, selv om meget andet skred sammen!

Den politiske uro, der, begyndende med den franske revolution, paa denne tid havde bredt sig ud over hele Europa, danner paa sin vis afslutningen paa et betydeligt afsnit af denne verdensdels historie, samtidig med at den indleder en helt ny tid, der paa forskellig maade skulde bringe sine prøvelser for mange, men i sig selv dog indeholdt en mægtig udvikling paa næsten alle omraader.

For Nordslesvigs vedkommende traadte yderligere her brydningen mellem dansk og tysk politisk og kulturel indflydelse frem, de nationale skillelinier blev skarpt trukne, hvorved alle og enhver i grænselandet blev nødt til at vælge sit staasted, — dette i højeste grad takket være en enkelt mands skarpsyn: N. F. S. Grundtvig, der forstod at vække store dele af befolkningen op af den politiske og nationale sløvhedstilstand, den under enevælden var hensenken i.

Man har al grund til at tro, at ligesom bønderne paa den slesvigske hede endnu saa sent som o. 1600 nok havde faste bopladser, men ikke faste bymarker, har det været overalt lige fra arilds tid. Man afbrændte et stykke hede eller krat, og naar ilden var slukket, udsaa bymændene en passende plads til deres agerskifte, afstak to jævnsides løbende linier, der bestemte agrenes længde og fordelte derefter jorden paa langs i lige saa mange agre, som der var boelsmænd i byen. Til slut kastede man lod om agrene, som var af omtrent ens bonitet og laa ens for sol og vind, hvorved ingen blev forfordelt. Et bol regnede man i det 16. aarhundrede til at være paa 256 agre af ubestemt længde, medens agrenes bredde altid blev ansat til 24 plovfurer.

Fællesskabet.

Indtil i sidste halvdel af 1700-aarene var landsbyfællesskabet den almindelige form for jordens dyrkning. Den dyrkede jord var delt i vange, disse i aase og aasene igen i lange, smalle agre. Da hver bonde gerne havde en ager i hver aas, kom gaardens jordstykker til at ligge spredt over hele landsbymarken, med som følge, at pløjning, saaning og høst maatte gennemføres paa samme tid af alle.

Trevangsbrug.

Driftsmaaden kunde være noget forskellig, mest almindelig var dog trevangsbruget, nemlig en vang med vaarsæd, en med vinter-sæd, mens den tredie hvilede, d. v. s. blev benyttet som græsgang.

Der fandtes dog ogsaa baade her og dèr tovangs- eller fler-

vangsbrug og ogsaa de saakaldte alsæde- eller envangsbrug, hvor jorden var under plov aar efter aar.

Overdrev.

Omkring i de fleste sogne, udenfor den dyrkede del af landsbyens tilliggende, laa store strækninger hen i naturtilstand, som skov, sumpe og kær, de saakaldte overdrev, der brugtes til fællesgræsning for alle landsbyens dyr. Selvom der kun var en meget daarlig forbindelse med nabobyerne, — vejene, der førte dertil, var ubanede markveje, i hvilke træstubbe ragede op ved siden af store huller, — hændte det dog, at to eller flere byer kunde have fælles overdrev.

I 1578 klagede hertugens bønder i Vonsild over de adelige fæstere i Dalby, der ulovligt huggede i deres skov, fordi de ingen havde selv, hvoraf fremgaar, at de oprindelige skovparter maa være blevet de Dalby bønder frataget i tidligere tid.

Ind- og udvang.

I Haderslev amt var der vekselbrug mellem 2 marker med skifte hvert 3. eller 4. aar. Her fandtes der ogsaa rester af et gammelt alsædebrug, der gik under navnet indvang, — men ikke som enemærker, stuf og særjord, — og naar baade den gamle ind- og udvang var under samme veksel, har indvangen oprindelig været alsædejord. Gødning var det smaat med, af hvilken grund udmarkerne ingen fik, og hvorfor det gerne var havre, der blev saet her, naar de var under plov.

Kokobler.

Foruden de dyrkede arealer fandtes der ogsaa fællesgræsgange, paa hvilke græsningsretten var begrænset efter aftale mellem bønderne. Skovene som saadan blev i Tyrstrup herred ofte brugt som fælles kogange eller kokobler, men adskilte sig fra overdrevet ved, at de var indhegnede. Græsningsretten fastsattes efter hver gaards ottingtal i landsbymarken, og dens størrelse var forskellig fra den ene by til den anden. En helgaard, der var betydelig mindre end det gamle bol, men dog alligevel en ret stor

gaard, kunde have 1, 2 eller flere otting, hvilket ikke er nogen arealbetegnelse som saadan, men kun en angivelse af vedkommende gaards andel i hele landsbyens dyrkede jord.

»Reb og maal«.

Fordelingen af denne jord skete ved det saakaldte *»reb og maal«*. Landsbyens aase blev opmaalt ved hjælp af et reb og jorden fordelt i agre. Aasene blev kun maalt i bredden, og den samlede bredde blev delt med det antal otting, der fandtes og var berettiget til den paagældende aas. Toft-, stuf- og enemærkejord laa udenfor fællesskabet og derfor ogsaa udenfor ottingberegningen. Hver bonde fik altsaa en mer eller mindre lang stribe jord, der var afhængig af aasens naturlige længde og form.

Sol- eller bolskifte.

Hver mand havde sin faste plads i rækken ved fordelingen af agrene, der skete enten efter gaardenes beliggenhed fra øst til vest i landsbyen, det saakaldte solskifte, eller ogsaa brugte man bolskifte, hvorved de gaarde, der oprindeligt havde udgjort et bol, holdtes sammen. Der var dog ogsaa her en fast rækkefølge mellem de forskellige bol, som mellem bønderne indbyrdes indenfor hvert bol.

I Tyrstrup herred var bolskifte det almindeligste. Mellem de forskellige agre var der kun en dyb plovfure som skel, og det hændte derfor ofte, at den ene pløjede den anden for nær, hvilket medførte mange indbyrdes stridigheder. Dette forhold var sikkert medvirkende til, at Christian IV i 1605 udstedte et forbud mod *»Rebning og Jevning«* i Haderslev amt, i hvilket det hedder: *»At eftersom til der paa nogen Tiid haver været megen Uenighed, Kiv, Klammer og Trætte iblandt vore og Kronens Tjenere udi Haderslevhus Len med Rebning og Jevning, som er sket der sammesteds . . . , de paa det saadan Urolighed derudi Lenet maa en Gang for alle blive afskaffet, ville Vi, at nu herefter ikke skulde ske nogen Jevning eller Rebning, men at hver skulde uden al videre Klap og Klammer sig lade nøje med, hvad som til sin Gaard nu udi Haand og Brug haves.«*

Uden tvivl har denne forordning haft meget stor betydning, thi nu krævedes der embedsmændenes medvirken, hvis en ny omrebning skulde gennemføres, ligesom ogsaa en hel del forskydninger af den enkelte bondes jordbesiddelser og ottingtal, hvorledes disse saa end havde fundet sted, havde faaet hævd.

Jorden var det alt bestemmende, alle tings rette maal, og en mands rang og stand blev nøje fastsat i overensstemmelse med den mængde jord, han havde raadighed over. I sognet fandtes der hel- og halvgaardsmænd, toftmænd, kaadnere og inderster, hvorimod der ikke fandtes nogen selvstændig »koncessioneret« haandværkerstand, hvis en landsby laa indenfor en afstand af 3 mil fra en købstad, men kun den nødvendige grovsmed, hjulmager og skrædder, der gerne drev lidt landbrug ved siden af haandværket.

Hartkorn.

Ved omtakseringen af agerjorden til hartkorn, der fandt sted i Jylland i 1686, fulgte man følgende beregningsmaade, uden hensyn til den jord, der aarlig laa hen i græs:

1) allerbedst	2	tdr. land til	1	td. hartkorn
2) god	4	—	—	—
3) middelmaadig . .	6	—	—	—
4) skarp	9	—	—	—
5) ond	12	—	—	—
6) allerværst	16	—	—	—

Eng samt hede- og mosestrækninger takseredes efter antallet af høveders græsning eller efter høafgrøde; skove efter svineolden.

Grandelaget.

Gaardmændene samledes i grandelaget, og her afgjordes alle spørgsmaal. Man holdt meget stærkt paa selvstyre, og alt, hvad der hed øvrighed, blev betragtet som et nødvendigt onde, man helst skulde undgaa. Hver landsby havde sin vedtægt (*vide*), der var stadfæstet af amtmanden, og den forvaredes hos grandviirs-

manden, som samlede bønderne, naar der var noget at drøfte, ved at sende en stok (»æ bykjæp«) rundt, eller, hvis det hastede, ved at blæse i et horn.

En »vide«.

Byvedtægterne kunde ofte være ret forskellige af indhold; nogle var ganske kortfattede og indeholdt maaske kun 5—6 bestemmelser, mens andre til gengæld indeholdt et utal. Efterfølgende vide fra et nordslesvigsk sogn synes dog at kunne tjene som eksempel paa den almindeligt brugte udformning:

». . . at aar efter Guds byrd 1631 den neste Tirsdag efter dom. XIII post trinitatis, som indfaldt den 6. Septembris hafver byemendene . . . indgangen og gjort denne contract og grandvide indbyrdis med hverandre, som skal holdis fast og urygelig imellem dennem og deris efterkommere, paa det at de kand holde god skik og omordning i byen, som saare vel giøres behøf:

1. Hafver de vedtagen, at hver mand skal gaa til greisleg om Voldborgdag og legge det efter otting, saa at det kand gaa ret og ligelig til.
2. Skal de hver aar, førend de bryder land, udi rette tide samle sten hver af sin agger og age dennem af.
3. Skal alle deris gaarde og leie om deris vang og mark vere ferdige otte dage for Voldborgdag, og hvis der icke er ferdig skal gifve kongen 1 rdl., fogden $\frac{1}{2}$ rdl. og granden en tønde øl, og strax frapandis. Og naar der blifver brek og feil paa nogen mands gaarde, da skal hand derfor gifve 4 sk. Men vorder hand advardt og icke strax ferdiger den, skal hand derfor bøde ald skaden, der efter kommer.
4. Alle mend udi byen skal møde til grandesteffen, naar de tilsiges, og hvo som icke møder, skal strax pandis for 4 sk., uden hand er udi lovlig forfald eller paa sin siugeseng. Og dersom hans naboe icke tilsige ham, da skal hand gifve 4 sk.
5. Skal der ingen mand gaa udi sin agger og eng at høste eller slaa, førend de hafver veret tilsammen derom og sat, hvad

dag de skal høste paa. Og hvo som her imod gjør, skal gifve (som ad 3.).

6. Skal de vedtage at høste roug udi 5 dage, som er 2 dage om møntroug, 2 dage om anden kierf og den 5te dag at høste tredie kierf roug. Og dersom nogen anderledis gjør og høster mere eller høster det en dag eller 2 dag og icke staa ude $\frac{1}{2}$ trav uhøst, som tilforn sked er, straffis som sagt er. Udi ligemaade skal icke heller nogen mand binde roug førend de hafver veret tilsammen og sat dag og tid.
7. Skal ingen mand slaa græs udi fællit om sommer høst andet ent sin rette lodskift.
8. Skal ingen holde gammel heste eller kocheler om sommer eller efter høst, der kand løbe og omride øgene, som tilforne hafver veret ondt hest, men skal lade dennem gilde ved lige straf.
9. Skal ingen tyre heste eller øg iblandt ophøstet korn, førend det er indført i huset, og ganske vong er ledig, ved lige straf.
10. Ingen skal laane deres byetiur uden byen.
11. Ingen skal strø lyng udi foerten eller udi leie, hvoraf veien blifver forderfvet.
12. Skal alle grande hvert aar skifte tyringe, og hver derudi skal hafve efter sin ottinge i marken.
13. Skal der intet ungfæ gaa med koehiorden uden allene køer og ungnøds kalfve.
14. Skal hver mand holde sine aær og grobe og sine veie ved macht, saa at de kand vere forsvarlige.
15. Ingen skal holde særhiord med sine øg udi voris koegang om sommern.

Neden paa samme tingsvidne stod ydermere skrefvet:

Anno 1640 in Augusto samdrechtlige hafver vi byemend, baade forbels og boelsmend, saaledis vedtagen, at det skal gaa om i byen at hafve fejsgumpen (skal vere $\frac{1}{2}$ trav, men slog hand det icke op, skal hand vere under brøde). Og hvo som icke vil tage den, naar det kommer til ham, skal have en god tønd øl til byen forbrøt.

Fællesskabets ulemper.

Ulemperne ved fællesskabet var mangfoldige. Vedtægterne begrænsede den enkeltes handlefrihed, og ingen var af den grund interesseret i grundforbedringsarbejder eller lignende, fordi udbyttet af korn og græs kom alle til gode. Agrene laa spredte, og da de ofte laa langt borte, kostede deres dyrkning umaadelig megen tidsspilde, samtidig med, at det gjorde det nødvendigt for bønderne at have et uforholdsmæssigt stort folke- og hestehold. Paa bystævnet blev alt bestemt, og selvom kornet var ulige modnet, skulde høsten dog begynde paa een og samme dag. Selvom en bonde et aar ikke kunde udnytte sin græsningsret fuldtud, var det ham dog ikke tilladt at udleje græsning til andre, og var det et særligt godt græsaar, kunde han heller ikke drage nogen væsentlig fordel deraf, da han ikke maatte have flere dyr gaaende paa overdrevet end det antal, der nu en gang var ham tilladt efter ottingfordelingen.

Fra 1735 findes en beskrivelse af alle disse ulemper, som de var i Tyrstrup herred:

1. dass, weil unter so vielen ein jeder sein besonders Interesse hat, die wenigstens ihr in dergleichen Communione liegendes Land sich recht zu Nutze machen, und nach ihrem Sinn gebrauchen können, indem gemeinlich die Verständigsten denen mehreren unverständigsten folgen müssen.
2. dass mancher zu solchem Lande bis eine halbe Meilweges hin hat, und es also mit der Arbeit dabey treflich langsam, kostbahr und mühsahm hergeht.
3. das Acker Land auch dahero, wo man soweit davon entfernt ist, keine Dünge bekommen kann, sondern immer mit Haber besäet, und von Jahr zu Jahr mehr ausgemagert werden muss, man auch
4. solch entfernt Land nicht gebührend unter Aufsicht haben kann, wovon die nahere Nachbarn Gelegenheit nehmen, das Korn oder Grass drauf zu benaschen, heimlich ihre Pferde drauf zu schlagen und ohnedies

5. Manchem von seinem äckern womit er unter derer andern an so vielen Ohrten vermengt liegt nach und nach abgepflüget wird, wovon gewiss mancher Hof ein grosser Verlust erlitten hat.*)

Allerede i 1708—15 havde en af regeringen nedsat kommission undersøgt forholdene og fundet en urimelig uoverensstemmelse mellem jordbesiddelse og skattebyrde, hvorfor jorden blev opmaalt paany og skat og landgilde fastsat paa det grundlag.

I Tyrstrup herred blev der gjort et systematisk arbejde for at faa denne opmaaling gennemført. Græsningsretten derimod blev vedvarende fordelt efter ottingtallet, — et forhold, der dog i det lange løb ogsaa var uholdbart.

I store dele af Østslesvig raadede der i begyndelsen af 1700-tallene en følelig mangel paa græs. Overdrevenes areal var lidt efter lidt blevet mindre. Indvangen eller gaardvangen fik al gødningen, men udmarkerne intet, og tiltrods for markernes størrelse var ogsaa kornavlens kun ringe. Alle græsningsmuligheder blev derfor udnyttet. Foruden den græsning, man havde i den hvilende mark, i et kokobbel eller overdrevet, udnyttede man ogsaa al det græs, der fandtes i smaapletter af sur eller daarlig jord, kær, sumpe eller eng, der laa rundt om kornmarken, men ikke kunde besaas. Det hændte ogsaa, at en enkelt bonde helt undlod at besaa nogle agre, paa hvis græs han saa tøjrede sine køer og heste, ret jævnlige med et lidt for langt tøj, saaledes at dyrene gjorde stor skade i naboens korn ved siden af.

*) 1) fordi enhver blandt saa mange har sine egne interesser og kun de færreste rigtigt efter eget ønske kan udnytte den i et saadant fællesskab liggende jord, da almindeligvis de fornuftigste maa følge de ufornuftigste, der har flertallet.

2) fordi mange har ind til en halv milsvej til en saadan mark, hvorfor arbejdet skrider langsomt, bliver kostbart og møjsommeligt.

3) at agerland derfor, naar det ligger saa langt borte, ingen gødning kan faa, men altid bliver tilsaet med havre, og aar efter aar maa blive mere og mere udpint.

4) at man ikke kan have tilstrækkeligt tilsyn med marker, der ligger saa langt borte, hvilket de nærmere boende naboer gør brug af, ved at rapse korn eller græs eller hemmeligt at lade deres heste ud derpaa, samt ydermere

5) mangen en af sine agre, der ligger mellem andres og paa saa mange steder, lidt efter lidt faar pløjet noget af, hvorved mangen en gaard har lidt stort tab.

Et billede af disse forhold giver en klage fra 1708 » . . . ieg bekommer ickun lidet Græsning paa Fælleden, nemlig til 11 kr. Huorfor ieg maa lade en Deel ligge af Plougrunden att Tyre mine 4re bester paa, og her er nu hos os snart intet Græsning at bekomme som tilforn, huorfor jeg aarligen maa udriffue af mine ringe Kreter til Heden at græsse. Herforuden er en Deel af dett Land, som ieg hafr angiffuen for Gødeland udi udemarcken; thi ieg hafr ickun 4 Ørtig indvangs land, dett Andet er i udemarcken hafre land, som ieg for gaardens ringe bruges Schyld hafr gødt, og driffis udj 4 aar og ligger til fægang udj 4 aar.«

Andre ulemper kunde opstaa under foraarpløjningen, særlig naar to aase, hvor agrene gik paa tværs af hinanden, stødte sammen og tværagrene, der altsaa maatte tjene som forager, var til-saaet med vintersæd. Det ringe udbytte jorden gav, stod overalt i et yderst uheldigt forhold til det store arbejde dens dyrkning krævede!

Ornum.

En undtagelse herfra var dog nogle enkelte former af besiddelser, der faldt udenfor landsbyfællesskabet og derfor var meget eftertragtede, da den foretagsomme bonde her selv kunde høste lønnen for sit arbejde.

Begrebet *særjord* blev i 1652 omskrevet som følger: »Særjord kaldes det Stykke Ager eller Eng en Mand til sin Gaard kan have liggende i Særdeleshed for sig selv, paa et samlet Sted og ikke blandt andre Bymænds Jord eller nogen Brug derudi, uden han alene. Nævnes ogsaa undertiden saadant Stykke Ejendom: »*Eendel*« eller som udi jyske Lov: »*Ornum. stuf eller særkøb.*«*)

Enemærke.

Ornum, eller som det ogsaa kaldes enemærke, enemark eller særmark, er altsaa et afgrænset omraade, som altid, — altsaa fra før fællesskabet blev oprettet, — har ligget for sig selv.

*) I Jyske Lov hedder det forøvrigt: »Er Ornum i by, tha scal hun wære aff arild, oc so sæer mærth meth stok oc steen oc meth gryfft, hun rebæs ey nyth by, forthy ath hun skethær al by.«

Stuf.

Stufjord er navnet paa den jord, som i middelalderen blev overdraget til kirken.

Toftejord.

Den mest betydningsfulde form for særdrift var og blev dog toften, det indhegnede jordstykke, der laa omkring gaarden og som ejeren kunde dyrke og udnytte efter eget forgodtbefindende. Da det var forbudt at hugge gærdsel i skoven (1584) maatte indhegningen ske med jord- eller stendiger.

Da toftejorden altid var blevet gødet godt og som følge deraf ogsaa gav et meget større udbytte end fællesmarken, søgte man enten ved mageskifte eller ved inddragning af jord fra forten eller gaden at udvide sin toft. Det var det Peter Iversen i Gammelby, Fjelstrup sogn gjorde i 1554, hvorover Gunde Lange paa Kehlet, paa sine fæstebønders vegne indsendte en klage, hvilket dog ikke gav ham noget, da Peter Iversen i forvejen havde indhentet tilladelse dertil. I tidens løb blev toften ofte udvidet saa meget, at den kom til at udgøre en meget væsentlig del af gaardens tilliggende og afgav saaledes et direkte bevis for den almindelige erkendelse af særdriftens betydning.

Skovskifte.

En indgribende forandring af rydningen i overdrevene og skovene skete, da skovene blev delt og hver mand fik sit skifte. Her fortsattes med rydninger og indhegninger, og de dannede begyndelsen til en omfattende særdrift. I middelalderen var udelte fællesskove det almindelige. Kongen ejede grunden og bønderne væksten, men allerede tidligt gjorde kongen krav paa hele ejendomsretten, hvorved de kongelige enemærkeskove fremkom. Formaålet med skovskiftningen var at faa hugst og indhegninger under kontrol, hvorved man særligt tænkte paa trævæksten for ikke at skulle gøre noget skaar i fællesskabet for oldensvinene og kreaturernes græsning. Men i mange tilfælde kom skovskiftningen dog til at omfatte baade jorden og træerne, hvorved den

enkelte fik et forholdsvis stort samlet omraade, som han kunde indhegne og derved unddrage fra fællesudnyttelsen, eller han kunde indhegne de ryddede pletter til »løkker« og frede resten som skov. Inddelingen af en skov efter vækst og jord faldt ikke altid sammen og kunde give anledning til ret indviklede forhold f. eks. i Vonsild, hvor det i en redegørelse fra 1741 hedder: ». . . med Skoven forholder det sig saaledes, at en har Grunden, en anden Træerne, og selvom allerede Skovskifterne, som i andre Skove, er afmaalt, det ene ved Siden af det andet efter Ottingtal, saa er Grunden inddelt helt anderledes, saa dør, hvor en Mands Skovskifte falder, er der en anden, der besaar den Ager, som falder her og en tredje eller flere mejer det Græs, der vokser i Kærene og mellem Træerne og paa Fladen til Hø; ja selv i de fleste indhegnede Kobler, som der er mange af, tilhører de Træer, der vokser her, ikke Ejerne af Grunden, men den, hvis Skovskifte stryger derigennem.« Dog var det en gammel aftale, at buskvæksten i koblerne tilfaldt ejerne til brug ved indhegningen. Med den stærke hugst gik det derfor mest ud over opvæksten, der blev benyttet til gærdsel og de mellemstore træer, som man brugte til bygningstømmer. De helt store og gamle træer bevarede man af hensyn til den olden de gav, men efterhaanden som disse træer blev for gamle og der ingen erstatning voksede op, blev det skæbnesvangert saavel for svinefedningen som for skoven, der fik en stadig mere aaben karakter. De mange lysninger gav meget græs, og svinene maatte derfor i løbet af 1600-tallene mere og mere vige pladsen for hornkvæget; den fælles bytyr blev nu mangen en landsbys stolthed. — Herved steg ogsaa samtidig interessen for en øget udnyttelse af skovjorden, og man indhegnede skovløkker ikke blot til høavl, men ogsaa til agerbrug.

Kongens vildtbane.

Omkring ved 1600 var der allerede i visse dele af Haderslev amt ryddet og indhegnet saa mange skovløkker, at Kong Christian IV til slut forbød det helt og holdent under trusel om streng straf, »fordi Vor Jagt i ikke ringe Grad ødelægges for Os«.

Af hensyn til vildtet i kongens vildtbane maatte de derboende bønder saaledes ikke holde hunde, med mindre de var »benhugne« (d. v. s. den ene forpote hugget af ovenover knæet) og af den grund ikke i stand til at løbe vildtet op.

I markbøgerne fra 1716—17 gives der en oversigt over forholdene i Tyrstrup herred, hvoraf det fremgaar, at det især er engarealerne, beliggende i skovenes yderkanter, der var blevet indhegnet, samt at de fleste skovløkkers bonitet ikke var god og derfor kun sjældent blev pløjet og tilsaaet. Hegnene var for det meste risgærder, der krævede stort vedligehold, eller ogsaa gravede man en grøft og lavede et dige, ovenpaa hvilket man anbragte en lav risfletning.

Diger og hegn.

Det ligger nær at antage, at de levende hegn oprindeligt stammer fra skovindhegninger. Opkastede diger kunde her let vokse til, og naar yderligere enkelte huller blev tilplantet og hegnene med visse mellemrum blev kappet fik man paa denne maade et stærkt og sikkert hegn, der var let at holde vedlige. I 1704 var levende hegn ikke almindelig kendt i Haderslev amt, men i det aar paabød amtmanden C. D. Reventlov, at hver helgaardsmand skulde være forpligtet til at sætte 10 favne i foraaet og 6 favne i efteraaet af disse hegn om sine egne jorder, kobler, enge eller skove og tilplante dem med asketræer, hassel, pil eller tjørn.

Mageskifte.

Fra to sider gik det gamle fællesskab i opløsning, indefra ved udvidelsen af tofterne og udefra ved indhegning af skov og overdrevsmarker. — men først, da man ved mageskifte begyndte at sammenlægge de spredte agre i landsbymarken, for derved at faa passende stykker jord til indhegning, kan man tale om egentlig udskiftning.

Det ældst kendte tilfælde af mageskifte og indhegning af jord »efter øvrighedens consens« er den tilladelse, som præsten i Fjellstrup fik i 1651.

Efter 1710 stillede myndighederne sig meget velvillige overfor koncessionerne, f. eks. i Bøgeskov 1714: »Thi som det paa den ene Side er indlysende, at et Stykke Jord, der er taget i særlig Indhegning, bevirker dobbelt Nytte i Forhold til det, som er underkastet Fællesskab og altsaa derved en Gaards Kondition kan gøre bedre, — hvad det paaligger enhver Kgl. Bestillingsmand som en Pligt at stræbe efter, — saaledes kan paa den anden Side i Virkelighed og Sandhed intet staa et saadant frugtbringende Værk imod, end hvis f. Eks. en almindelig Landsbyvej eller Drivvej hæmmes derved.«

I 1766 udstedte Christian VII en »Forordning om Indtagningens Fremme og Ophævelse af Byjordens Fællesskab i Slesvig«, til »samtlige vore kjære og tro Undersaatters Gavn og Nytte«, altsaa en mild og landsfaderlig henstilling, og ingen tvang! Naar to trediedele af en bys markfæller, beregnet efter deres plovtal, ønskede fællesskabet ophævet, skulde den øvrige del af bylaget rette sig derefter. Men allerede i tiden fra 1739 til 1760 var der blevet indhegnet et meget stort antal »lykker og hauger«.

Veje.

Udskiftningen betød i virkeligheden en fuldstændig omvæltning af vejvæsnet. Ifølge Jyske Lov skulde de veje, der forbandt landsbyen med andre byer, være 14 alen brede og forten (gadejorden) 15 favne (45 alen) eller saa bred, som alle lodsejere i landsbyen enedes om var nødvendig til græsning for hestene i pløje- og høsttiden.

Vejene var ikke skarpt afgrænsede ud til siderne, — om vinteren var de nærmest ufremkommelige, — og for de bønder, der havde jord langs de store veje, kunde særligt de store studedrifter gøre megen skade. I en sag fra Fjelstrup sogn i 1763 nævnes, at jordstykket grænsede op til skoven, og da gærdet her om vinteren blev fjernet skete der stor skade, »icke Alleenest Et sted Paa det med fart og Træcken, Men over alt, og derfor kan der icke blifve Korn eller Eng uden det kand blifve Ind Hegnet.«

Naar en vej skulde anlægges skulde alle de tilstødende lods-

ejere afstaa jord dertil og vejen blev derfor almindeligvis lagt i skellene, — deraf de mange knæk! Paa begge sider af vejene plantede man levende hegn, hvorved vejene ofte kunde blive vanskelige at færdes paa, »formedelst en Indhegning vil formere og gøre en Gyde, som om Vinteren udi Morads og naar som helst Snefoggen indfalder, sig ikke lader passere«.

Efterhaanden som flere og flere marker blev mageskiftede meldte vanskelighederne sig med at skaffe adgangsveje til de nye løkker, og disse markvejes forløb blev derfor ofte højst tilfældige. Vandingsmulighederne for kvæget gav ligeledes anledning til mange stridigheder mellem bønderne indbyrdes.

Hegnsbyrder.

Fordelingen af hegnsbyrderne var ogsaa ofte yderst vanskelige at faa ordnet paa en for alle parter tilfredsstillende maade. For landsbyen Fjelstrup var det saa uheldigt, at den alene maatte bære hegnsbyrderne for alle hegn mod de omliggende landsbyer Knud, Anslet, Stubbum og Bøgeskov. Det har været prisen for ophævelse af et tidligere græsningsfællesskab! I 1726 søgte bønderne at faa dette forhold ophævet, men amtmanden kunde dog ikke paabyde, at en gammel hævd blev ophævet, hvor urimeligt det end var, at Fjelstrup alene skulde hegne, hvor fællesmark stødte op imod fællesmark. Derimod fandt man det rimeligt, at ejeren af de løkker, der laa ved skellet, selv skulde sørge for hegnet dør. En ny henvendelse fra de Fjelstrup bønder i 1741 gav heller ikke noget resultat.

Naar fællesjordens omfang blev mindre ved, at enkelte fik overladt dele af den til særbrug, havde det almindeligvis til følge, at andelen i fællesjorden blev formindsket tilsvarende ved en saakaldt »afkortning« eller »skortening«. I 1651 fik præsten i Fjelstrup saaledes en del jord for sig selv, hvorfor der blev udmeldt 6 synsmænd til at vurdere jorden og »de kiendte samme Jordsmaal udi det allerhøyeste at kunne græsse 3 fælles Nød, hvilket Hr. Jørgen aarligen skal afkorte udi sin fælles Græslæg paa Fællid i Nørmark«.

Ævredfællesskab.

Den almindeligste form for fællesskab mellem flere landsbyer var overdrevs- og ævredfællesskaber, i mange tilfælde vist opstaaede for at spare hegn, hvorfor man var blevet enige om at lade dyrene gaa frit paa alle marker i ævredstiden. Det kunde ogsaa hænde, at nogle bønder fra en landsby havde lodder liggende paa en anden bys mark. Oprindelsen hertil var ofte den, at en saadan løkke var givet en datter med som medgift ved hendes bryllup.

En gaards drift o. 1650.

Sognepræsten i Ø. Løgum, Knud Bruun, havde foruden sin præstegaard ogsaa del i en fæstegaard i Haderslev amt, der tidligere havde ligget øde, og da han holdt nøje rede paa sin bedrift, kan følgende af ham skrevne »efterretning« give et godt billede af, hvorledes driftsformen af en gaard var i Nordslesvig i midten af det 17. aarhundrede.

En liden Efterretning,

huorledis met Guds naadige oc milde velsignelse vor Affling saaledis, som hidindtil er tilkiendegiffuet, allerbest kand haffue sin fremgang, som efterfølger:

1. Skall mand aarligen i det ringeste imod vinteren sette til forrs for gødens skuld 36 stycker queg, foruden kalffue.
2. Saamange faar oc geder, som mand allermest kan vel føde.
3. 4 stercke hæster oc 2 hopper.
4. Till ret god føde till samme høffder foruden vor egen afflings oc tiendens straafoer vill vere aarligen fornøden 50 læs Hø.
5. Huorsomheldst agerne findis at vere efftergroet met Lyng skall aaret tilforne, førend de bliffue brugt oc besaaet, udi foraarit lyngen affslaaes eller affbrendis oc stenene vel affryddis oc siden opbrydis, er supra udi it huert indtect at finde oc kiende ved den punct eller pricke, som er gjort till efterretning ved huer ager, som ligger begroet met lyng.
6. Huorsomhelst aggerne findes udi marcken, som icke paa bredden eller lengden ere rettligen udpløyet, oc som det sig bør, skall mand aarligen met all fliid saadant efterkomme.

7. Huorsomhelst aggerne findes fulde met steen, skall mand aarligen, førend man begynder at pløye, aftage desame. Item opbryde oc optage alle jordfar-steen, som staa till at rade oc handle met, oc siden age desame did till den neste tofft, stengaarden (d. v. s. stendiget) dermed aarligen uden all forsømmelse at forbedre.
8. Aarligen inden mit sommer skall mand met all fliid haffue mydingen forsørget oc met lyng omlagt, ellers, naar høsten paakommer, kand mand det icke naa.
9. Det var meget gaat oc gafnligt, der som torffuene kunde vere skaaren oc graffuit om Voildborrig dags tide, thi da kunde de oc met Guds hielp bliffue indaggen derefter til retten tide inden mitsommer, oc førend høhøsten begyndis.
10. Skall aarligen handlis met nogle visse mend udi Roubjerg, Jarup oc Leerskouff om reent Korn for deres tiend till sæderoug, oc at den uden al forsømmelsse maa oss tilføris strax mod S. Michelsdag, paa det mand paa den tid icke taar (behøver) met store skade affterske saameget Korn, som aarligen ud i mange aar hidindtill er skeet, oc foret derøffuer, førend det bliffuer quæget forbaaret oc udspiset, bliffuer surt oc fult aff muel etc.
11. Paa det at roug-sæden till retter tiide aarligen maa bliffue beskicket udi Jorden, skall mand aarligen, deo volente (d. v. s. hvis Gud vil), for S. Michelsdag, oc det første mand kand, begynde met densame, oc at den icke bliffuer forsilde fuldendet, etc.
12. Efter S. Michelsdag oc for vinteren skall mand aarligen forskaffe en god deel lung, saavel gaarden dermed nogle gange vel offuer at legge, som til faarenis oc gædernis behoff oc nødtørftighed, naar de for sneens dybhed intet selff kunde faa paa marken, etc.
13. Gierslet skall mand aarligen met all fliid forskaffe hiem meste parten for juel, oc sisten parten inden hellig 3 kongers dag, oc førend juelen gaar ud. Paa det hesterne icke maa

settis for strenge till eller vere forkørd, naar mand skall udi foraarit pløye, etc.

14. Naarsomheldst, oc saa tiligen mand haffuer aarligen faet nogle læs riis hiem, skall mand strax effterhaanden (om Gud ellers giffuer vinteren saaledis, at mand kan nogenlunde komme till dermet) forskaffe dem paa Gaardene (d. v. s. Stendigerne) paa det de icke maa bliffue bortstaalit, etc.
15. 2 byge (bøgetræer) aarligen om Kyndelmisse hiem at skouffe hjælpe oss de Giennerbo oc Haurslund mend, etc.
16. Aarligen vill vere fornøden at haffue en bøg cirklet staaendis udi forraad, huilcken mand kand hugge til kølvid oc staffuer, naar mand vill, etc.

Landmaal.

»Toft er Agers Moder og ligesom Tofter skiftes i By, saaledes skiftes al Markjord« foreskrev Jyske Lov. Toften, der var gaardens oprindelige agerjord, og som regel laa bag ved bygningerne, var særjord, og dens bredde blev bestemmende for gaardens lod og del i fællesmarken. Grundmaalet var rebet (eller maalestangen), og indtil udskiftningen var en normal ager paa 1 rebs bredde (9 alen):

24 furer jord gør en ager
2 agre gøre en fjerding jord
8 favne udi eng er en fjerding
16 fjerding jord gøre en otting
4 otting gøre en bol jord
1/2 bol jord gøre 6 mark guld
Et helt bol 12 mark sølv
4 fjerding jord gøre 8 mark sølv
8 fjerding jord gøre 16 mark sølv.

Et agerbol var almindeligvis 24 favne eller 72 jysk-lybske alen. I 1718 beregnedes i Haderslev amt et areal som følger:

»1 Ørtug Rugsæd à 2 Toftroder à 5 Skæpper Land.«

Sætter man Toftroden til $\frac{5}{8}$ af 250 Hamborg Kvadrat Roder bliver den paa 32,87 Ar og 1 Ørtug Rugsæd = 65,74 Ar = 1 Rugsædstønde, i hvilken der kan saas 1 td. Rug eller Byg eller 2 tdr. Havre.

1 *demat* (= dagslet = saa stort et stykke land, som en mand paa een dag kan slaa græsset paa) = $\frac{3}{4}$ af rugsædstønden.

1 *morgen* = saa meget land, som en karl og et plovspand kan pløje paa en formiddag.

Hartkornstakstens enheder og deres navne gik over i den ny matrikel 1688, men nu var hartkornet ikke mere værdimaaler for landgildens naturalier; nu opmaaltes og boniteredes jorden, og efter dens forskellige godhed ansattes den saa til en vis normal, *ideel* skyld, hvis enhed man kaldte 1 tønne hartkorn, og denne enhed blev vel lagt til grund for jordens ansættelse i skat til staten, derimod ikke for fæstebondens landgilde til godsherren, den private jordskyld, som fortsat ydedes efter de gamle jordebøger, hvis naturalier dog i løbet af det 18. aarhundrede omregnedes i penge.

Gaardmænd.

I tidens løb var gaardenes størrelse, som i middelalderen synes at have været ens, — et bol omfattede her saa megen jord, der kunde drives med en plov, — blevet meget forskellige. Man regnede i det 16.—17. aarhundrede med, at der skulde høre 256 agre til et helbol, og en agers bredde blev anslaaet til 24 plovfurer, mens længden var ubestemt.

Toftetjenere.

Ligesom gaardmændene hørte ogsaa i visse landsbyer de saakaldte *toftetjenere* (tofteweringsmænd) til de større jordbesiddere, blot havde de ingen andel i den fælles landsbymark, men vel græsningsret til en del af deres dyr paa fællesgræsningen. Da et toftegods altid laa samlet omkring gaarden, var indhegnet og saaledes unddraget for skader fremkaldt af naboernes dyr o. lign., samtidig med at jorden sædvanligvis i lange tider havde været i en bedre kultur og derfor gav større udbytte, var disse toftegodsbesiddere

forholdsvis langt bedre stillet end de øvrige bønder. Særligt be-
gunstiget synes *kirketoftegodstjenerne* at have været, idet deres
landgilde for det meste kun beløb sig til et par mark. Det hidrørte
fra, at selvejere i middelalderen eller senere havde skænket jorden
til kirken eller præsteskabet paa den betingelse, at den skulde blive
ved gaarden som fæstegods med uforandrede smaa afgifter.

Kaadnerne.

Kaadnerne var husmænd, der ejede et lille stykke jord til have,
og som regel havde de ingen lodder i fællesmarken, men dog ret
til en eller to køer paa fællesgræsningen. I de fleste tilfælde maatte
de betale en aarlig græsningsafgift for denne ret, hvoraf hele deres
eksistens forøvrigt var afhængig.

Karakteristisk for embedsmændenes syn paa husmandsproble-
met i den tid er følgende udtalelse af amtmand v. Plessen (1763):
»Det er ganske vist billigt at sørge for Kaadnerne, at de kan holde
Køer; men det er godt, at der altid fattes dem saa meget, at de er
nødt til at føje sig efter Gaardmændene og arbejde for dem i Saa-
tid og Høst for Dagløn; det er Landmandens Hovedfordel af
Kaadnerne og for hvis Bibeholdelse det er rimeligt at sørge med
den tiltagende Stigning i Tjenestekarlenes Løn. Men hvis Kaad-
neren har alt, hvad han skal bruge, saa turde man ikke mere
haabe derpaa.«

Inderster.

De daarligst stillede var indersterne, daglejerne, der boede til
leje og ingen jord besad; men undertiden kunde de, mod at betale
en afgift, faa græsningsret til en enkelt ko.

Tyende.

Paa gaardene havde man et forholdsvis stort folkehold, til at
hjælpe baade ude og inde. Naar tjenestefolkene blev fæstet, fik
de en saakaldt »gottespenning«, d. v. s. nogle faa skilling, hvis
modtagelse blev betragtet som et fuldgyldigt bevis for, at der var
truffet endelig aftale om et fæstemaal.

Halvaarslønnen i sidste halvdel af 1700-aarene var for en karl

6—8¹/₂ rdl. Drengene og piger omtrent det halve. Kopskatten for sit tyende maatte husbonden betale, og en karl der var »national-rekrut«, — *udskudsmand* var den gængse betegnelse, — og som saadan fri for skat, krævede til gengæld »en madpose til mustring«. Baade karle og piger fik desuden hør og uld samt træ til to par træsko. Man regnede den gang, at et voksent menneske aarligt havde følgende mængder levnedsmidler nødvendig: »2 tønder rug, ¹/₂ tønde malt, 1 tønde baaget, 2 skjæpper byg til mel, 2 skjæpper havre til kaalgryn og desforuden flesk, smør, kød præcter plura.«

Udskiftningen.

Den 17. februar 1766 underskrev kongen en lov om udskiftning, og da paa det tidspunkt kun halvdelen af ejendommene i Tyrstrup herred var mageskiftet eller paa anden maade havde faaet deres jorder samlet, skulde der endnu gaa adskillige aar, før denne for hele landbrugets videre udvikling saa betydningsfulde forholdsregel var gennemført overalt.

En gaard tilhører slægten.

Den opfattelse at gaarden tilhører slægten og ikke den mand, der paa et vist tidspunkt har raadighed over den, var herskende overalt i Nordslesvig. Dog var det ikke slægten som saadan, der ejede jorden, men kun den rette arving, og det var i langt de fleste tilfælde den ældste søn, — men som arvtager var han ogsaa forpligtet til at sørge for arveladeren i form af aftægt og for sine uforsørgede søskende. I regelen fik de andre børn saa godt som intet i arv. Paa denne maade søgte lovgivningsmagten at forhindre at gaardene blev forgældede!

Driftsomlægning.

Den kraftige økonomiske udvikling paa alle omraader i det 16. aarhundrede medførte en driftsomlægning indenfor det slesvigske landbrug, hvor svinemast og studeavl hidtil havde været de vigtigste driftsgrene ved siden af, for manges vedkommende, træhugsten og salget af tømmer og trækul. Svineholdet gik tilbage paa grund af den hensynsløse hugst i skovene og den deraf føl-

gende mangel paa olden samt skovenes udnyttelse til fællesgræsning. Paa grund af det ringe foldudbytte, som kornavlens gav, kunde bønderne kun holde forholdsvis faa dyr inde om vinteren. De daarligere afvandingsforhold bevirkede ogsaa, at der heller ikke kunde avles ret store mængder hør, hvorfor antallet af køer og stude ofte ikke var større end af heste. En hest regnedes i de tider for lig en messingkedel i pris, og selv en god hest kunde næppe byttes for et sæt sengeklæder.

Hollænderi.

Paa herregaardene i Holsten og Angel indførtes en omlægning af kvægavlen fra studeopdræt til mælkeribrug. Forandringen gennemførtes af hollændere, der kom hertil o. 1600, og deraf kommer navnet »hollænderi« for en mejerigaard. Mejeribruget blev udskilt fra den øvrige del af bedriften ved at »hollænderne« forpantede baade køer og græs.

Den heraf følgende udvidelse af mejeribruget, som dog først langt senere naaede op til Nordslesvig, virkede tilbage paa kornavlens, idet der nu kom større mængder gødning til raadighed for jordens gødskning, og ved samspillet mellem disse to grene indenfor landbruget opstod det kendte holstenske kobbelbrug, hvor jorden er inddelt i 8—10 lige store kobler, der blev drevet i en fast rækkefølge, og som altid indledtes med brak.

Smør.

Fremstillingen af smør paa en bondegaard foregik sædvanligvis paa følgende maade: Mælken blev hældt op i blik- eller lerbæde, der blev sat op til flødeafsætning paa mælkehylden under loftsbjælken, eller om vinteren, naar det var særlig koldt, paa en hylde i alkovesengen. Efter et eller to døgn forløb blev fløden skummet af med en skummeske eller ved at man »blæste« fløden ud over fadets kant ned i flødekrukken. Her henstod den til der blev nok til en kærning i stampekærnen, og her maatte gaardens piger og karle møjsommeligt trække kærnestaven op og ned (»stampe«) for at faa smør. Fløden var naturligvis mere eller mindre sur og uren, alt efter aarstiden og renligheden, og smørret blev derefter.

Paa de store gaarde indrettede man mælkekældere eller mælkestuer, hvor mælken blev hældt op i mælkebøtter, der var rødmaalede indvendig og udvendig grønne med sorte jernbaand (1830). Her brugte man kærner med roterende ris, trukket af en hestegang. Smørrets æltning skete paa et æltebord eller i smørtruget, hvor det henstod indtil lagen var fjernet eller bundet i selve smørret. Naar det var færdigbehandlet og saltet, blev det slaaet i dritler (treninger = $\frac{1}{3}$ tønne) og kunde saa bringes til købstaden.

Ost.

Om sommeren blev der lavet ost af skummetmælken til aarets forbrug i husholdningen, mens vullen gik i svinetønden. »Knapost« og »Birrewost«, en slags bitterost, var meget yndede i Nordslesvig.

Kvægavl og agerbrug.

Ogsaa for bondebruget blev kvægavlen mere og mere den bærende driftsform, idet man lagde sig efter studeopdræt og opdræt af kvier, der kunde sælges sydpaa til »hollænderne« i Holsten. Af betydning herfor var avlen af kløver og raps, som man nu havde lært at kende, og lidt senere, o. 1765, begyndte man ogsaa at dyrke kartofler, men kun i et meget ringe omfang. Netop i disse aar blev hele Nordslesvig hærget af store mængder ulve, der rev utallige føl, køer, faar og lam ihjel. De var særligt slemme i vinteren 1762—63, hvor de angreb vejfarende, ja man dræbte dem i vaabenusene til kirkerne, ja selv inde i Koldings gader. I 1778 dræbte man efter sigende de sidste 12 ulve i Slesvig.

I en nordslesvigsk bondes dagbog, der begynder i 1779, læses følgende: »Begyndt i Herrens Navn at saa Byg pro 1783 den 17de Maj. Herren give Velsignelse dertil. — Begyndt i Herrens Navn at ploue og saa Rug pro 1786 den 19de til den 21de October. — Det sidste Neg Korn indtaget 7 September 1782. Herrens Navn være velsignet. — Dette Aar pro 1798 var Rugen kuns ganske maadelig og ringe, saavel i Straaet, som ogsaa til at give Korn af sig. Men Herrens Navn være derfor lovet, thi vi kan jo ikke selv skabe en eneste Kærne.«

Sædskiftet.

Sædskiftet var: 1. boghvede eller grønjordsbyg. 2 rug. 3. byg. 4. havre. 5. andenkærvs-havre. Der blev gødet til grønjordsbyggen og til den rug, der fulgte efter boghvede.

Pløjning og saaning.

Man »*fallevendte*« (d. v. s. pløjede grønjord) i eftersommeren og helst saa tidligt, at grønjordsfuren blev muldnet saaledes, at den kunde faa en pløjning mere inden vinteren, og naar denne jord saa blev pløjet to gange om foraaet var den tjenlig for boghvede og græslandsbyg. Ploven der blev brugt var den tunge »hjulpløv«, der krævede 6 »drætfærdige bæster« til at trække den. Havde en mand ikke selv saa mange heste, laa han i »plovlag« med naboen. Harven var en træharve med jernpigge. Bønderne saaede meget tykt, og udbyttet af rug var $5\frac{1}{4}$ — $9\frac{1}{2}$ fold, byg $6\frac{1}{2}$ —8 fold, havre 4 — $4\frac{2}{3}$ fold, hvilket var et meget stort udbytte sammenlignet med hvad man høstede i Nørrejylland.

Midt i oktober pløjede man til vintersæd og saaede rug, men allerede før den tid var en del af kornet tærsket til »magasinkorn« (skattekorn) og sæderug, til brødkorn og malkorn, samt til fedning af svin og gæs.

Først naar rugen var saaet tog man for alvor fat paa tærskningen og fortsatte dermed hele vinteren til i midten af maj. Almindeligvis blev dog kun de $\frac{2}{3}$ af kornet tærsket, resten fik kreaturerne i straaet, »skaftekorn«. Naar kornet skulde renses, maatte pigerne hjælpe paa loen. Sæden blev først kastet med en skovl til een haand, hvorefter man kom en halv skæppe ad gangen op i et sold, som det nu gjaldt om at snurre saa hurtigt rundt, at avner og straastumper, der var fulgt med, samledes i soldets midte, hvorfra de kunde fjernes med haanden.

Mosebrug.

Naar tærskningen var forbi om foraaet, maatte husmændene, der havde hjulpet ved markarbejdet, »plouet og ladet Møgvogn«, ud i mosen. Man brugte altid skæretørv, indtil købmand Lars Nissen i Flensborg i 1793 lærte bønderne at lave formtørv! Man

kørte tørvejorden op paa en stenbro eller fjællegulv, hældte den over med vand og æltede den som klineler, hvorefter tørvene blev strøgne som mursten. Men nu lærte man altsaa at bruge rammer, der rummede 3×4 , i hvilke tørvejorden blev hældt.

Tørvene blev afgjort bedre, arbejdet gik meget hurtigere, og denne opfindelse blev dengang betragtet som et vidunder af menneskelig snille! Om efteraaret var der travlhed ved hør- og humleavl.

Studehandelen m. m.

Men det, der gav flest rede penge, var dog studehandelen, enten det var ved salget af eget opdræt eller af de stude, der var købt af andre og maaske havde været paa græs et tredie sted, ofte paa Vesteregnet. De solgtes til Itzehoe, Husum, Holland og Lybæk, og paa grund af den told, bønderne i kongeriget maatte betale ved udførslen af stude, — som først i 1788 blev nedsat til 1 rdl., mens den tidligere havde været paa 2 rdlr. 40 sk., ja, endog en kort tid paa 3 rdl. specier (1719), — havde slesvigerne en stor fordel ved at være fritaget herfor. Smørret blev opkøbt til de hollandske og engelske flaader, mens de fleste heste solgtes til Tyskland. I 1761 kostede »et temmeligt Bæst« 100 mark og et »skikkelig ungt Bondebæst« 40 rigsdaler à 3 mark. Det følgende aar steg de til 50 og 60 rdl., men priserne vekslede iøvrigt meget fra det ene aar til det andet, saaledes »at utallig Forlis fandt Sted i Handel og Vandel og mange Handelsmænd blev fattige Folk«.

Honning og »bøster«.

I stedet for at drive studene den lange vej til Holland, var der ogsaa frisiske skippere, der kunde have et halvt hundrede stude ombord, som de sammen med ret betydelige mængder honning og »bøster« (d. v. s. skinker) sejlede til Holland. Skipperne optraadte som mellemandlere og drev hyppigt tuskhandel.

Byttevarer.

Naar de vendte hjem med deres skuder var disse gerne ladet med tobak og kridtpiber, pulver (krudt), sirup i skæppevis, sukker-

hatte (sukkertoppe), risgryn, amdam (stivelse), corinther og forskellige krydderier. Tobak kostede en skilling for et fjerdingspund, og mangen en bondemand købte ofte baade sine 80 og 100 pund om aaret.

I Schlesw. Holst. Provinzial Berichte 1792 stillede man spørgsmaalet: Hvorfor afsætter den haderslevske landmand hellere sine varer i det fjerne end i nærheden, — og mener, at svaret maa være dette: I Ribe har man konsumtionstold, der i Tyskland kendes som »licens«, men hvorfor hertugdømmerne er fritagne, — men hovedaarsagen er dog, at i Ribe ligesom i Haderslev driver borgerne i byen selv alt for meget agerbrug. Bønderne kunde let sælge deres korn baade i Haderslev og i Kolding, men de foretrækker at bringe det til Tønder, Aabenraa, ja selv til Flensborg og Slesvig. Handel og skibsfart i de to nævnte byer er ringe, og der findes ingen anselig ølbryggeri og brændevinsbryggerier, og derfor er priserne navnlig i Kolding meget vaklende bl. a. paa grund af tilførsel fra Jylland. Bønderne i Haderslev amt maa udrede alle deres afgifter i slesvig-holstensk courant, der ikke er gangbar i de danske byer og endnu ikke indført i Haderslev, hvorfor de derfor kun faar den gamle mønt for deres varer her. I Aabenraa og Flensborg faar de foruden betaling med den ny mønt ogsaa højere priser, og dèr kan de ogsaa købe deres fornødenheder af tømmer, brædder, jern, hør o. lign. billigere, hvilket de forøvrigt ogsaa kan gøre i Christiansfeld.

Sammenlignet med bønderne nord for Kolding fjord havde de nordslesvigske bønder, som nævnt, en begunstiget stilling. I den deraf følgende sociale og økonomiske frihed maa man se en af de vigtigste forudsætninger baade for den forholdsvis tidligt paabegyndte udskiftning og de dermed i direkte forbindelse staaende forbedringer af landbrugets driftsformer, hvis dønninger ganske naturligt bredte sig mod nord til den sydlige del af Nørrejylland.

Nordensfjords.

Ligesom i Slesvig har man ogsaa dèr haft en ikke ubetydelig indhegnings- og rydningsbevægelse i slutningen af 1600-tallet,

hvilket bl. a. ses af et brev til bønderne i »indherrederne« nord for Kolding fjord. Kongen havde erfaret, at der næsten allevegne var indtaget og omgærdet en hel mængde løkker og haver, en del til enghaver og en del til græsgang for hopper og andet kvæg, og for at fremskaffe gærdslet hertil blev skovene forhuggede. Kongen befalede derfor lensmanden paa Koldinghus at undersøge, om saadanne »Lykkelser og Hauger« var nødvendige. Hvis de var nødvendige, saa skulde bønderne hegne med grøft i henhold til kongens aabne brev, der tilforn var udgaaet »om grøfter at gøre og gærder at afskaffe«.

At bønderne ogsaa i det 17. aarhundrede har været i gang med at indhegne deres løkker, fremgaar af en af Danske Lovs bestemmelser: »At Bonde maa ej indgrave eller indlukke nogen Ager, Eng eller anden Jordbund uden alle Lodsejeres Samtykke«, en bestemmelse, man i 1720 fandt nødvendigt at indskærpe paany for kongerigets vedkommende, samtidig med at der blev sat straf for »at indhegne særadskilt, men dog paa fælles Fang liggende Jord«.

Selvom de forbedrede landbrugsforhold i det slesvigske, efter de foretagne udskiftninger, atter og atter blev fremhævet som et forbillede for kongerigets bønder at følge, havde mange dog indvendinger derimod, bl. a. »at Bønderne i Nørrejylland gør Hoveriarbejde og altsaa ikke har Tid og Lejlighed til at foretage sig slig ny Indretning, som Bønderne i Sønderjylland kan have, der er fri for Hoveri«.

I størstedelen af Jylland foregik udskiftningen mellem 1770 og 1790, paa Fyn indtil 1800 og paa Sjælland og Lolland senere.

Mærkeligt nok var det langt mere England og engelske forhold, man henviste til som forbillede: ». . . . Det vil vel ingen nægte den engelske Nation den Ære, at den er den mest oplyste og opmærksomste til alt det, som er til dens Opkomst, Fordel og Velstand . . .«

I England, hvor udskiftningen var begyndt langt tidligere end her (»enclosure«), fulgte der samtidig en fuldstændig teknisk fornyelse af landbruget, forbedring af kvægracerne, indførelse af nye landbrugsredskaber, roeavl o. s. v., og samtiden, langt uden for

landbrugernes rækker, fulgte interesseret det videnskabelige landbrug, der her blev drevet.

Her i Danmark var en teknisk fornyelse af landbruget kun een side af sagen, da sociale og økonomiske reformer var fuldt saa nødvendige.

Naar man sammenligner landbrugets stilling i Slesvig i de foregaaende aarhundreder med forholdene i kongeriget i samme periode, er det karakteristisk at se, hvorledes udviklingen, der stort set hviler paa det samme grundlag, ikke desto mindre tager en vidt forskellig retning. I Slesvig skabte bøndernes økonomiske og sociale frihed forudsætningerne for en dybtgaaende ændring i landsbyens struktur.

For kongerigets vedkommende medførte de sociale og økonomiske byrder, der blev paalagt bønderne, at bondebruget stagnerede! Udviklingen navnlig i Nordslesvig kom derfor til at udgøre en undtagelse fra forholdene baade imod syd og mod nord.

»Hverken i teknisk eller social henseende fik det slesvigske bondebrug, som nævnt, nogen betydning som almindeligt forbillede for kongeriget. I teknisk henseende var det fordi udskiftningen ikke blev gennemført særligt rationelt og fremfor alt, fordi den ikke var gaaet haand i haand med andre driftsforbedringer. Snarere kunde man vente, at de sociale forhold dør var blevet fremhævet som forbillede, thi resultaterne af den sønderjydske bondestands personlige og økonomiske frie stilling var ikke smaa.«

(Troels Fink.)

Naar landbruget i Nordslesvig i den første halvdel af det nittende aarhundrede muligvis ikke har kunnet opvise saa store og iøjnefaldende praktiske resultater, som man maaske havde forventet det, skyldes det dog utvivlsomt i allerførste række de fortvivlede økonomiske forhold i aarhundredets første decennier, som landet som helhed var kommen ud i, i forbindelse med den stedse stigende national-politiske usikkerhed, der vedblev at gøre sig gældende lige til krigen i 1864 med dens for hele det danske folk saa ulykkelige resultat.

LIND-SLÆGTEN
(„LINDGAARD“)
FJELSTRUP—DALBY

Før 500 aar siden, da Christian den Første var Danmarks konge (1448—1481), — altsaa en del aar før Columbus opdagede Amerika —, kan vi med føje gaa ud fra, at *Tue* er født, — den *Tue*, hvis navn er det første, der kendes i rækken af alle mine forfædre, saavel paa fædrene som mødrene side.

Som den jævne bonde han utvivlsomt var, vil han sikkert, som tiderne dengang havde udviklet sig, have haft sit møje med at tjene det fornødne til livets ophold for sig og sine. Skatter og afgifter var mere og mere blevet en trykkende last og da yderligere den katolske gejstlighed, med trusler om evig fortabelse, kom med sine vidtgaende krav om større og stadig større ydelser, ikke blot til kirkernes vedligeholdelse, men ogsaa til dækning af dens egne personlige fornødenheder, — der saa sandelig ikke var smaa, — kan det ikke undre, hvis ogsaa han, ligesom sine lige-stillede kun med en stedse stigende utilfredshed har fundet sig i alle sine afsavn, for dog at kunne svare enhver sit. Vi har derfor al mulig grund til at tro, at han straks med liv og sjæl, som protest mod gejstlighedens utvivlsomme overgreb, har sluttet sig til den ny lutherske lære, da religionsforandringen blev gennemført i Fjelstrup i 1526.

Dette forhold har sikkert ikke været uden betydning, da hans søn *Laffrens Tuesen*, der maa være født i begyndelsen af 1500-tallet, senere hen blev foretrukket af de ny kirkens mænd og af dem fik tildelt fæstet paa det største af de to toftogodser, som kirken ejede i Fjelstrup by. Selvom der ikke foreligger noget direkte bevis for, at *Tue* ogsaa, før nu sin søn, har haft dette kirke-

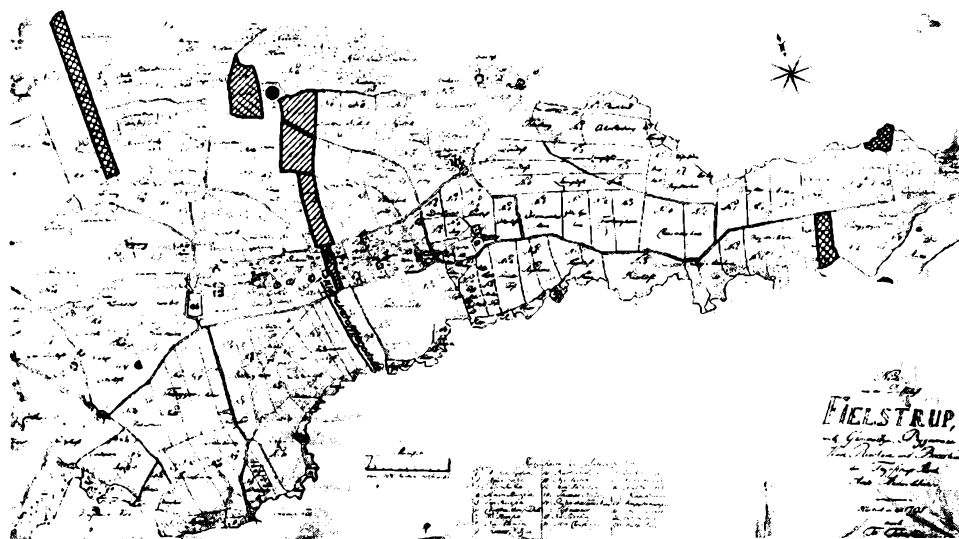
toftogods i sin besiddelse, er det dog berettiget at antage det, saa meget mere, som fæstet af et saadant toftogods næsten altid gik i arv fra far til søn, eller, hvis der ingen sønner var, til en datter eller et medlem af den allernærmeste slægt.

Ved overdragelsen i sin tid af en saadan ejendom i kirkens eje, synes det jævnlige at være hændt, at det forud er blevet fastsat, hvilken fæsteafgift der i fremtiden skulde ydes til kirken for den, ligesom det ofte blev bestemt, at den tidligere ejers efterkommere skulde nyde en vis forret, naar en ny fæster ved dødsfald skulde ansættes, hvis ikke det udtrykkeligt var fastsat, at jorden skulde blive ved gaarden som fæstegods med uforandrede smaa afgifter. Ved at træffe saadanne afgørelser og navnlig ved at sætte fæsteafgiften lavt, var det overdrageren muligt ogsaa ud i fremtiden at gavne sine efterkommere paa en ikke uvæsentlig maade, samtidig med at ejendommen jo vedvarende forblev i kirkens sikre haand!

Af det ældste kort over *Fjelstrup (1795)* fremgaar det, hvilke tofter, der efter udskiftningen var tillagt det under kirken hørende største toftogods i byen. Foruden hustofte og tre i dennes umiddelbare nærhed liggende tofter, der utvivlsomt har udgjort toftogodssets samlede tilliggende i tidligere tid, findes nu ogsaa paa det tidspunkt en vang kaldet Stenebroe, samt et par løkker i Norskoven og Boyskovhave og en i Suurmoose. Disse løkker maa uden tvivl være blevet tillagt ejendommen ved udskiftningen som godtgørelse for ophævelsen af dens græsningsret paa det fælles overdrev.

Naar vi derfor paa kortet nord for de tre gamle tofter finder et lille vanskeligt tilgængeligt stykke jord, der muligvis har ligget uopdyrket hen, men som i lange tider synes at have baaret navnet »*Tueskrog*«, — altsaa den afsides liggende krog bag ved *Tues* toft, da er det efter al sandsynlighed hans navn, som den først kendte besidder af toftogodsset, der er bevaret her.

I *Fjelstrup* kirkes regnskabsbog, der begynder i 1564 findes der foran en fortegnelse over kirkens indtægt af jordleje i tidligere tid. Heraf kan det ses, at »*Laffrens Twesen tho Felstrop, ein Kerck-*

Kort over landsbyen Fjelstrup (1795).

- Tues krog.
- Kirketoftegodset (skraveret).

(Krydsskraveringen angiver de lokker, som ejendommen fik tildelt ved fællesgrænsningens ophævelse).

dener, gift jahrlicht 1 Ortug Gersten, 1 Ortug Hafre«^{*)} hvilket beviser, at den *Laffrens Tuesen* K. T. (= kirketjener eller fæster), der, ifølge jordebogen over kronens gods i Haderslev len fra 1542, skal betale 1 svin i afgift og ifølge en overskatteliste fra samme aar skal give 4 mark i afgift af den af ham beboede ejendom, endnu i 1564 er fæster af det paagældende toftegods, der hører ind under Fjelstrup kirke.

Da *Tues* efterkommere i midten af 1700-tallet afstod gaarden til andre for at flytte til Dalby, laa gaarden, der dog senere er nedlagt, midt i Fjelstrup by. Paa den anden side af vejen, lige overfor den ret smalle uden tvivl af et stendige omgivet hustoft, laa gaardens tre vange, Gammeltoft, Midttoft og Kobbeltuft, der antagelig, som det dengang var brugeligt, har været indhegnet med risgærder. Da den jord, der hørte ind under et toftegods, ikke blev drevet i fællesskab med de øvrige bønders, var den næsten altid i

^{*)} 1 ortug gersten (byg) = 10 skpr. 1 ortug hafre (havre) = 20 skpr.
1 læst = 24 ortug (1583).

en langt bedre gødningskraft og kultur, og paa grund af indhegningen havde besidderen langt mindre overlaster af rundstrefjende kreaturer, vildsvin, hjorte og lign. Paa landsbyens overdrev havde toftogodsbesidderen, som nævnt, da ogsaa græsningsret til en del kvæg, i lighed med de andre bønder, og at denne ret har været af en ikke ringe betydning ses af den godtgørelse ejendommen fik derfor ved udskiftningen i slutningen af 1700-tallet. Da hver plov var ansat til 4 gylden (= 6 mark) paa overskattelisten og *Laffrens Tuesen* skulde betale en afgift paa 4 mark, har toftogodset den gang altsaa været paa mindst $\frac{2}{3}$ plov og altsaa en ret stor gaard.

Det har altid, overalt i landet, været betragtet som en særdeles begunstiget og derfor attraaværdig stilling at være fæster af en ejendom, der hørte ind under kirken. Det vil ikke mindst have været tilfældet i Fjelstrup, hvor det drejede sig om en forholdsvis stor besiddelse med en tilsyneladende yderst lav fæsteafgift. Dels var toftogodsets jord, som nævnt, altid i en langt bedre kultur end de øvrige bønders, fordi den i lange tider havde været holdt udenfor fællesdriften, dels var denne i sig selv saa frugtbar jord, som følge af sin beliggenhed i gaardbygningernes umiddelbare nærhed, meget lettere at faa gødet og dyrket, hvorfor den saa ogsaa til gengæld kunde give et betydeligt større udbytte end en almindelig under fællesdrift værende gaard paa samme størrelse.

Der er derfor al mulig grund til at tro, at *Laffrens Tuesen* ogsaa som bonde maa have staaet godt anskrevet hos de kirkelige myndigheder, der efter reformationen havde overtaget styret af kirkens forskellige ejendomme og som saadan har aflagt tilstrækkelige beviser paa ikke at have været bange for at træffe indgribende forandringer; thi hvis det ikke havde været tilfældet, vilde de ganske sikkert ikke have ladet ham fortsætte driften af en saa værdifuld ejendom, som der sikkert var mange andre, der gerne vilde have overtaget.

Paa den tid var præsten i Fjelstrup, Jørgen Barsøe (1551—62), der efterfulgtes af sin søn Niels († o. 1600), som opgav præstens indkomst at være: »Korntiende uti alibi. Qvægtiende om St. Hans Dag hver 15. Lam og Griis. Af Føl og Kalv en Blaffert. Plovbørd

12 mk. Smør. Offer om Juul af hver Madskab 4 Alb. Om Fastelavn 6 Sild og 6 Brød af hver Plov. Brudevielse 4 skl. Kirkegang to skl. Jordefærd 4 skl. To tollid Jorde udi hver Vong over al Fielstrup Mark, tre Tofte i den Nordre Vong oc to i den Søndre. Tre stk. given Jord i hver Vong, noget Skov til de to tolliid Jorde i Marken fire Steder«.

Kiste (o. 1590). (»Lindgaard«.)

Først et lille aarhundrede senere, i midten af 1600-tallet, er der igen i kirkens regnskabsbog indført en oversigt over dens forskellige indtægter og her staar nu nævnt som fæster eller kirketjener af det paagældende toftogods, *Peter Dusen*, mens der ovenover er tilføjet »oder *Hansen*« og nedenunder »gefestet anno 57«. Senere, i 1661. er der indført »*Peter Hansen* vor Feste 6 mk.«. Det er derfor noget uklart, hvornaar Peter Hansen i virkeligheden har fæstet kirkegodset, da krigsforholdene baade i fyrrerne, men dog i særdeleshed i aarene 1657—60 har bevirket, at regnskaberne for de forskellige aar er blevet blandet sammen og til dels aflagt paa en gang. For de efterfølgende aar findes bl. a. følgende:

- 1663. *Peter Hansen* i Fjelstrup betaler i jordleje 5 mk. 8 sk.
- 1664. *Peter Tugessen* betaler 1 ortug byg og 1 ortug havre, 5 mk. 8 sk., — altsaa samme afgift som i 1564.
- 1666. *Peter Tugesen*: 1 ortug byg, 1 ortug havre = 9 mk. 10 sk.
- 1671. *Peter Dusen*: 1 ortug byg, 4 mk. 8 sk., 1 ortug havre, 3 mk. 12 sk.

Til trods for de tilsyneladende forskellige navne, der saaledes staar indført, er der dog ingen tvivl om, at det er en og samme mand, der er nævnt, ligesom det ogsaa er givet, at *Peter Hansen Tuesens* far har heddet *Hans Tuesen*, og at ogsaa han har haft kirketoftegodset i Fjelstrup i sin besiddelse. Det er derfor beret-

Spiseske, sølv (1594). (»Trapholt«.)

tiget at antage, at sidstnævntes far har været en søn af den tidligere nævnte *Laffrens Tuesen*, og at han derfor muligvis har heddet *Tue*, opkaldt efter sin farfar.

Hvem *Peter Hansen Tuesen* har været gift med

kan ikke oplyses, men det vides, at der i hans ægteskab kun er født en datter, som fik navnet *Ingeborg*.

Ifølge et tingsvidne af 21. maj 1672 i Fjelstrup præstearkiv, hvor *Peter Hansen* var et af vidnerne, staar anført, at han er »ungefehr 40 Aar gammel og født paa Stedet«, hvoraf fremgaar, at han maa være født o. 1628 paa det kirketoftegods i Fjelstrup by, som han nu selv har i besiddelse.

I kirkeregnskabsbogen findes for 1697 opført som indtægt for en begravelse »*Peter Hansen i Fielstrup 6 mk.*«, hvoraf kan ses, at han maa være død i det paagældende aar og begravet i kirken.

I aaret 1696 staar der opført som indtægt i samme regnskabsbog: »*Ingeborg Hinrichs Festegelt von einen Tofftgut 6 mk.*«, efter at der tidligere i samme aar er opført en begravelsesindtægt for *Hinrich Wirchmeister*. Heraf kan vi udlede, at *Peter Hansen Tuesens* datter *Ingeborg* første gang har været gift med *Hinrich Wirchmeister*, som imidlertid maa være død før han er blevet indskrevet som fæster af toftegodset. Hans enke har derfor selv maattet udrede indfæstningsafgiften og overtage gaarden, indtil hun kort tid derefter bliver gift igen, denne gang med *Peder Jacobsen*, der saa bliver indskrevet som fæster. I dette ægteskab fødtes der to børn, en søn og en datter. Om sønnen *Peder* ved vi intet udover,

at han ved sin fars død i 1712 fik Jens Jepsen i Fjelstrup til formynder, samt at denne i paasken 1716 udstedte en obligation til ham paa »200 mark lybsk, Børnepenge, som hand aarlig med 6 procento schall forRentte, og Effter Et Fierdingaars opsiegelse igien at betalle, mod Indlager og forpandtelse sin heele Kierckegaard og Godss i Fielstrup«. Det kan her oplyses, at ovennævnte Jens Jepsen havde det andet, noget mindre kirketoftegods i Fjelstrup by i besiddelse, samt ogsaa at obligationen er slettet i pante-protokollen ^{10/10} 1757.

Kiste (anno 1639). («Lindgaard».)
 SI . DEUS . PRO . NOBIS . CUIS . CONTRA . NOS
 (Hvis Gud (er) med os, hvem (er da) mod os.)

Datteren *Maren Pedersdatter*, der var døbt i Fjelstrup kirke den 16. januar 1698, blev den 14. august 1714 trolovet og den 30. oktober viet i samme kirke til *Hans Olufsen* af Fjelstrup, om hvis herkomst det ikke har været muligt at finde det mindste spor, hverken i Fjelstrup eller i alle de andre sogne i Haderslev provsti, udover følgende lille meddelelse et par aar før brylluppet, »at *Jens Michelsen i Fielstrup skylder Hans Olufsen i Fielstrup 4 rdl*«. Det er dog givet, at hans far har heddet *Oluf [Hansen]* og højst sandsynligt, at moderen har været kendt under navnet *Kiersten Wolles*.

Grunden til disse manglende oplysninger er nøjagtig den samme, der har gjort sig gældende ogsaa ved undersøgelserne i de foregaaende aarhundreder, nemlig den, at for Fjelstrups vedkommende er en meget væsentlig del af de sædvanlige kirkebøger,

registre, jordebøger m. m. enten forlængst helt gaaet til grunde eller ogsaa har de i flere tilfælde slet ikke været ført. De forskellige arkivalier, der endnu er bevaret i arkiverne her i landet og for en ringe dels vedkommende i Gottorp og Kiel, er ofte ført saa unøjagtigt og ufuldstændigt, at det i adskillige tilfælde er fuldkommen umuligt at finde direkte beviser i dem, hvorfor man i saadanne tilfælde maa nøjes med en nøgtern vurdering af de yderst forskelligartede oplysninger, der overhovedet kan findes frem, for paa det grundlag at drage sine slutninger.

Mod betaling af 1 rdl. i indfæstning har *Hans Olufsen* i 1716 overtaget fæstet af sin unge hustrus fødegaard efter hendes mor, der havde siddet med den et par aarstid efter sin mands død og som forøvrigt blev boende hos sin gifte datter indtil sin død mellem pinse og jul 1734. Hun maa efter den tids forhold sikkert have været ret velstillet, thi i hvert fald vides det, at allerede hendes far *Peter Hansen Tuesen*, hvis eneste datter hun var, ved fastelavnstid i 1654 har laant 15 rdl. specier ud til Lauritz Jepsen i Fjelstrup, hvilket gældsbevis hendes mand den $29/3$ 1707 transporterer til Hans Pedersen Kehlet, og ved hendes mands død fik hendes søn Peder 200 rdl. som sin arvepart, — hvilket var et ret anseligt beløb.

Ifølge nogle optegnelser i forbindelse med en paabegyndt opmaaling af Fjelstrup sogn fra 1714—15 nævnes bl. a. »*Hans Olufsen med Hus og Kaalhave samt 20 Demat 156 Ruth og 1 Fod Land*«, ligesom der i jordebogen for 1718 opgives, at der herfor skal betales »*Dienstgeld 2 rdl. 24 sk.*«.

I de ældste tingbøger, der er bevaret, nemlig fra 1723—27, mens de øvrige baade før og indtil 1753 er forsvundet, forekommer *Hans Olufsens* navn een gang, nemlig da han den 28. juni 1726 sammen med konst. herredsfoged Johann Henrich Rudebrecht, retsskriveren Heinr. Thomsen, kgl. krigs- og landkommissær Andreas Simonsen som hus- og ridefoged, amtsfysikus Heylmann., regimentfeltskærer Holm med 2 svende, samt 5 andre mænd var til stede ved en obduktion af Jep Nissen i Fjelstrup, der var bleven overfalden af Jørgen Dall og slaet med en tøjrkølle, saa han

døde deraf. — *Hans Olufsen* underskriver: *H. ũ. S.* (= *Hans ũollesen*).

I slutningen af 1720erne købte *Hans Olufsen* af *Jacob Jensen Dall* endnu en gaard i Fjelstrup. Gaarden var aabenbart stærkt forgældet, idet hele købesummen — 700 mark courant — skulde betales til *Bendix Holst* i *Haderslev*, der havde pant i gaarden. *Hans Olufsen* udbetalte straks 100 mark, og i løbet af de nærmest følgende aar er restbeløbet betalt. Ved indfæstningen i 1731 betaltes der 2 rdl. 24 sk. I rentekommissionens beretning fra o. 1710 bliver denne gaard beskrevet som følger:

»1 Hof, 1 $\frac{1}{3}$ Otting, $\frac{7}{8}$ Pflug. Feste: Anno 1706 gefestet für 10 rdl.

Hus: 10 Fag.

Lade: 10 Fag, vom Winde heruntergeschlagen.

3 Æbletræer.

4 Køer, 3 Stkr. Ungkvæg, 3 Kalve, 11 Faar, 4 Heste, 2 Føl.

Die Höltzung ist ruinirt, weile der Hof wüste gestanden.

Landgilde: 18 rdl. 27 sk. 7 p.

Kontribution: 16 rdl. 12 sk.

Magazin Korn: 1 rdl. 41 sk.

Restancer: 92 rdl. 46 sk. 11 $\frac{1}{4}$ p.

Hofdiensten, Priester und Küstergebühr für einen vollen Hof. Skyld til Aastrup Kirke: 23 rdl. 32 sk. (= 70 mk. 15 sk.).

Das Land ist aber noch nicht unter völliger Betreibung weile der Hoff mit keinen gewissen Possesoren versehen gewesen.«

Hvad denne gaard angaar, kan den følges fra 1617, da dens daværende besidder *Jesper Hansen*, med den som pant, i det aar laante 100 mark lybsk, 7 skilling, 8 penning af *Aastrup kirke*. I 1651 var gælden nedbragt til 40 mark lybsk, men den 5. december 1668, da *Thomas Michelsen* »bey Ueberlassung des Bundegutes von dem Hr. Amptmann« fik gaarden, var der 12 aars rente-*restance*, og gælden dermed steget til 77 mark lybsk, 15 skilling. Naar det saaledes var amtmanden, der overdrog gaarden til en ny besidder, maa grunden være den, at gaarden har ligget øde

fra krigsaarene 1657—60, hvilket forøvrigt ogsaa fremgaar af oplysninger i panteprotokollen, om at Thomas Michelsen straks efter overtagelsen har overladt den til præsten i Fjelstrup: »Efftersom Jeg underschrefvene Petrus Ibsonius och Thomas Michelsen i Fielstrup ere contraherede oc forligte om Salig Jesper Hansens øde Gaard i Fielstrup, oc Thomas Michelsen hafver mig samme Gaard overlefverit, med saa Skæll Jeg hans Haand for ofvenschrefvene Kierckepenge schulde beholde, Saa forpligter Jeg mig at schware till samme Kierckepenge. Till vitterlighed med Egen Haand schrefvit oc underschrefvit.

Sign. Haderschlef, d. 20. Januarij Anno 1669.

Petrus Ibsonius Felstorpensis past. mpp.«

I jordebogen for 1672 angives gaardens afgifter at være: 31 Sk. $\frac{1}{4}$ Tdr. Smør, 4 Skp. Byg, 2 Ortug 3 Skp. Havre (= 23 Skp.). 1 Faar, 1 fed Gaas, 1 Læs Hø, 4 Høns, 26 Læs Træ, 1 Trave Neg, 6 Tdr. Kul, 1 Svin samt 9 Rdl. 36 Sk. i Dienstgeld og 4 Mark i Lægdsoksepenge.

Denne mand, Peter Ipsen Børup, var den tidligere »Hører udi Colding Skole«, som fra 1660 til 1692 var præst i Fjelstrup. Han maa have været en lidt vidtløftig herre og hans kone hørte tilsyneladende heller ikke til de allerblideste, idet hun i 1667 »havde givet en anden med knytte Næver et saa vældigt Slag i Næse og Mund paa Kierckegaarden, at hun jammerlig blødte«. Gentagne gange blev præsten anklaget for consistoriet, saaledes i 1690, for:

- »1) at han længe havde været hengiven til Drukkenskab. Vidnerne svarede ja, de havde merket det.
- 2) at han bandede. Hr. Ipsen nægtede det ikke.
- 3) at han 1688 paa Juledag var beskienket under Tienesten. R. han glemte at messe Epistelen, men han prædikede færdig i 2 Timer.
- 4) Med Alterens Sacramente havde han forargelig forseet sig. Blev ikke bevist.
- 5) Han havde offentlig sagt, hvad en i Skriftestolen havde bekiendt for ham.

- 6) Han havde seet paa, at Degnen elendiglig blev slagen i hans Huus, og da han halv død blev udbaaren, havde Præsten talet forargelig om hans Betienelse med Sacramentet.
R. Ordene havde ingen uden Degnens Kone hørt.
- 7) Han havde forskrevet sin Præstegaard til Ridefogdens umyndige Søn.
R. skeet i Drukkenskab og Skiemt, foruden flere Excesser; — men i alt dette vare dog Bønderne med ham vel fornøyet.«

Til slut blev han dog afskediget i 1692.

I »Fæste- og Brøderegistret for 1696 for Fielstrup Sogn og Bye«, ses det, at »Jens Nielsen og Niels Jensen skal fæste Jesper Hansens ringe gaard, tilsammen 6 Rdlr.«, som de altsaa overtager efter præsten, men allerede i 1706 overdrager de den til Christen Jørgensen, som efter kort tids forløb synes at have afstaaet den til Anders Dall, om hvem det i 1720 hedder i en tilføjelse sammen med en meddelelse fra 1712 »Anders Dall at fæste Niels Jensens eller Jens Nielsens ringe hele gaard, — kann Armuths halber nichts geben und wird ausgesetzt«. Efter ham fulgte saa Jacob Dall, der nogle aar før 1731 overdrog gaarden til *Hans Olufsen*.

Af nogle meddelelser i amtsregnskabets »inderste-register« kan det ses, at umiddelbart efter at *Hans Olufsen* har overtaget denne gaard er Peder Pedersen Beck »nyelig bortflyttet« og er daglejeren Thomas Nielsen rykket ind i hans sted, idet det senere hedder, at »der unvermögende Thomas Nielsen mit seinen vielen ungezogene kinder wohnet in einem Gebäude eines gantzen Feste-Hofes *Hans Olufsen*, Tofftguts Besitzer, zugehörig und selbst nicht bewohnet«. Heraf kan vi altsaa se, at *Hans Olufsen* med sin familie er blevet boende paa toftegodset. Ved at gaa ovennævnte brøderegister igennem ses det forøvrigt, at i 1731, samme aar som indfæstningen af denne gaard er indskrevet, fik »*Hans Wollesen*« en bøde paa 8 sk. for at have givet Nis Nissen en ørefigen. Aaret efter var det galt igen, thi da maatte han bøde 6 sk. for at »have haft eendel forsamling udj sit Huus paa een Søndag, derved holden Drick oc

Spille-Hötte«, ligesom han ogsaa senere maa betale 4 sk., fordi han efter befaling ikke var mødt med sin kvitteringsbog.

For saa vidt det er muligt at gaa det efter, — kirkebøgerne mangler helt fra 1719 til 1737 —, blev *Hans Olufsen* i sit ægteskab med *Maren Pedersdatter* far til 3 døtre og 4 sønner. Af sønnerne døde den ældste som attenaarig og ved hans begravelse havde de kirkens lys, mens den yngste søns skæbne er ukendt. Forskellige forhold, bl. a. den hurtige betaling af gaarden i 1731, samt ogsaa at han ^{28/3} 1740 var i stand til at laane Jes Nissen i Fjelstrup 120 mark, tyder paa, at *Hans Olufsen* var en velstillet mand, da han i 1741 døde. Begravelsen, ved hvilken de havde lys i kirken, fandt sted den 23. april.

Efter hans død blev enken med sine børn boende paa toftogodset, mens den anden gaard blev solgt i 1743. I 1744 ses det i brøderegistret, at den da 18-aarige *Oluf Hansen* »haver paa een Helligdag huggen Giersel og taget det endda paa een anden Mands Skiffte«, hvorfor han maatte bøde 32 sk., mens det i fæsteregistret for 1745 er indskrevet, at »mod en Indfæstning paa 1 rdl. skal *Jens Christophersen* feste *Hans Olufsens* Enkes Toftværing, hvis datter han til Egte haver bekommet«.

Den datter som *Jens Christophersen*, der var født i den tæt ved kirkebyen liggende Gammelby i Fjelstrup sogn, blev trolovet med »Torsdagen næst efter 1. Søndag i Advent«, d. v. s. 2. December og gift med Torsdagen 27. Januarii 1746«, var den ældste datter, *Kiersten*, der var blevet hjemmedøbt den 17. november 1716. Foruden toftogodset, som han derefter fik i fæste, ejede han en tid lang ogsaa en anden gaard i Fielstrup by, som han dog den 9. april 1749 solgte til præsten Mathias Meyland, omtrent samtidig med at han overdrog toftogodset til *Rasmus Jessen*, der i 1750 blev gift med *Hans Olufsens* anden datter *Ingeborg*. Med sin hustru og to børn flyttede *Jens Christophersen* derefter til *Dalby*, hvor han overtog fæstet af »*Dalby Anneksgaard*«, der laa lige over for »*Lindgaard*«, som den ugifte svoger *Oluf Hansen* nogle aar i forvejen havde købt.

I aarene fra 1719—45 var Matthias Alsløv sognepræst i Fjel-

strup og da baade *Hans Olufsen* og hans hustru, saavel som børnene, efter alt at dømme har staaet i et ret nært venskabsforhold til hele præstefamilien, — sønnen *Matthias* blev bl. a. opkaldt efter præsten —, er det her paa sin plads at gengive følgende uddrag af en tilfældig funden levnedsskildring af denne præst: » . . . . en Mand af et andet Slags end sine kjødeligt sindede forgængere i embedet, ... blev af en fattig Hjulmagers Søn fra Alsløv ved Varde, uformodentlig langt om længe en Latiner. I hans første Aar var han Bissekræmmer, reiste fra Hierting til Holland og købte smaa Kram, som han i sin Fødeegn gik om og solgte. Tienede siden som Gaardsdreng i Odense, kom endelig i Tieneste i Kiøbenhavn paa et Sted, hvor en streng Madmoder nødte ham til at levere sig alle hans Drikkepenge, hvilke med hans Løn om kort Tid beløb sig til 200 Rdlr. Dem fik han paa engang, og han reiste til Odense og bad, at han maatte komme i Skole, det skeede, og han blev Student med stor Skæg paa Hagen. Næppe var han færdig ved Academiet, førend han blev Feldpræst ved Oberst Brinks Regiment, som agerede i Holsten. Fra 1719 var han efter forriges Død Pastor til Fjelstrup Menighed, indtil 1745 i December.«

Omkring midten af 1700-aarene havde *Dalby* sogn i *Tyrstrup* herred 320 indbyggere og plovenes antal, hvorefter skatter og afgifter blev fastsat, beløb sig til $9\frac{2}{3}$. Heri indbefattet byerne »Dalbye, Tweedt, Reebeck, Bierregaard og den Kongelige Gaard Straarup, som har prægtig Leylighed til Qvæghold og Stutterie og har de bedste Kornmarke, af hvilke avles over 700 Tønder Korn«.

Midt i Dalby by, lidt vesten for vejen, — om sommeren delvis skjult af nogle store lindetræer —, laa Hans Frandsens gamle gaard. Indhuset, der var af bindingsværk med murede tavl og straatag, laa solret, og gennem dets smaa blyndfattede ruder saa man mod syd udover en lille kaalgaard, den gamle næsten faldefærdige kirke og kirkegaarden ligge, mens den paa nordsiden liggende gaardsplads var begrænset mod øst og vest af to gamle smaa og lave straatækte »bulhuse«.

Baade Hans Frandsen og hans kone var ældre mennesker og

arbejdet med gaardens drift var begyndt at volde dem besvær. Tilmed var den igennem mange aar med føje af alle bønder saa frygtede kvægpest, den saakaldte »store pestilenzialske Qvægsyge«, (= virussygdommen: den asiatiske kvægpest, nu ukendt i Europa) ogsaa kommen indenfor Dalby sogns grænser, hvorfor de, da de tilsyneladende ingen arvtager havde til gaarden, besluttede ved førstkommende lejlighed at ville sælge den.

Paa en tavle, der hænger i Dalby kirkes vaabenhus, findes følgende beskrivelse af kvægpestens optræden i Dalby:

»Anno 1745 den 8 July blev Straarup, Bieregaard og Rebech indsperrret med Wagt formedelst den Smitsome Pæst, som overfaldt Hornqvæget og begynte først i Væstre by i Lalund sogn i Tønder Amt, i hvilken Egn da Pæsten hafde ødelagt de fleste Qvæg, sprang den til Bollerslef i Haderslef Amt, og derfra til Aittrup i Bierte Sogn, hvorfra den kom til ovennævnte 3 Steder.

Søndagen derpaa, den 11., blev der holt Prædiken for disse Indlukte Folk ved Præstholms Led: Iligemaade blev der 4 Søndager efter i rad Prædiket ved Golbech Led. Der blev i same Tid holt Bedestund hver Aften ved Rebechs Broe. Den 12te August blev Vagten igien ophævet, og var disse Stæder Ialt Indlukt i 5 Uger; i alt Døde 124 sk. Enhver som læser dette, give Agt derpaa! Enhver betænke, At denne saavel som anden Straf komer for Syndens Skyld: O Syndere! See dig i speil paa det umælende qvæg og betenk deris Taare og jammerlige suk, og lad det bevæge dig til en sand Omvendelse, at icke den Frome Gud slaae dig Haardere: Gud give dig sin Naade dertil for Christi skyld! Amen.

Dalby Mølle d. 1 Martij 1746.

Opsat og Bekostet af Peder Borch.«

Paa højeste sted var man ogsaa klar over, at der maatte afholdes en bodsdag og der udgik derfor en kongelig forordning om afholdelse af en ekstraordinær faste-, bod- og bededag over hele riget fredagen den 14. januar 1746, »formedelst den grasserende sygdom blandt hornqvæget.« De forordnede tekster var: 1) Til fro-

prædiken og højmesse 2. Mos. 9, 3. 2) Til tolvprædiken Ps. 36, 6, 7.
3) Til aftensang Hos. 6, 1.

Samtidig traf øvrighederne forøvrigt forskellige praktiske forholdsregler, der blev haandhævet i mange aar, for derved at forhindre kvægsygens videre udbredelse. I tingbogen for 1758 ses det saaledes, at Jens Christophersen i Dalby den 22. september er blevet anklaget af Peter Madsen og Jens Jensen i Dalby for at have bragt 4 okser ud paa Dalby græsmark uden at have passérseddel og ved allemandstinget den 14. januar 1763 anføres Jens Christophersen til bøde, »fordi han ikke vedbørlig og tilstrækkelig nok har nedgravet sit bortdøde fæ, som han havde sat i foder hos sognefoged Krag i Vonsild«. Til gengæld havde Jens Christophersen i 1762 klaget over, »at han en søndag eftermiddag havde truffet Simon Madsens, Jørgen Jørgensens, Peder Hansens, Matthias Hansens og Lauritz Pedersens bæster paa sin ager i Bygager Hauge, og at de næsten havde opædt og ruineret den saaede byg, hvorfor han bad om, at der maatte udnævnes vurderingsmænd til at vurdere skaden. Peder Hierresen, Jep Frost og Jens Wyff af Vonsild blev udnævnt hertil. De vurderede skaden til 1 trave havre. De anklagede svarede, at gærdet for Jens Christophersens hauge var ikke holdbart eller i stand, men der var bundhul derpaa, hvorfor de ikke havde kunnet gøre noget derfor, at deres kreaturer, som de ej kunne nægte jo at have været i haugen, var derind kommen.« Den 10. maj 1763 indsattes Jens Christophersen paa Dalby Anneksgaard forøvrigt til kvægopsynsmand i Dalby i stedet for hans nabo Hans Mogensen.

Da saavel *Oluf Hansen*, som hans to brødre, var for unge til at overtage indfæstningen af slægtens aarhundredgamle besiddelse kirketoftegodset, var det kun naturligt, at den var blevet overladt til hans 10 aar ældre søster *Kiersten* og hendes tilkommende ægtemand, *Jens Christophersen*. Den gaard, faderen i sin tid havde købt og drevet sammen med toftegodset var blevet solgt og *Oluf Hansen* og hans søskende fik derfor nu deres arvepart, omregnet i penge, stillet til raadighed. Den eneste maade en bonde efter den gængse opfattelse paa den tid — ja, forøvrigt endnu ogsaa 100 aar

senere — kunde anbringe sine penge, som han ikke havde brug for i sin bedrift, nogenlunde sikkert paa, var at laane dem ud mod pant i jord eller i en gaard.

For saavel Hans Frandsen som for *Oluf Hansen*, der jo dog i løbet af nogle faa aar skulde have købt sig en ejendom, var det derfor en for begge parter fordelagtig løsning, der blev truffet, da den unge ugifte mand købte denne gaard og overtog driften for sin regning, saa meget mere som det samtidig blev bestemt, »at baade Selgeren og Kiøberen skal paa Gaardens beste forblive paa Mad og Maal med hverandre, Saalænge rimeligt kand være, og med deres Arbeyde og tilsyn, sambt Raad og daad bruge ald deris fliid til Gaardens Conservation«.

Langbord (o. 1675). («Lindgaard«.)

Ganske vist døde Hans Frandsen allerede 3 aar senere, men ikke desto mindre maa det have været en stor hjælp for en saa ung mand, i de første vanskelige aar i nye omgivelser i et fremmed sogn, at have haft en ældre mands praktiske erfaring og kundskab at kunne støtte sig til.

Efter alt at dømme maa det dog have været en gammel og meget forsømt gaard, som *Oluf Hansen* overtog, hvilket købesummed vel ogsaa kan tyde paa. Ved at sammenligne gaardens besætning, som den var ca. 35 aar tidligere, med den *Oluf Hansen* ifølge købekontrakten overtog, ses det, at den i de forløbne aar er

gaaet en del tilbage, og rimeligvis er det gaaet paa samme maade med bygningerne, mens markerne jo hørte ind under landsbyens fællesjorder. Hvornaar gaardens bygninger var opført, vides ikke med bestemthed, antagelig dog i sidste halvdel af 1600-aarene, men der er næppe tvivl om, at den gamle gaard er blevet grundigt istandsat og i det hele taget forbedret og gjort større i *Oluf Hansens* tid. Ved overtagelsen var der saaledes kun to mindre bygninger til henholdsvis lade og stald, hvorfor der nogle aar senere blev bygget en ny, større ladebygning til, saaledes at gaarden nu blev firlænget. Det i købekontrakten nævnte »udi i Gaarden staaende 5 fag Boels huus« hentyder til den udbygning indhuset havde ud til gaardsiden, en saakaldt »kvist«, som var beregnet til bolig for aftægtsfolkene paa gaarden eller til ejerens ugifte søskende.

Gaarden blev tilsyneladende allerede den gang mand og mand imellem kaldt »*Lindgaard*«, og der kan ingen som helst tvivl være om, at oprindelsen til dette navn har været de forholdsvis mange og ret store grupper af lindetræer, der i mange aar som læbælter har omgivet den og beskærmet bygningerne med deres straatage mod blæsten. Først o. 1860—65 er disse træer, der af min far blev beskrevet som værende »ualmindeligt høje og ældgamle«, blevet fældet og det kan derfor formodes, at de er blevet plantet omkring ved aar 1700. At *Oluf Hansens* naboer ret snart har givet ham kendingsnavnet *Lind*, for derved at kunne undgaa forvekslinger med hans nærmeste nabo, der ogsaa hed Oluf (Wolle), fremgaar af alt og det er derfor fulgt af sig selv, at det saaledes er blevet de gamle daners hellige træ: linden (*Tilia cordata* mill.), hvis navn *Oluf Hansen* senere har valgt til slægtsnavn for sine efterkommere.

Sin ungdom til trods tyder alt paa, at han i modsætning til sine nærmeste forgængere paa »*Lindgaard*« har været en overordentlig foretagsom mand med en udpræget ordenssans, der paa forskellig maade har forbedret sin ejendom. Det maa forøvrigt have været ham en god støtte i de unge aar, efter den tidligere ejers død, at hans ældste søster *Kiersten* og hendes mand *Jens Christophersen*, efter at have afstaaet toftogodset i Fjelstrup o. 1750, overtog fæstet af den skraat over for »*Lindgaard*« liggende »*Dalby Anneks-*

gaard«, den nuværende »Dalbygaard«, »wovon der Pastor nun jährlich 10 Rthl. zu geniessen hat«. Til gengæld har han jo saa senere hen kunnet hjælpe sin lidt yngre bror, *Matthias*, da han efter sit ægteskab i 1762 ogsaa flyttede til Dalby, hvor han overtog en selvejergaard (nr. IV) i den sydøstlige del af byen, hvor tilsyneladende ogsaa broderen

Peder, hvis skæbne er os ukendt, har opholdt sig.

Ved en gennemgang af Tyrstrup herreds tingbøger fandtes følgende oplysninger om *Oluf Hansen* i Dalby og hans søskende i tiden efter 1752, der giver os et lille indblik i de daværende forhold:

Oluf Hansen i Dalby blev den 4. juli 1758 anklaget af Simon Madsen i Dalby for med urette at have foretaget udpantning. Sagen fortsættes med skriftlige indlæg fra

de 2 parter d. 22. aug. 1758, d. 26. sept. 1758 og d. 24. okt. 1758. Disse skriftlige indlæg er ikke indført i tingbogen og ikke bevarede. Den 13. febr. 1759 afsiger herredsfoged Detlev Friderich Oye en foreløbig kendelse. Det ses heraf, at Simon Madsen har beskyldt *Oluf Hansen* for, at hans karl i Simon Madsens ejendomsskov har spændt halskoblerne af hestene (det maa være Simon Madsens heste) og taget dem tilligemed en økse. Kendelsen gaar ud paa, at der skal føres vidner i sagen, men det ses ikke, at saadanne er ført, ligesom det ikke ses, hvad der videre er bleven af sagen. Formodentlig er de blevet forligte, uden at sagen er ført videre for retten.

Hængeskab (o. 1750). (»Lindgaard«.)

Oluf Hansen var ikke mødt ved allemandstinget den 16. januar 1759 for at overtage helligdagsfogeds embedet, hvorfor kongelig brøde (bøde) imod hannem blev reserveret.

Oluf Hansen blev indstævnet til den 6. september 1763 af *Oluf Jørgensen* i Dalby angaaende udtalte ærerørende ord udi offentligt grandestævne imod hannem, saavel som at han havde udskældt *Oluf Jørgensens* kone i hendes eget hus for »en canallie«. Det sidste kunne dog ikke bevises. Sognefogden *Hans Nissen* og *Johan Detlefsen* aflagde ed paa, at de ikke havde hørt skældsordet »en canallie« imod *Oluf Jørgensens* kone, medens *Nicolai Nielsen* ikke vilde aflægge eden under paaskud af, at han havde været saa bedrukken og beskænket, at han maatte ledes hjem. Derfor blev han idømt en bøde af 1 rdl. courant. *Oluf Hansen* idømtes ligeledes en bøde af 1 rdl. courant angaaende en utilladelig tale om og imod *Oluf Jørgensen* i henseende til en jernkile, i hvis henseende *Oluf Hansen* dog ingen beskyldning i nogen maade kunne gøre *Oluf Jørgensen*.

Den 27. september 1763 fremkom for retten *Matthias Hanssen* af Dalby, *Peder Hanssen* sammesteds, daværende kyrassér udi det kongelige højlovelige 1. fynske kavallér regiment *Jens Christophersen* af Dalby uxorie nomine *Kiesten Hansdaatter* og *Rasmus Jessen* af Fjelstrup paa sin hustru, *Ingeborg Hansdaatters* vegne og gav retten til kende, hvorledes deres resp. egen broder og hustrus broder nærværende tilligemed dennem for retten staaende *Oluf Hansen*, der havde i beboelse og besid en hel ejendoms-gaard i Dalby, haver til dennem enhver især resp. paa egne og for-bemeldte deres hustruers vegne rigtig udredet, betalt og leveret alt hvis dennem efter deres afdøde resp. egen og hustruers ved døden afgangne fader *Hans Olufsen* og deres endnu i live værende moder og svigermoder *Maren Hanses* udi arv baade for nu og i fremtiden med rette kunde tilkomme, det være sig enten udi varer eller penge, saa at de hverken for deres egne personer eller paa deres hustruers mindre paa deres alles arvingers vegne i saa maade, nemlig for fædrene eller mødrene arv, noget videre havde at fordre eller at prætere udi nogen optænkelige maader, men

ville hannem deres broder og svoger forbemeldte *Oluf Hansen* og sine arvinger for rigtig og tilfulde bekommene fædrene og mødrene arv hermed og formedelst denne afkald paa det kraftigste, som ske kunne, have ganske løsgiven og quiteret, med tilbud, alle tider at være redebøn og villig til deres merbemeldte broder *Oluf Hansen* eller hans arvinger at meddele lovskikket skøde paa den af hannem nu besiddende hele ejendomsgaard i Dalby, saa snart de dertil af hannem opesket vorder. Hvilket altsammen forberørte *Matthias* og *Peder Hansen* samt *Jens Christophersen* og *Rasmus Jessen* med et til fornævnte deres broder og svoger *Oluf Hansen* her for retten givne haandslag stadfæstede.

Den 16. januar 1770 ansattes *Matthias Hansen*, *Jens Christophersen* og *Oluf Hansen* af Dalby til kgl. bøde, efterdi de ikke var mødte som tinghørere, hvorved de retten længe haver opholdt, enhver for 24 sk.

Ved allemandstinget den 16. januar 1770 ansattes samtlige Dalby bymænd til brøde (bøde), fordi de efter helligdagsfogdens gjorde bekendelse bestandig haver holdt deres hunde ubundne, medens kvægsygdommen grasserede i byen.

Oluf Hansen udnævntes den 2. oktober 1770 til taksations- og vurderingsmand for Dalby sogn i henhold til forordningen af 22. januar 1770.

Den 7. marts 1775 mødte for retten *Oluf Hansen* af Dalby og producerede en af *Peder Pedersen Kiede* fra Kiede (Kidde?) i Jylland udstedt fuldmagt til at lade udslette *Peder Kiedes* hustru *Friederica Susanna Bassholms* tilskrevne mødrene arv.

Den 5. april 1759 blev *Oluf Hansen Lind* trolovet i Vonsild og fredagen den 13. juli viet i Dalby kirke til *Karen Nisdatter*, der var født o. 1739 i Vonsild. Hendes forældre var gaardmand *Nis Lauritzen*, og *Ingeborg Lauritsdatter* i Vonsild, som efter deres bryllup i 1737 i Vonsild, havde bosat sig der paa en gaard, som i hvert fald hverken var hans eller hendes fødegård. Udover efterfølgende uddrag af tingbøgerne har det ikke været muligt at finde oplysninger hverken om *Nis Lauritzen* selv eller hans forældre:

Den 7. oktober 1755 blev efter udstedt proclama fordringerne

i afdøde Niels Hansen Tinglefs bo i Vonsild gennemgaaet. *Nis Lauritzen* i Vonsild havde at fordre rede laante penge 24 rdl. 10¹/₂ sk., men tilbød at ville lade sig nøje med 18 rdl., naar som helst enken og børnene forbliver ved gaarden, og hannem disse 18 rdl. rigtig vorder betalt.

Den 22. juni 1756: *Nis Lauritzen* havde at fordre i afdøde Hans Madsens bo i Ulfshuse ved Kolding rede laante penge med omkostninger 2 rdl. 1 sk.

Ved allemandstinget den 15. januar 1761 anmeldtes, at sognefogden Erich Erichsen havde givet *Nis Lauritzen* hug med sin pisk. Ved allemandstinget den 12. januar 1762 anmeldtes, at *Nis Lauritzen* (ligesom 4 andre i Vonsild) befattede sig med utilladeligt krohold.

Den 19. oktober 1762: Eftersom *Nis Lauritzen*, besidder af 2 halve fæstegaarde i Vonsild paa sin rejse udi kongelig kørsels tjeneste til armeen i Holsten ved døden er afgang, efterladende sig en enke, navnlig *Ingeborg Lauritzdaatter*, og 2 børn, saasom en søn, navnlig Lauritz Nissen efter angivelse 17 aar, og en daatter ved navn Christina 15 aar, thi er for hende enken til hendes lavværge at være vorden indskreven Jep Sørensen Frost af Vonsild og til formyndere for børnene blev konstituerede Peder Rasmussen af Vonsild for sønnen Lauritz og Mads Lauritzen sammesteds for daatteren Christina. (Naar datteren Karen ikke nævnes, er det vel, fordi hun var gift og der saaledes ikke skulle udnævnes nogen formynder for hende.)

Efter *Nis Lauritzens* død, der altsaa maa have fundet sted i Holsten i aaret 1762, ses det forøvrigt, at hans enke ved en kontrakt oprettet i 1764 overlod »sin halve og tredieparts kongelige fæstegaard« til svigersønnen Niels Jepsen Frost, der paa det tidspunkt besad endnu en gaard i Vonsild, og som den ⁶/₇ 1764 var blevet gift med datteren Christina (* ²²/₁₂ 1748), mens sønnen Lauritz Nissen et par aar senere giftede sig ind paa en anden gaard i Vonsild, idet han den ⁷/₆ 1768 blev gift med Christian Thullesens enke Christina, der dog døde ⁵/₉ 1774, hvorefter han den ⁷/₇ 1775 giftede sig anden gang med Bodil Christina Bramsen

fra Bjært. *Ingeborg Lauritzdatter*, Karen Nisdatters mor, var født i Vonsild o. 1710 som datter af gaardmand *Laurus Jensen* og *Karen Hansdatter Kild*. I Vonsild kirkebog fra aaret 1695 findes følgende, paa foranledning af *Laurus Jensens* far, *Jens Laursen*, af præsten skrevet levnedssbeskrivelse:

»Anno 1695 d. 29. May Begierede *Jess Laursen* et Almissee Breff aff mig paa tytsk, som ieg gaff hannem, oc hand da mig hans Leffnetsløb sagde. Han er fød i Tabsuhr Anno 1627 ved Hellig-Miss Tider aff *Laurus Gregersen* oc *Caren Paulsd.* blant 9 Södskende den tredie, er döbt aff H. Lawe Dampesön, oc været hiemme indtil forældre döde for oc i Krigstijden Anno 57 oc 58. Kom saa her til Wonsiel Anno 1663 oc fick *Jess Gregersens* halfvue Gaard, begaff sig strax i Ecteskab med den Pige *Chrisith Richards* d. aff Clanxbüll oc auflede 3 Börn med hende, *Laurus*, Inger oc Richard, de 2 sidste ere döde, Inger her döde Anno 87, 20 aar oc 42 uger gammel. Richard döde Anno 94 paa Pillworm i Nordstrand. Men denne Moder döde ham fra Anno 81, 52 aar oc 4 Maaneder gammel, der de haffde leffuet 18 aar sammen. Anno 82 kom hand i det andet Ecteskab med *Caren Anckersd.* aff Wonsbeckis Sogn, hun födde hannem en Daater Anno 84 med naun *Christine*. Men som oc denne hustru udaff en Fibesiugdum döde Löfuerdags afften for den III. Epiphan. Söndag 52 aar gammel Anno 94. Der slog hannem for nogle aar siden en feil til i hans siun oc hand gaer eenlig nu hen, dermed motte affstae gaarden til hans Sön *Laurus*. Anno 88.«

Heraf fremgaar, at forud for *Jens Laursen* havde *Jess Gregersen*, — formodentlig hans farbror —, denne gaard i besiddelse, mens hans forældre var *Laurus Gregersen* og *Karen Paulsdatter* i Tapsøre. Selv var han i 1663 blevet gift med *Chrisith Richardsdatter*.

I aaret 1771 kom der en kongelig forordning, der dog foreløbig kun var gældende for Sønderjylland, i hvilken det blev paabudt, at alle børn i fremtiden ved deres daab skulde indskrives i kirkebogen udelukkende med det navn som slægtsnavn, hvorunder faderen var kendt. Af de 7 børn i *Oluf Hansen Lind* og *Karen Nis-*

datters ægteskab er derfor de første seks indskrevet, som det hidtil havde været brugeligt, nemlig kun med fornavn, hvorefter patronymet (*Olufsen, Wollesen, Ollufsen, Ollesen, Olesen eller -datter*) er blevet betragtet som slægtsnavn. Senere hen har de dog ogsaa benyttet faderens kendingsnavn *Lind* som slægtsnavn for deres egne efterkommere.

Kun den yngste af børnene, nemlig *Mathias Olufsen Lind*, der blev født den 19. april 1776, og hvis faddere var: Jep Nissen, sognefoged, Jens Christophersen og *Mad. Lassen*, Dalby Mølle, staar indskrevet baade med fornavn, patronym og slægtsnavn, og han er saaledes den første af vor slægt, der er døbt med slægtsnavnet *Lind*, — det navn, hvorunder hans far og hans søskende allerede i mange aar havde været kendt.

1777, d. 18. april, døde og 26. s. m. begravedes *Karen*, Olufs hustru, *Oluf Hansen* gaardmands kone i Dalby. Hun efterlod sin mand og 5 børn og døde i en hidsig feber, da hun var 38 aar og 3 maaneder.

1777, d. 21. april, døde og 26. s. m. begravedes *Oluf Hansen* gaardmand, som fulgte straks efter sin kone i samme sygdom og efterlod 5 børn, *Hans, Christian, Ingeborg, Nis* og *Mathias Olufsen*, gammel 51 aar.

Fra *Oluf Hansen Lind* og hans hustru *Karen Nisdatters* tid er der paa »*Lindgaard*« bevarer et smukt gammelt sølvkrus, paa hvilket saavel deres som alle efterfølgende ejeres navne er indgraveret. Nogle gamle møbler, bl. a. det i købekontrakten af 1745 nævnte »*Bord udi Piselet*«, et hængeskab og et par smukt udskaarne egetræs kister, hvoraf den ældste er udateret, mens den anden bærer aarstallet 1639, hvis oprindelse ikke kendes, har dog utvivlsomt alle været i slægtens eje i aarhundreder, selvom de maaske først senere hen er kommen til »*Lindgaard*«.

Den 21. maj 1777 blev der udnævnt

Sølvkrus (o. 1750).
(»*Lindgaard*«.)

formyndere for *Oluf Hansens* efterladte børn, nemlig Peder Hansen af Dalby og Lauritz Nissen af Vonsild for sønnen *Hans*, Hans Christensen af Sjølund for *Christian*, Erich Jørgensen af Kabdrup for *Nis*, Niels Frost af Vonsild for *Matthias*, Jens Christophersen af Dalby for datteren *Ingeborg*.

Efter sine forældres pludselige og næsten samtidige død stod den kun 17-aarige ældste søn *Hans Olufsen Lind* som arvtager til »*Lindgaard*«. En lykke baade for ham, som for hans fire mindre-aarige søskende var det, at næsten hele deres nærmeste slægt baade paa fædrene og mødrene side, boede paa gaarde i den allernærmeste nærhed i *Dalby* by eller i *Vonsild*. Det maa dog antages, at det nærmest blev deres faster *Kiersten* og hendes mand, den paa det tidspunkt kun 55-aarige *Jens Christophersen* paa den skraat overfor liggende »*Dalby Anneksgaard*«, der kom til at tage sig af de yngre søskendes opdragelse, samtidig med at de foreløbig overtog den praktiske ledelse og førte tilsyn med bedriften paa »*Lindgaard*«. Under denne erfarne mands ledelse og med bistand af sine to formyndere fik *Hans Olufsen Lind* i de kommende aar den fornødne praktiske uddannelse til senere selvstændig at kunne overtage driften. Den 28. oktober 1786 holdt *Hans Olufsen* (jun.) bryllup med *Helena Pedersdatter*, der var født paa »*Uargaarde*« i Hejls sogn, som hendes forældre *Peder Nissen* og *Elisabeth Pedersdatter* paa det tidspunkt havde i forpagtning indtil han nogle aar senere blev pagter (»pensionarius«) og de flyttede ind paa den kongelige gaard »*Straarup*« i Dalby sogn, — hvilken gaard forøvrigt faa aar efter hans død i 1784 blev udstykket. Samme dag blev forøvrigt ogsaa en anden datter fra »*Straarup*«, *Maria Christina Pedersdatter*, gift med gaardmanden *Hans Olufsen* (sen.), der boede paa nabogaarden til »*Lindgaard*«, hvorved de to søstre saaledes kom til at bo lige ved siden af hinanden indtil hendes mands død i 1800, hvorefter hun aaret efter giftede sig igen med *Nis Olufsen Lind*, en yngre broder til *Hans Olufsen Lind*.

Paa »*Lindgaard*« fødtes i de følgende aar 12 børn, hvoraf dog de fire døde som smaa.

Som tidligere nævnt havde faderen *Oluf Hansen Lind*, som den foretagsomme mand han uden tvivl maa have været, faaet alle gaardens bygninger bragt i en god og brugbar stand, en ny lade var opført og besætningen og driftsinventaret forbedret og udvidet, men det allervigtigste for en landbrugsbedrift, jordens produktivitet, havde han ingen indflydelse kunnet have paa. Grandelaget afgjorde, hvad der skulde gøres ved jorden, hvornaar der skulde saas, hvornaar høstes og pløjes, og da ingen havde nogen mulighed for at se det direkte resultat af en personlig indsats, blev resultatet, at alle som en undslog sig for at udføre mere arbejde med jorden end lige det allerhøjst nødvendige. Ganske vist havde de mest forudseende bønder før længst indset, at før en landsbys marker bliver udskiftet og fordelt som personlig ejendom til de forskellige gaardes besiddere, vil landbruget ikke kunne faa den udvikling og give det udbytte, der i allerhøjeste grad er paa-krævet. Selvom denne opfattelse skulde synes indlysende for enhver, var ikke desto mindre mange bønder ængstelige for at bryde med den fra fædrene nedarvede driftsform: fællesdriften, af frygt for konsekvenser, de ikke følte sig i stand til at overse, og naar det fornødne flertal for udskiftning ikke kunde opnaas i en landsby, ja da maatte de foretagsomme og vaagne bønder nødtvungent afstaa fra at faa den gennemført. Imidlertid var udskiftningen i Dalby blev gennemført før *Oluf Hansen Linds* død og selvom »*Lindgaard*«s marker derved kom til at ligge spredt, saa var og blev disse marker nu personlig ejendom. *Hans Olufsen Lind* saa det derfor som sin første og største opgave, at forbedre jordens ydeevne i disse marker, hvoraf betydelige dele slet ikke endnu var ordentlig opdyrket. Mængder af store sten, kratbevoksning og lignende maatte fjernes og vandhuller opfyldes, før dette maal kunde naas og med de endnu saa primitive redskaber, der stod til raadighed herfor, var det et arbejde, som det vilde tage mindst et par mænds levetid at faa tilendebragt.

Samtidig var han, ligesom ogsaa i sin tid sin far, klar over, at det, naar lejlighed bød sig, var ønskeligt at købe saa megen jord til som muligt, før lidt efter lidt at faa gaardens marker samlet

Forskerersæt. »sølvbunden« (o. 1790).
(»Lindgaard«.)

og dens tilliggende samtidig gjort større. Hans virksomhed paa disse forskellige omraader bar derfor ogsaa ret hurtigt synlige resultater. Besætningen blev udvidet, der kom mere gødning til raadighed, en del sur, ufrugtbar jord var forsvundet og gaardens samlede udbytte af korn og græs steg tilsvarende.

Hertil kom, at *Hans Olufsen Lind* synes at have været i besiddelse af gode handelsevner, hvorfor han ved siden af gaardens drift ogsaa har givet sig en del af med studehandel. Med betydelig fordel skal han ogsaa i mange aar have solgt gaardens korn til op-

købere i Aabenraa eller i Flensborg. Ikke alene kunde han dèr betinge sig højere priser end i Haderslev eller Kolding, men den betaling, han fik, blev ydet ham i den nye mønt, slesvig-holstensk courant, hvilket var en meget betydelig fordel, i særdeleshed fordi bønderne i Haderslev amt maatte udrede alle deres afgifter i denne mønt, der ikke var gangbar i Kolding, nord for grænsen, og endnu ikke indført i Haderslev.

I tingbøgerne ses det, at *Hans Olufsen* et par gange er blevet valgt til formynder for mindreaarige børn.

Den 6. december 1796 mødte *Hans Olufsen jun.* for retten paa sin broder *Chr. Olufsens* vegne, idet denne sammen med Jørgen Clausen Petersen og Hans Olufsen sen. paa konkurs-auktionen over Nis Andersen Bruns halve ejendomsgaard i Dalby havde købt denne, og den nu skulde deles imellem dem.

Den 4. juli 1797 blev *Hans Olufsen jun.* og Hans Jørgensen fra Bjerregaard indsat til skattelæggere ved sædvanlig ed.

Den 4. marts 1800 indsattes *Hans Olufsen* som formynder for

afdøde Hans Olufsen sen.'s datter Inger Lisbeth.

Den 1. maj 1810 blev Peter Petersen Nissen fra Dalby indsat som skattelægger i stedet for den blinde *Hans Olufsen*.

Om mine oldeforældres liv paa »*Lindgaard*« vides ikke ret meget udover, at de begge i mange aar følte sig stærkt grebne af sognepræsten, P. Feddersens pietistiske forkyndelse, hvis store »*vækkelse*« i Dalby begyndte efter paasken 1786. Det er blevet sagt, at Pontoppidans salmebog altid laa fremme paa »*Lindgaard*« den gang, og det kan derfor godt tænkes, at den fanatiske kamp, som deres ældste søn *Oluf*, der blev degn i Hjarup-Vamdrup, i mange aar paa de øvrige beboeres og egne vegne førte mod saavel indførelsen af den evangelisk-kristelige salmebog som mod den derboende rationalistisk indstillede sognepræst, har sit udspring i den alvorlige pietistiske paavirkning, han og de øvrige børn modtog i deres barndomshjem. *Hans Olufsen Lind*, der kort før sin død blev blind, døde 2. november 1811 som en særdeles velstaaende mand.

Den 31. december 1811 blev indsat som formyndere for afdøde *Hans Olufsen Linds* umyndige børn: *Christian Olufsen* fra Seest for datteren *Karen*, sognefoged *Nis Olufsen* i Vonsild for den ældste søn *Johannes*, Jørgen Clausen Petersen i Dalby for *Jørgen*, Peder Pedersen Nissen for *Hans* og sandemand Jørgen Schultz i Dalby for *Nis*. Den 5. maj 1812 mødte for retten *Oluf Hansen Lind* degn i Hjarup og gav sin moder og medarvinger fuldkommen afkald og kvittering for fædrene arv og alt, hvad han kunde prætere ud af sin fødegaard, undtagen hvad hans moder i fremtiden udi rede penge og ellers kunde efterlade.

Puncheske.
sølv, med elfenbens skaft
(o. 1800). («*Lindgaard*«)

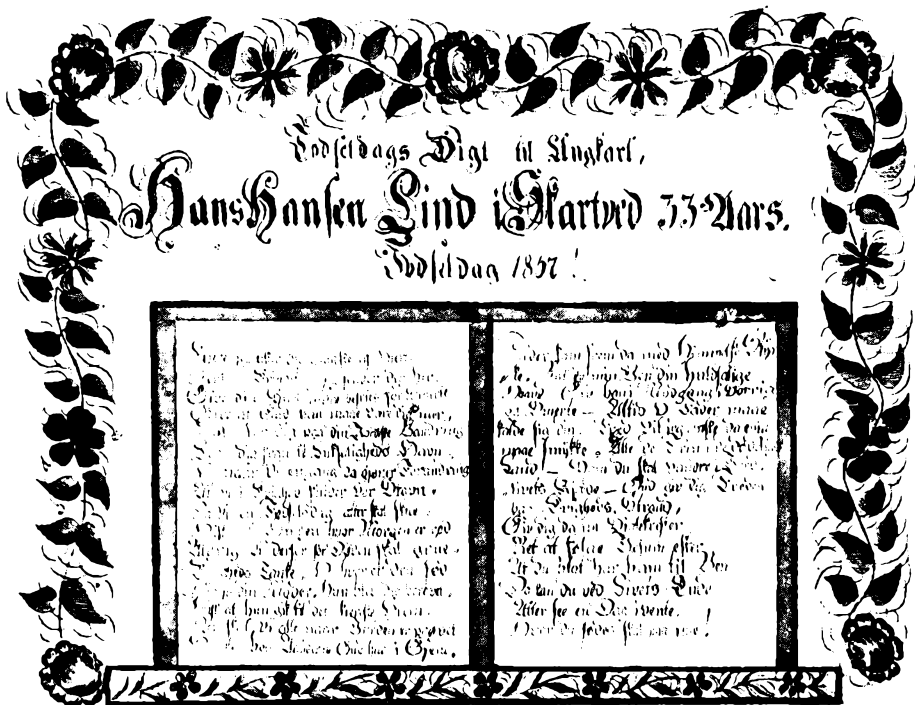

I Dalby kirkebog for aaret 1820 ses det, »at den 11. April døde *Jørgen Hansen Lind*. Han døde 24¹/₂ Aar gammel ved at drukne i en Mergelkule i Bjert Sogn, idet han vilde drikke og fik et apoplektisk Tilfælde i det samme«.

»*Gammelmor Lena*«, der blev boende hos sine børn paa »*Lindgaard*«, hvor hun fik sin aftægt, overlevede sin mand i 33 aar og døde i sommeren 1844.

Dragkiste med overskab (o. 1800). (»Lindgaard«.)

Sindin Veninde C. N. Østergaard

Fødselsdags Digt (1857). Museet paa Koldinghus.

Fødselsdags Digt til Ungkarl

Hans Hansen Lind i Skartved 33 Aars Fødselsdag 1857!

Kjere jeg elsker dig gandske af Hjerter,
 Derfor Erindring jeg sender dig her,
 Give din Sjæl maac befries for Smerte,
 Give at Gud han maac være dig nær,
 Lyse for dig paa din Jordiske Vandring
 Lede dig frem til Lyksaligheds Havn,
 O naar vi engang da gjører Forandring
 At vi i Evighed finder vor Stavn,
 Da vi en Fødselsdag atter skal skue,
 Hist udi Himlen hvor Morgen er rød
 Aldrig vi derfor for Døden skal grue,
 Evigheds Tanke »O hvor er den sød«
 Dig jo din Moder, Hun blev dig berøvet,
 Husk at hun gik til det kjereste Hjem,
 Der skal vi alle naar Jorden er prøvet
 Samles hos Aanderne Gud har i Gjem.

Fader kom frem da med Himmelse Styr-
 ke, Ræk du min Ven din huldsalige
 Haand — Giv ham i Modgang i Sorrig
 og Smerte — Altid O Fader maac
 kalde sig din. Fred vil jeg ønske da evig
 maac smykke — Alle de Trin i de dødeliges
 Land — Som du skal vandre i Jord-
 livets Kjæde — Gud giv dig Freden
 bag Evigheds Strand,
 Giv dig da nu Sjælekrefter
 Ret at følge Jesum efter
 At du blot har ham til Ven
 Da kan du ved Livets Ende
 Atter see en Dag i vente,
 Hvor du fødes skal paa nye!

Fra din Veninde C. N. Østergaard.

Hans Hansen Lind (1824—1904) ≈: 1858 Christine Nissen Østergaard (1840—1911).

(Oversigtsstavle, se side 178—179)

I. 1. TUE * o. 1460		IV. 5. LAURS GREGENSEN 6. KAREN PAULSDATTER		<i>Anetavle</i>			
II. 2. LAFFRENS TUESEN * o. 1500							
III. 3. TUE, LAFFRENS TUESEN * o. 1540							
IV. 4. HANS TUESEN * o. 1580							
V. 7. PETER HANSEN TUESEN o. 1625—1697		I. 8. JENS LAURSEN * 1627 9. CHRISITH RICHARDSDATTER 1628 1681 10. HANS KILD					
VI. OLUF [KIERSTEN [HANSEN] WOLLES]	11. PEDER JACOBSEN † 1712	12. INGEBORG PETERSDATTER o. 1660—1734	VII. 13. LAURS JENSEN 1664—1744	14. KAREN HANSDATTER KILD + 1729			
VII. 15. HANS OLUFSEN o. 1681—1741		16. MAREN PEDERSDATTER 1698—c. 1763	17. NIS LAURITZSEN + o. 1762	18. INGEBORG LAURITSDATTER o. 1710—1786			
VIII. 19. OLUF HANSEN LIND 1726--1777		20. KAREN NISDATTER o. 1739—1777		21. PEDER NISSEN 1720—1784		22. ELISABETH PEDERSDATTER o. 1730—o. 1822	
IX. 23. HANS OLUFSEN LIND 1760—1811				24. HELENA PEDERSDATTER 1763—1844			
X. 25. JOHANNES HANSEN LIND 1794—1860							

1. TUE

* o. 1460
Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup

---

2. LAFFRENS TUESEN

* o. 1500. Fjelstrup
Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup

---

3. [TUE] LAFFRENS TUESEN

* o. 1540. Fjelstrup
Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup

---

4. HANS TUESEN

* o. 1580. Fjelstrup
Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup

---

7. PETER HANSEN TUESEN

* o. 1628. Fjelstrup
+ o. 1697, s. st.
Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup

OLUF [HANSEN]
~
[KIERSTEN WOLLES]

12. INGEBORG PETERSDATTER

* o. 1660. Fjelstrup ~ II. 1697
+ 1734, s. st. Fjelstrup
(~ I. o. 1696)

11. PETER JACOBSEN

+ 1712. Fjelstrup
Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup

HINRICH WIRCHMEISTER

+ 1696. Fjelstrup)

---

15. HANS OLUFSEN

* o. 1681
□ ²³/₄ 1741. Fjelstrup
Kirketoftegodsbesidder og gaard-
ejer. Fjelstrup

16. MAREN PEDERSDATTER

∞ ¹⁴/₈ 1714   ⊗ ¹⁶/₁ 1698. Fjelstrup
∞ ³⁰/₁₀ 1714   + e. 1763
Fjelstrup

26. a. [KIERSTEN] HANSDATTER

* 1715. Fjelstrup
□ 3. sønd. eft. paaske 1715, s. st.

27. b. KIERSTEN HANSDATTER

⊗ ¹⁷/₁₁ 1716. Fjelstrup

37. x. c. [PEDER] HANSEN

* o. 1719. Fjelstrup
□ ¹⁶/₁ 1737, s. st.

38. d. INGEBORG HANSDATTER

* o. ¹⁵/₂ 1720. Fjelstrup

19. e. OLUF HANSEN

* ²³/₂ 1726. Fjelstrup

42. f. MATTHIAS HANSEN

* o. ⁵/₁₀ 1732. Fjelstrup

37. g. PEDER HANSEN

* ²⁷/₆ 1739. Fjelstrup
(ukendt skæbne)

27. VIII. b. KIERSTEN HANSDATTER

⊗ ¹⁷/₁₁ 1716. Fjelstrup
+ ²/₄ 1791. Dalby
∞ ²/₁₂ 1745. Fjelstrup
~ ²⁷/₁ 1746, s. st.

28. JENS CHRISTOPHERSEN

* februar 1722. Gammelby (Son af: Gaardmand CHRISTOPHER MATHIESEN
+ ²⁴/₉ 1797. Dalby og ANNA JENSDATTER. Gammelby. Fjelstrup)
Kirketoftegodsbesidder og gaardejer
Fjelstrup, senere „Dalby Anneksgaard“
Dalby

29. IX. a. ANNA MARIA JENSDATTER

* ²⁷/₁₀ 1746. Fjelstrup
+ ³¹/₁ 1814. Varmark
~ ²/₁₁ 1781. Stenderup

30. TØGE JESSEN

* o. 1741. Varmark (Son af:
+ ¹⁰/₅ 1811, s. st. Gaardejer og sognefoged JES TOGESEN
Gaardejer, sognefoged. og BIRTHE MICHELS. Varmark
Varmark. Sdr. Stenderup Sdr. Stenderup)

31. IX. b. MAREN JENSDATTER

* ²⁴/₁₂ 1748. Fjelstrup
+ ²⁵/₁ 1826. Vonsild
~ ²⁵/₆ 1773

32. HANS CHRISTENSEN

* ¹⁶/₁₂ 1742. Sjølund (Son af: Gaardejer CHRISTEN HANSEN
+ ¹⁵/₁ 1801, s. st. og hustru ANNA. Sjølund. Vejstrup)
Gaardejer. Sjølund
Vejstrup

33. IX. c. ANN KJERSTIN JENSDATTER

⊗ ²¹/₂ 1754. Dalby
+ maj 1756, s. st.

34. IX. d. CHRISTOPHER JENSEN

⊗ ⁴/₆ 1758. Dalby
□ ²²/₁₀ 1758. s. st.

35. IX. e. KJERSTINE JENSDATTER

⊗ ²⁵/₄ 1760. Dalby
+ ⁹/₇ 1815, s. st.
~ ²⁰/₉ 1783

36. JÜRGEN CLAUSEN PEDERSEN

* ³/₇ 1762. Hejls (Son af: Broksnider og gaardmand ANDREAS PEDERSEN
+ ⁵/₁₀ 1829. Dalby og KAREN JÜRGENSDATTER. Hejls)
Gaardmand. „Dalby Anneksgaard“
Dalby

38. VIII. d. INGEBORG HANSDATTER

* februar 1720. Fjelstrup
 + ²¹/₁₁ 1792. Faustrup
 ~ ³⁰/₆ 1750. Fjelstrup

39. RASMUS JESSEN

* marts 1716. Ørby
 + ¹⁸/₁₁ 1785. Faustrup
 Kirketoftegodsbesidder. Fjelstrup
 Senere gaardmand
 Kabdrup. Bjerning

(Søn af: Gaardmand JES CHRISTENSEN
 og ANNE KNUDSDATTER. Ørby. Vonsbæk)

40. IX. a. ANNA RASMUSDATTER

* ²²/₁ 1751. Fjelstrup
 + ²⁰/₁₁ 1816. Hvinderup
 ~ ¹⁶/₁₀ 1772

41. ERICH JØRGENSEN

* 1748. Skovbølling
 + ⁹/₆ 1809. Faustrup
 Gaardmand. Sognefoged. Kirkeværge
 Faustrup. Tyrstrup

(Søn af: Gaardmand JØRGEN HANSEN
 og ANNA DORTHEA. Skovbølling. Bjerning)

42. VIII. f. MATTHIAS HANSEN

* o. 5/10 1732. Fjelstrup

+ 2/4 1773. Dalby

Gaardejer, Dalby

∞ 11/12 1761. Dalby

≈ 5/3 1762. s. st.

KIERSTEN PEDERSDATTER

⊗ 24/7 1735. Dalby

+ 28/8 1805, s. st.

Datter af: Gaardejer PETER GODSKESEN

og ANNE ANCKERSDATTER,

Dalby

IX. a. HANS MATTHISEN

* 16/3 1762. Dalby

+ s. d.

IX. b. ANNA MATTHISDATTER

* 16/3 1762. Dalby

+ s. d.

IX. c. ANNA MATTHISDATTER

* 19/4 1763. Dalby

+ 8/12 1772, s. st.

IX. d. HANS MATTHISEN

* 10/1 1765. Dalby

+ 18/9 1766, s. st.

IX. e. PEDER MATTHISEN

* 19/2 1767. Dalby

Ukendt skæbne

IX. f. MAREN MATTHISDATTER

* 16/10 1768. Dalby

+ 6/9 1848. Vonsild

≈ 4/5 1791. Dalby

NICOLAY JOHANNSEN OLANDER

Hjulmand, Vonsild

Søn af:

Urmager JOHANN OLANDER

og hustru METTE

IX. g. INGER MATTHISDATTER

* 4/1 1770. Dalby

+ 3/2 1839, s. st.

≈ 18/10 1806. Dalby

MOGENS JENSEN

⊗ 23/11 1755. Dalby

+ 22/11 1834. s. st.

Husmand, Dalby

Søn af:

JENS MOGENSEN

og MARIA BEJERHOLM,

Dalby

IX. h. JES MATTHISEN

* 30/3 1773. Dalby

Husmand, Straarup mark

≈ 17/12 1803. Dalby

MAREN JENSDATTER

* o. 1776. Harte

+ 5/7 1835. Dalby

Datter af:

JENS JENSEN

og METTA CHRISTINA ANDERSDATTER,

Harte

19. VIII. c. OLUF HANSEN [LIND]

* 23_2 1726. Fjelstrup+ 21_4 1777. „Lindgaard“

Ejer af „Lindgaard“ (1745—1777)

∞ 5_4 1759. Vonsild~ 13_7 1759. Dalby

20. KAREN NISDATTER

(Datter af: Gaardmand NIS LAURITZSEN (17)

og INGEBORG LAURITSDATTER (18). Vonsild)

⊗ 14_1 1739. Vonsild+ 18_4 1777. „Lindgaard“

23. IX. a. HANS OLUFSEN [LIND]

⊗ 2_3 1760. Dalby

43. IX. b. INGEBORIG OLUFSDATTER

⊗ 8_3 1761. Dalby+ 8_12 1766. „Lindgaard“

44. IX. c. NIS OLUFSEN

* 7_4 1763. „Lindgaard“+ 28_12 1766, s. st.

45. IX. d. CHRISTIAN OLUFSEN

* 14_9 1764. „Lindgaard“

56. IX. e. INGEBORG OLUFSDATTER

* 3_11 1770. „Lindgaard“

63. IX. f. NIS OLUFSEN [LIND]

* 4_7 1773. „Lindgaard“

77. IX. g. MATHIAS OLUFSEN LIND

* 19_4 1776. „Lindgaard“

23. IX. a. HANS OLUFSEN LIND

⊗ ²/₃ 1760. Dalby
+ ²/₁₁ 1811. „Lindgaard“
Ejer af „Lindgaard“ (1777—1811)
~ ²⁸/₁₀ 1786. Dalby

24. HELENA PEDERSDATTER

* ²¹/₇ 1763. „Vargaarde“ (Datter af: Pagter, (pensionarius) PEDER NISSEN (21)
+ ¹⁶/₈ 1844. „Lindgaard“ og ELISABETH PEDERSDATTER (22). Kgl.gaard. „Siraarup“)

---

86. X. a. OLUF HANSEN LIND * ¹⁶ / ₈ 1787. „Lindgaard“	104. X. b. PEDER HANSEN LIND * ²⁵ / ₁₂ 1788. „Lindgaard“	122. X. c. NIS HANSEN LIND * ²³ / ₅ 1790. „Lindgaard“ + ⁶ / ₉ 1790, s. st.	123. X. d. KAREN HANSDATTER LIND * ¹⁰ / ₁ 1792. „Lindgaard“
144. X. e. ELISABETH HANSDATTER LIND * ¹⁸ / ₅ 1793. „Lindgaard“ + ⁵⁰ / ₁₀ 1793, s. st.	25. X. f. JOHANNES HANSEN LIND * ²⁹ / ₆ 1794. „Lindgaard“ Se bind II, side 8	145. X. g. JØRGEN HANSEN LIND * ¹³ / ₁₀ 1795. „Lindgaard“ + ¹¹ / ₄ 1820. Sdr. Bjært	146. X. h. MARIA ELISABETH LIND * ²⁵ / ₄ 1798. „Lindgaard“ + ²⁹ / ₆ 1798, s. st.
147. X. i. NIS HANSEN LIND * ³ / ₁₀ 1799. „Lindgaard“ + ³¹ / ₁₂ 1799, s. st.	148. X. j. HANS HANSEN LIND * ¹² / ₁ 1801. „Lindgaard“	162. X. k. NIS HANSEN LIND * ²⁸ / ₅ 1802. „Lindgaard“	171. X. l. INGERBORG HANSDATTER LIND * ²⁶ / ₁₀ 1803. „Lindgaard“ + ¹⁴ / ₁₀ 1806, s. st.

86. X. a. OLUF HANSEN LIND

* ¹⁶/₈ 1787. „Lindgaard“
 + ²⁸/₆ 1856. Vamdrup
 Degn og skolelærer. Hjarup—Vamdrup
 ~ ⁹/₁₁ 1811. Vonsild

87. ANE KATHRINE KYSTER

* ²⁰/₁₂ 1795. Vonsild (Datter af: Degnen JESPER PETERSEN
 + ¹/₂ 1879. Vamdrup og MAREN LAURSDATTER. Vonsild)

88. XI. a. MARIE LIND

* ²/₂ 1814. Hjarup
 + ⁷/₂ 1895. Christiansfeld
 ~ I. ²⁸/₁₀ 1852. Vamdrup

89. NIELS HANSEN

* o. 1829. Skodborg
 Husmand. Aatemark
 Ægteskabet opløst ¹⁸/₃ 1870
 ~ II. ¹/₁₀ 1870. Skanderup

90. KARL ANDREAS DØRFLER

* ¹⁷/₄ 1813. Kolding
 Skomager og husmand
 Nagbøl

91. XI. b. HANS OLUFSEN LIND

* ¹¹/₃ 1818. Hjarup
 + ³¹/₅ 1903. Gamborg
 Murer og husfæster
 Gamborg
 ~ ²²/₄ 1856

92. METTE KIRSTINE NØR-
GAARD

* ³/₁ 1830. Gelballe
 + ²⁹/₄ 1899. Gamborg

(Slægtsnavnet videreført af:
 OLUF HANSEN LIND * ¹⁰/₁ 1864)

93. XI. c. HELENE CATHRINE LIND

* ¹⁷/₃ 1821. Hjarup
 + o. 1897. Nagbøl.
 ~ ⁹/₁₁ 1862

94. ANDERS HANSEN

* ⁴/₅ 1803. Gamborg
 + ¹¹/₇ 1867. s. st.
 Skrædder og boelsmand
 Gamborg

95. XI. d. INGEBOG ELISABETH LIND

* ¹⁶/₇ 1823. Hjarup
 + ¹¹/₁₁ 1899. Christiansfeld
 ~

96. JENS JENSEN

* ³/₁ 1817. Engum
 + ³/₆ 1883. Christiansfeld
 Modehandler. Christiansfeld

97. XI. e. JESSINE ANNA KATHRINE LIND

* ²⁹/₅ 1827. Hjarup
 + ²⁷/₂ 1911. Christiansfeld
 ~ I. ¹³/₃ 1852

98. ANDREAS MATHIASSEN SØBERG

* o. 1800. Mangstrup
 + ⁶/₃ 1855. Bastrup
 Gaardejer. Bastrup. Vamdrup
 ~ II. ¹⁵/₃ 1867

99. DINES PEDERSEN RAVN

* ²⁸/₈ 1823. Vonsild
 + ¹³/₂ 1890. Christiansfeld
 Boelsmand. Bønstrup. Vamdrup

100. XI. f. JESPER PEDERSEN LIND

* ¹⁹/₁₂ 1829. Hjarup
 + o. 1897. Roskilde
 Møbelfabrikant. København
 ~ ¹⁴/₁₂ 1856

101. BOLETTE NATHALIE NISSEN

* ²⁹/₆ 1823
 + ¹⁸/₅ 1892. København

102. XI. g. LAUE JOHANNES LIND

* ²¹/₇ 1832. Ø. Vamdrup
 Snedker. Amerika
 ~

103. ELISABETH HOLM

123. X. d. KAREN HANSDATTER LIND

* 10/1 1792. „Lindgaard“
+ 7/2 1882. Dalby
~ 31/10 1812. Dalby

124. HANS JØRGENSEN HUNDEVAD

* 27/11 1790. Binderup
+ 5/6 1880. Dalby
Gaardejer. Dalby

(Son af: Gaardejer JØRGEN OLUFSEN HUNDEVAD
og ELISABETH JØRGENSEDATTER. Binderup)

I

125. XI. a. HANS HANSEN HUNDEVAD

* 12/2 1813
+ 3/6 1870
Gaardejer. Dalby
~ 7/7 1854

126. MARGRETHE JAKOBSEN GREEN

* 7/11 1820. Agtrup
+ 3/6 1909. Dalby

133. XI. e. OLE HUNDEVAD

* 30/2 1827
+ 10/4 1912. Skanderup
Boelsmand. Bramdrup
~ 29/11 1866

134. ANE MARGRETHE MADSEN

* 17/2 1843. Bramdrup
+ 6/6 1936. Starup

127. XI. b. INGER ELISABETH HANS-DATTER HUNDEVAD

* 2/12 1814
+ 5/1 1887
~ I. 9/8 1845

128. JEP MORTENSEN HUGGER

* august 1812
+ 17/2 1848
Gaardejer. Vonsild
~ II. 30/8 1851

129. MATHIAS PEDERSEN GELLERT

* 14/4 1807
+ 4/11 1873
Gaardejer. Vonsild

135. XI. f. ELSE HANSDATTER HUNDEVAD

* 24/10 1822
+ 11/4 1896
~ I. 17/8 1849

136. HANS IVERSEN BRAMSEN

* o. 1818
+ 8/9 1860
Smed. Agtrup
~ II. 27/6 1863

137. LARS LARSEN

* 6/4 1826. Orte
+ 25/2 1877. Agtrupskov
Husmand. Agtrupskov
Sdr. Bjert

130. XI. c. JØRGEN HANSEN HUNDEVAD

* 22/4 1817
+ 19/11 1821

138. XI. g. JØRGEN OLUFSEN HANSEN HUNDEVAD

* 10/8 1824
Møller
~ 5/3 1848

139. LENE HANSDATTER

* 13/10 1826

142. XI. i. JOHANNES HANSEN HUNDEVAD

* 26/4 1833
Gaardejer. Lunderskov
~ 30/11 1861

143. ANNA CATHRINE FALK

* 15/2 1837. Traasbøl
Felsted

131. XI. d. KAROLINE HANSDATTER HUNDEVAD

* 25/7 1819
+ 10/4 1890
~ 23/11 1844

132. RASMUS SIMONSEN POULSEN

* 6/10 1815
+ 23/4 1879
Gaardejer. „Vesterkær“
Seest

140. XI. h. HELENE HANSDATTER HUNDEVAD

* 7/2 1830
+ 26/2 1884. Haderslev
~ 19/7 1856

141. JØRGEN PETERSEN KNUDSEN

* 25/1 1815. Kvistrup
Øsby
+ 24/10 1877. Haderslev
Postfunktionær
Haderslev

148. X. j. HANS HANSEN LIND

* ¹²/₁ 1801. „Lindgaard“
+ ²³/₇ 1876. Seest
Gaardejer. Skartved. Sdr. Bjært
~ ²³/₁₁ 1823

149. KIRSTEN EBBESDATTER

* oktober 1802. Vork. Egtved
+ ²⁴/₂ 1854. Seest

(Datter af: Gaardejer EBBE NIELSEN
og hustru ANNA KATHRINE. „Riisgaard“. Vork. Egtved)

150. XI. a. HANS HANSEN LIND
* ²¹/₃ 1824. Vork. Egtved
+ ¹⁶/₁₂ 1904. Kolding
Gaardejer.
„Kirstinesminde“. Seest
~ ¹/₁₂ 1858

151. CHRISTINE NISSEN
ØSTERGAARD
* ¹³/₁₁ 1840. Dalby
+ ⁸/₅ 1911. Kolding

152. XI. b. HELENE HANSDATTER
LIND
+ ³¹/₃ 1827. Skartved
+ ¹³/₁ 1917. Lillerød
~ ³/₁₂ 1852

153. HANS HANSEN TOFT
* ⁹/₅ 1819. Gøttrup
+ ¹⁷/₇ 1886. Agtrup
Lærer. Agtrup. Sdr. Bjært

154. XI. c. NIELS HANSEN LIND
* ²⁵/₅ 1829. Skartved
+ ³⁰/₃ 1830, s. st.

155. XI. d. ANNA CATHARINE LIND
* ⁸/₄ 1831. Skartved
+ ²⁸/₄ 1895. Seest
~ ¹⁷/₁₂ 1859

156. NIELS HANSEN
* ¹⁰/₁₁ 1832. Andst
+ ⁸/₃ 1905. Seest
Engmester. Seest

(Slægtsnavnet videreført af:

HANS JENSEN NISSEN LIND * ¹⁴/₄ 1861
MARTINUS ANTON NISSEN LIND * ⁹/₈ 1862
HALDOR MAGNUS NISSEN LIND * ⁹/₅ 1868)

157. XI. e. INGER MARIE LIND
* ¹²/₁₀ 1834. Skartved
+ ²⁵/₁₁ 1908. Vamdrup
~ ²⁵/₆ 1859

158. STEPHAN PETERSEN JESSEN
* ²¹/₈ 1835
+ ¹/₂ 1911
Gaardejer. „Lille Sandbjerggaard“
Harte

159. XI. f. ANNA ELSABETH LIND
* ¹⁷/₆ 1837. Skartved
+ ¹⁷/₁ 1911. Skanderup
~

160. JENS NIELSEN
* ²⁸/₁₂ 1847. Skanderup
+ ⁵/₁ 1918, s. st.
Gaardejer. Skanderup

161. XI. g. NIELS HANSEN LIND
* ⁹/₄ 1842. Skartved
+ ¹⁵/₂ 1845, s. st.

162. X. k. NIS HANSEN LIND

* ²⁸/₅ 1802. „Lindgaard“
+ ²/₇ 1854. Ferup
Boelsmand. Ferup Nyvang
~ 1830

163. ELSE CHRISTENSDATTER

⊗ ²²/₁₁ 1806. Nebel
+ ²¹/₂ 1872. Ferup

(Datter af: CHRISTEN PEDERSEN
og ANE CATHRINE MARCUSDATTER)

---

164. XI. a. HANS NISSEN LIND

* ²⁵/₁₀ 1833. Ferup
+ ²⁴/₄ 1856, s. st.

165. XI. b. CHRISTEN NISSEN LIND

* ⁶/₁₀ 1836. Ferup
+ o. 1856. Odense

166. XI. c. HELENE (LINE) NISSEN LIND

* ²⁶/₅ 1839. Ferup
+ ²⁶/₂ 1915. Kolding
~ ³⁰/₁₀ 1863

167. NIELS KRUSE JØRGENSEN

* ⁹/₆ 1833
+ ¹¹/₆ 1892. Thorsted
Smed. Thorsted. Egtved

168. XI. d. JØRGEN NISSEN LIND

* ³⁰/₁ 1843. Ferup
+ ²⁹/₁₀ 1854, s. st.

169. XI. e. JOHANNES NISSEN LIND

* ¹¹/₉ 1849. Ferup
+ ⁹/₁ 1938. Mastrup
Boelsmand. Mastrup
~ ⁷/₁₁ 1874

170. METTE MARIE SCHMIDT

* ¹⁴/₄ 1855. Mastrup
+ ⁸/₆ 1928, s. st.

(Slægtsnavnet videreført af:

NIS LIND * ¹⁶/₄ 1876
CHRISTIAN NISSEN LIND * ¹⁰/₃ 1878
HANS NISSEN LIND * ²³/₁₁ 1881
JØRGEN NISSEN LIND * ²⁵/₃ 1888
JAKOB NISSEN LIND * ¹³/₁ 1892
JENS NISSEN LIND * ⁹/₂ 1894
JOHANNES NISSEN LIND * ¹³/₆ 1900)

45. IX. d. CHRISTIAN OLUFSEN
 * 14/9 1764. »Lindgaard«
 + 26/2 1832. »Baltzergaard«
 Gaardejer, »Baltzergaard«, Seest
 ~ I. 29/9 1797
46. MAREN JENSDATTER
 * o. 1767
 + 17/8 1809. »Baltzergaard«
 ~ II. 31/8 1811
47. BODIL JØRGENSDATTER
 * o. 1756
 + 26/12 1825. »Baltzergaard«

Børn af I. Ægteskab:

48. X. a. KAREN CHRISTIANSDATTER
 ⊗ 13/9 1801. Seest
 + 16/4 1875. »Langholtgaard«
 ~ I. 16/6 1821
49. NIS ESKILDSEN
 ⊗ 10/8 1794
 + 18/12 1842. »Langholtgaard«
 Gaardejer, »Langholtgaard«, Seest
 ~ II. 26/10 1844
50. NIELS JESSEN HAGELUND
 * 2/12 1812
 + 24/12 1848. »Langholtgaard«
 Gaardejer, »Langholtgaard«, Seest

51. X. b. PEDER CHRISTIANSEN
 ⊗ 8/6 1804. Seest
 + o. 1856
 Gaardejer, »Baltzergaard«, Seest
 ~ 9/8 1828. Seest
52. MAREN HANSDATTER
 * o. 1790

53. X. c. INGER KJERSTINE
 CHRISTIANSDATTER
 * 4/3 1807. »Baltzergaard«
 + 18/12 1880. Jels
 ~ 14/10 1826
54. PETER NIELSEN
 * 25/3 1799. Bastrup
 + 14/3 1847. Jels
 Gaardejer, Jels

55. X. d. OLE CHRISTIANSEN
 * 31/3 1809. »Baltzergaard«
 + 22/5 1809, s. st.

56. IX. c. INGEBOG OLUFSDATTER

* 3/11 1770. »Lindgaard«

+ 15/3 1800. Rebæk

≈ 25/7 1795

57. PEDER PEDERSEN

* o. 1746

+ 12/3 1806. Rebæk

Skipper, Rebæk

|

---

58. X. a. OLUF PEDERSEN TAARNING

* 22/3 1796. Rebæk

+ 13/7 1796. s. st.

59. X. b. OLUF PEDERSEN TAARNING

* 29/3 1797. Rebæk

+ 8/6 1797, s. st.

60. X. c. OLUF PEDERSEN TAARNING

[THORNING]

* 12/3 1798. Rebæk

Gaardejer, Dalby

≈ 28/7 1828

61. MARIA LAURITSDATTER

62. X. d. ANE CATHARINA TAARNING

* 28/10 1799. Rebæk

+ 16/11 1799. s. st.

63. IX. f. NIS OLUFSEN [LIND]
* 4/7 1773. »Lindgaard«
+ 17/5 1817. Vonsild
Gaardejer og sognefoged, Vonsild

≈ I. 31/10 1801

≈ II. 18/4 1806

≈ III. 2/7 1807

64. MARIA CHRISTINA PEDERSDATTER
* o. 1757
+ 1/1 1805

65. INGER MARIE FROST
* December 1778
+ 23/1 1807

66. KAREN BERTELSDATTER
* Juli 1785. Sjølund
+ 14/4 1866. Vonsild

Børn af II. ægteskab:

67. X. a. NIS OLUFSEN NISSEN FROST
* 13/11 1806
+ 27/1 1807

Børn af III. ægteskab:

68. X. b. OLUF NISSEN LIND
* 1/4 1809
+ 19/5 1810

69. X. c. OLUF NISSEN LIND
* 24/5 1810
+ 2/6 1810

70. X. d. BERTEL NISSEN LIND
* 20/4 1811
+ 8/6 1833

71. X. e. NIS NISSEN LIND
* 1/5 1813
+ 27/9 1813

72. X. f. NIS NISSEN LIND
* 19/7 1814. Vonsild
+ 4/3 1887. »Nygaard«
Gaardejer, »Nygaard«, Starup

75. X. g. INGER MARIE NISDATTER LIND
* 11/7 1816. Vonsild
+ 5/4 1900. Dalby
≈ 4/5 1839

≈ I.

73. JAKOBINE HANSDATTER
* 6/5 1822. Nr. Bjært
+ 29/1 1849. Vonsild

76. ANCKER JØRGENSEN SCHULTZ
* 16/9 1806
+ 10/2 1877
DM. Gaardejer og sognefoged, Dalby

≈ II. 22/11 1850

74. CHRISTINE ELISABETH
CHRISTIANSDATTER HANSEN
* 3/5 1829. Vonsild
+ 17/11 1889. »Nygaard«

Slægtsnavnet videreført af:

KAI HANSEN LIND
* 16/1 1849. Vonsild
NIS NISSEN LIND
* 15/12 1855. Vonsild
POUL MIKKELSEN LIND
* 10/6 1869. Starup

77. IX. g. MATHIAS OLUFSEN LIND

* 19/4 1776. »Lindgaard«

+ 14/1 1831. Vrannerup

Skrædder. Vrannerup

≈ 26/10 1805

78. KIERSTEN HANSDATTER

* o. 1775

+ 22/12 1842

---

79. X. a. KAREN MATHISDATTER LIND

* 3/10 1806

Væverske, Vrannerup

80. X. b. HANS MATHIASSEN LIND

* 10/5 1816

+ o. 1850

Arbejdsmand, Seest

≈ 11/5 1839

81. KIRSTEN ERICHSDATTER

∞ 14/12 1806

+ 17/3 1864

Kort over Haderslev Østeramt (Baring syssel) (1649).

16. MAREN PEDERSDATTER 1698—c. 1763 1714	27. KIERSTEN 1716—1791 ~ 1746	29. ANNA MARIA 1746—1814 ~ 1781	86. OLUF LIND 1787—1856 ~ 1811	MARIE * 1814 HANS * 1818 HELENE CATHRINE * 1821 INGEBORG ELISABETH * 1823 JESSINE ANNA KATHR. * 1827 JESPER * 1829 LAUE * 1832
	28. JENS CHRISTOPHERSEN 1722—1797	30. TØGE JESSEN 1741—1811	87. ANE KATHRINE KYSTER 1795—1879	
	38. INGEBORG 1720—1792 ~ 1750	31. MAREN 1748—1826 ~ 1773	104. PEDER LIND 1788—1869 ~ 1813	GYDE MARIE * 1813 HANS * 1816 FALLE * 1819 JØRGEN * 1823 MIKKEL * 1825 SIDSEL * 1828
	39. RASMUS JESSEN 1716—1785	32. HANS CHRISTENSEN 1742—1801	105. ANE HANDATTER ULDALL 1791—1876	
19. OLUF HANSEN LIND 1726—1777 ~ 1759	40. ANNA 1751—1816 ~ 1772	123. KAREN 1792—1882 ~ 1812	HANS * 1813 INGER * 1814 KAROLINE * 1819 OLE * 1821 ELSE * 1822 JØRGEN * 1824 HELENE * 1830 JOHANNES * 1833	
20. KAREN NISDATTER 1739—1777	41. ERICH JØRGENSEN 1748—1809	124. HANS JØRGENSEN HUNDEVAD 1790—1880		
	23. HANS OLUFSEN LIND 1760—1811 ~ 1786	25. JOHANNES LIND 1794—1860 (36. Lunde) ~ 1826	FIND * 1827 HANS * 1829 LAURIDS * 1832 KAREN LENE * 1834 JØRGEN * 1836 CHRISTIAN * 1838 METTE MARIE * 1840 JOHANNES * 1846	
	24. HELENA PEDERSDATTER 1763—1844	172. DOROTHEA LAURITZEN 1805—1865 (23. Lunde)		
	45. CHRISTIAN OLUFSEN 1764—1832 ~ I. 1797	KAREN * 1801 PEDER * 1804 INGER KJERST. * 1807		
	46. MAREN JENS DATTER 1767—1809			
15. HANS OLUFSEN o. 1681—1741	56. INGEBORG 1770—1800 ~ 1795	OLUF * 1798	148. HANS LIND 1801—1876 ~ 1823	HANS * 1824 HELENE * 1827 ANNA CATHARINE * 1831 INGER MARIE * 1834 ANNA ELISABETH * 1837
	57. PEDER PEDERSEN 1746—1806		149. KIRSTEN EBBESDATTER 1802—1854	
	63. NIS LIND 1773—1817 ~ III. 1807	NIS LIND * 1814 INGER MARIE * 1816	162. NIS LIND 1802—1854 ~	HELENE * 1839 JOHANNES * 1849
	66. KAREN BERTELS DATTER 1785—1866		163. ELSE CHRISTENS DATTER 1806—1872	
42. MATTHIAS 1732—1773 ~ 1762	77. MATHIAS LIND 1776—1831 ~ 1805	HANS LIND * 1816		
42. KIERSTEN PEDERS- DATTER 1735—1805	78. KIERSTEN HANS DATTER 1775—1842			
	MAREN 1768—1848 ~ 1791 NICOLAY OLANDER			
	INGER 1770—1839 ~ 1806 MOGENS JENSEN 1755—1834			
	JES MATTHISEN * 1773 ~ 1803 MAREN JENS DATTER 1776—1835			

Udsnit af Johannes Mejers Danmarkskort (1659).

LUNDE-SLÆGTEN

(FYEN)

FLEMLØSE — SKARTVED

FLEMLØSE, der ligger i Baag herred en god milsvej øst for Assens, gav indtil for faa aar siden et typisk billede af den af tiden næsten uberørte, egnsprægede fynske landsby, saaledes som den i aarhundredernes løb langsomt har udviklet sig.

De mange, jævnt store, velvedligeholdte bindingsværksgaarde og straatækte huse, alle liggende tæt opad hinanden omkring gadekæret, med den gamle skole ind imellem sig, kirken og den gamle kirkelade, de store gamle træer med brede skyggefulde kroner og hyldebuskene, der bredte deres blomsterkurve ud over møddingerne, de pyntelige smaahaver fulde af bonderoser, hjerteblomster, brændende kærlighed, kristi blodsdraaber og andre gammelkendte blomster, og ikke mindst de kaglende, forskrækkede høns, der søgte deres føde midt paa vejen mellem de mange legende børn ved gadekæret, — gav mig det fredfyldte billede, jeg har bevaret i min erindring fra mit første besøg dèr, og saaledes maa i virkeligheden Flemløse ogsaa have set ud for et par hundrede aar siden, da den lille *Lars Lunde*, — min oldefar —, hvis fødegaard, »*Lundegaarden*«, laa i den østlige del af byen, gik til skole hos skolemester Wuhr.

De mange fund af oldsager, gravhøjene, køkkenmøddingen ved Voldtofte, bopladser fra bronzealderen, vaabenfundene i Kragehul mose, der fortæller om en kamp, der har fundet sted her o. 500 e. kr., Flemløse- og Voldtofte runestenene, der hører til de ældste runestene her i landet, er alle tydelige beviser for, at Flemløse har været en boplads af en vis betydning lige fra de allerældste tider.

Vestfyn hører til den del af landet, der først blev kristnet, og alt tyder paa, at dèr, hvor kirken nu staar, har der tidligere været

et gudehov. Den ældste, romanske, del af den nuværende kirke stammer fra Valdemarernes tid, og først aarhundreder senere er den blevet udvidet og taarnet opført. Det gamle stenalder og et smukt bronzerøgelseskar er ligesom den ejendommelige middelalderlige kirkelade, der ligger øst for kirken, minder fra den katolske tid. Den smukke altertavle fra 1599 og en rigt udskåret kirkestol fra o. 1650, den saakaldte »Ka' Skommers Støve« (Karen Skomagers stue), er ikke blevet ødelagt af svenskerne, der ellers under krigen 1658—59 hærgede og brandskattede overalt og efterlod beboerne i Flemløse saa fattige og forarmede, at de end ikke formaaede at udrede kirkens tiende, hvorfor kirkebygningen yderligere forfaldt.

Kirkens daværende præst Gregers Pedersøn indsendte en indberetning som »efter Hans Erværdigheds, vor kiere Højærværdige Biskops Anfordring, høisommelig att effterkomme, giffuis ydmygelig tilkiende: Flemløse Kirkes Brøstfældighed er ikke med 300 Daler at oprette. Der fattes Kalk og Disk, Messehagel og Alterklæde, Gradual og Alterbog, Bækken til Fonten og Flaske til at hente Vinen udi. Kirken behøver at renoveres indeni. Stolene er brøstfældige, og der fattes, som før haver været, Fjæle til at staae paa. Skabet til Klæderne, Kalk og Disk er sønderlaget. Der fattes Loft over Vaabehuset. Over den ene Klokke er Karmen gaaet løs, saa at Muren, større end en Favn stor, er udfalden.

De to Piller ved den vestre Ende af Kirken falder snart ned, faar de ikke Hjælp med det første. Kirkegaards-Porten og begge Laager duer intet. Muren omkring Kirkegaarden er meget brøstfældig, foruden anden Mangel baade inden og uden Kirken. Gud opvække dem, om Midler maatte findes, at Kirken kan blive repareret, inden den forfalder, Guds Tjeneste forhindres og større Omkostninger foraarsages. Det kan og vil den gode Gud igjen belønne, hvorom vi samtlig hannem vilde anmode.

Flemløse 2 Januari 1665.

Under min Haand, uværdige

Gregers Pedersøn.«

Oprindelig blev degnetjenesten ved kirken og børnenes undervisning. — for saa vidt de fik nogen —, besørget af »løbedegne« fra Assens latinske skole. I et brev fra 1555 om »Flemløes Degen, som gaaer i Assens Skole« oplyses det, at degnens løn, foruden avlen af nogen jord, var »2 Skiæpper Byg af hver Mand«. I 1690 opgiver degnen Hans Andersen i Assens sin indtægt fra Flemløse saaledes:

- 1) Julerenten er otte Ørter Byg, — faar jeg fattig Mand et Pund og tre Skiæpper, (d. v. s. kun en del).
- 2) Paaskerenten. Æg, som er otte Volle, faar jeg fire Volle.
- 3) St. Hans Renten. Lam, naar der falder fire til Degnen faar jeg to.
- 4) Fri Bolig eller Værelse har jeg ingen, men maa leje Værelse, hvorefter jeg giver aarlig ti Mark danske.
- 5) De tre Højtider om Aaret kan jeg faa til Offer til hver Højtid tre Mark danske og 2 Skilling.

Det saa i Sandhed er, vidner jeg med egen Haand.

Flemløs. d. 25 April 1690.

Hans Andersen.

Aaret efter ansætter bymændene i Voldtofte selv en skolemester, »som saa længe han selv lyster, maa bo i vort sammesteds opbyggede Skolehus«. (1691). I denne skoles visitatsprotokol skriver biskoppen i 1734: »Ungdommen fandtes forsvarlig oplyst, Kirkebygningen i god Stand. I Sognet er een Skole, som Sogmenigheden selv har oprettet og nyder Skoleholderen intet videre, end hvad Bønderne giver ugentlig for deres Børn, naar de gaar i Skole«.

Omkring 1745 blev den første skole i Flemløse by opført, men selvom biskoppen, efter sin visitats i 1792, skriver: »Skoleholder W. Wuhr i Flemløse cathekiserede ikke ilde«, tyder mangt og meget dog paa, at den øvrige undervisning ikke har været altfor god. »Hva' ska' man me' den megen Lærdom, naar man ka' sit Fa'er voer og ellers har sit go'e U'ekom'«, sagde man den gang!

En gammel byremse giver paa sin vis en ret karakteristisk beskrivelse af hele denne egn:

»Dærup er en Krune
Flemløse ligger til Siune,
Voldtofte er en liden Stad,
Høed ligger udi en Kragerad,
I Dreslette slikker de det tomme Fad,
I Moseby har de godt Øl og Mad,
I Snave drikker de Vand for Vin,
Af Brydegaard gør vi megen Grin,
I Brunshus er der kun Vand og Sand,
Paa Helnæs er der aldrig en ærlig Mand.«

Omkring 1800-tallet fandtes der i disse vestfynske bønders hjem udover bibel, salmebog og nogle enkelte gudelige skrifter, mærkværdigt nok ret jævnlig to yderst forskelligartede bøger, nemlig en gammel fynsk lægebog »Cyprianus«, som man synes at have værdsat meget højt, hvorfor et par eksempler paa dens indhold medtages her: »Om Næsen bløder: Skriv disse Ord paa Papiir: X estrola X Brysa X Besa X og heng under Næsen, saa skal den ikke bløde mere. Om Kiør: Ste. Voldborg Aften plejer Trolfolk at drive deres Divelskab med at tage Nytten fra Folk. Da skal en god Huusfader tage Hvidløg, Dill og Meel og Honning. Skier eller støde Urterne sammen og bland saa Honning deriblandt og give Kiørne det ind. Er forsøgt! For den guule Soet: Det er ofte probeert! Tag en stor Guulerøe og hulle den indeni og skier behendig en Prop oven af samme og huule saa inden neda. Lad den Syge lade sit Vand i samme Røe, Prope den saa til igien og heng den med en Traae i Skorsteenen, saa forgaaer den guule Soet. N. B. Den skal blive hengende.«

Den anden bog, som indtil for et hundrede aar siden var en meget brugt haandbog paa denne egn, og som man altid tyede til, naar der var vanskeligheder at overvinde, er den af »Evangeliit Tiener til Lumbye Menighed udi Fyen« Povel Lerche i 1738

udgivne »En Bondemands Haand-Bog, Hvorudi Hand underviises, hvorledis hand sine Jordiske Forretninger, som hand i sit Kald og Stand føres til, og anden Slags Ting, som hand idelig og jevnlig omgaaes med, maa anvende *til Guds Ære og sin Siæles Opbygelse*. Tilligemed en andægtig Morgen- og Aften-Bøn. Efter en gudelig Vens Begiering af det Engelske Sprog fordansket og forbedret til *Bondens Nytte og Brug*.«

Som en lille prøve paa denne haandbogs »fagkyndige« oplysninger medtages her Kap. XIX. »At Pode: Det er en forunderlig Ting at see, hvorledes et Træs Natur kand ved dette Middel aldeles blive forandret! Et vildt Æble-Træ, som af sig selv bærer suure og beske Æbler maa ved dette Middel bære de sødeste og meest velsmagende Æbler. Ligeledes er det med andre Træer, i hvor u-behagelige deres egne Frugter ere, kommer de dog til paa denne Maade at bære søde og behagelige Frugter. Saaledes som denne vilde Stamme var, før der blev podet i den, og den blev besat med ædle Quiste, saaledes ere ogsaa de beste blandt Menniskens Børn, den stund de ere i deres Synde-stand. Gud bedre det! Blev vi overladte til os selv, vi skulde aldrig gjøre noget, som er godt, men naar vi bliver indpodede i Christo, saa drager vi ikke alleeneste Saft og Kraft af ham, men vi faaer ogsaa en anden Natur, vi bliver da nye Creaturer i Christo . . . .« Paa en tilsvarende maade beskrives pløjning, harvning, saaning, havebrug, humleavl, gødskning m. m.

Ved en gennemgang af de endnu, men desværre kun delvis, bevarede godsregnskaber fra hovedgaardene Løgismose, Brahesborg og Frederiksgave og de ligeledes meget ufuldstændige kirkebøger og andre arkivalier fra de forskellige sogne i Baag herred paa Fyn, fandtes de første spor af min farmors forfædre i tiden lige efter Christian IV's død, da svenskerne hærgede Vestfyn, nedbrændte en stor del af bøndernes gaarde, røvede deres kvæg og ejendele og efterlod dem i den dybeste armod og fattigdom.

Den 19. juni 1681 blev gaardmand *Peder Madsens* hustru af Høed begravet i Flemløse, men den 7. september samme aar giftede han sig igen med *Johanne Lauridsdatter* fra Voldtofte og i

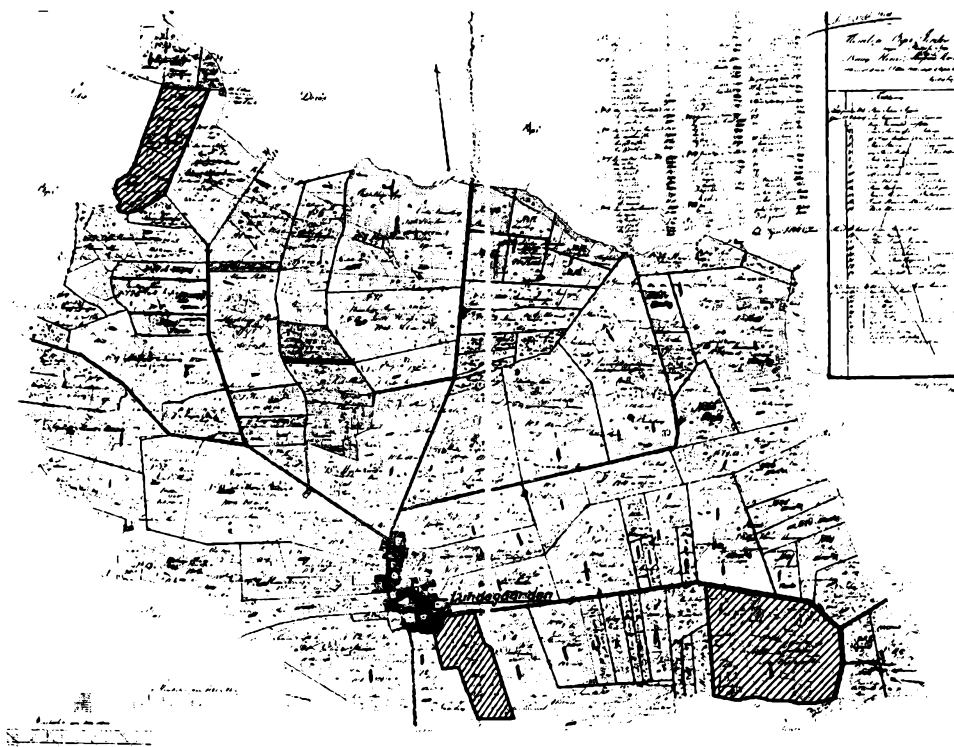
dette ægteskab fødtes en datter *Birgitte (Berte) Pedersdatter*, som blev døbt i Flemløse kirke den 23. juli 1682.

Ifølge matriklen fra 1688 var *Hans Pedersen Lunde* fæster af en gaard »*Lundegaarden*« under Løgismose, beliggende i Flemløse by, af hartkorn 9 tdr. 5 skp. 3 fdk. 2 alb. I 1664 hed fæsteren af denne gaard Rasmus Jensen, og det ligger derfor nært at antage, at Hans Lunde i sin tid har giftet sig med dennes enke samtidig med, at han overtog gaarden, — saa meget mere, som det i Flemløse kirkebog kan ses, at Hans Lundes hustru af Flemløse blev begravet ^{11/10} 1708, 81 aar gammel. Allerede den 26. oktober blev *Hans Pedersen Lunde* trolovet til *Birgitte Pedersdatter* og den 27. december 1708 blev de viet i Flemløse kirke.

I Løgismose godsarkiv findes nogle jordebøger over godset og i 1708 staar *Hans Pedersen Lunde* stadig nævnt som fæster, men i 1733 angives fæsteren at være *Hans Nielsen Lunde*, som skal betale følgende fæsteafgift af gaarden: »2 Pund (= 48 Skp.) Byg, 32 Skp. Havre, 12 Sk. Arbejdspenge, 1 Lam, 2 Gæs, 4 Høns, 1 Fjerding Smør, 1 Foderøkse«.

Hans Pedersen Lunde maa derfor være død o. 1730, thi ^{30/5} 1730 trolovedes og ^{23/7} 1730 viedes i Flemløse kirke enken *Birgitte Pedersdatter* til Hans Nielsen, hvorefter ogsaa han har faaet kendingsnavnet Lunde efter gaarden. Ifølge kirkebogen begravedes i 1762 *Birthe Lundes*, 79 aar gammel, og aaret efter Hans Lunde i Flemløse. Af Løgismose skifteprotokol (^{12/8} 1763) ses det, at Hans Nielsen Lunde har været inderste hos sin stedsøn *Peder Hansen Lunde*, som fik fæste paa gaarden ^{15/4} 1755 og »skal give aarligen Hovningspenge 12 Rdlr.«.

Den 20. april 1756 blev *Peder Hansen Lunde* viet i Gamtofte kirke til *Dorothe Findsdatter*, en datter af gaardmand i Aborre *Find Pedersen* og dennes første hustru *Kirsten Nielsdatter*, der ogsaa var født i Aborre, som datter af gaardmand *Niels Rasmussen* og dennes første hustru, hvis navn ikke kendes, men hvis anden hustru var *Margrete Madsdatter*, ved hvis begravelse i 1719 præsten i kirkebogen har tilføjet »hun blev begravet i en Fyrrekiste«! *Kirsten Nielsdatter* var gift første gang med Hans Jensen, med

Kort over Flemløse Byes Jorder (1788).

■ »Lundegaarden« (skraveret).

hvem hun havde en datter Anne Hans Daatter. I sit ægteskab med *Find Pedersen* blev hun mor til en søn Hans og til datteren *Dorothe*. Efter hendes død i 1733 ses det i Brahesborg godsskifteprotokol d. 4. juni 1733: »... at Enckemanden *Find Pedersen*, ej alleene bliver dend ældste Daatter, Anne Hans Daatter ansvarlig til hendes Arvepart, som hende efter hendes Sal. Fader Hans Jensen er tilfalden, efter Skifte-brevets formelding, de dato 7 May 1726 i Reede penge -110 Sld. 2 mk. 13 s. foruden, som da til hende godvilligen er udloved, at giøre hende et brøllup, om hun af Gud vorder forsiuned i Ægteskab, saa got som 20 Sldr., samt give en Kiste saa god som 6 Sldr., Item en Koe saa god som -8 Sldr. med Videre bemelte Skifte brevs ind og tilhold, Men endog udlovede til hende i Arv efter bemelte hendes Sal. Moder i Reede

penge -15 Sldr. og en Seng saa god som -15 Sldr. som da ialt tilbøber, hende baade efter hendes Sal. Fader og Sal. Moder er tilfalden, foruden brøllupet i Reede penge -125 Sldr. 2 mk. 13 s. 1 Kiste saa god som 6 Sldr., en Koe saa god som 8te Sldr. og en Seng saa god som -15 Sldr. hvilched alt, Ligesom Skifteforretningen efter hendes Sal. Fader Hans Jensen, formelder bliver be-staaende i boen hos *Find Pedersen*, uden nogen Rente, indtil hun bliver sine -18 Aar, eller kommer i Mands Værie.

Saa udlovede *Find Pedersen* at betale . . . . til Daattren *Dorthe Finds Daatter*, i Reede penge -10 Rdr. en Seng saa god som 10 Rdr. og Een Kiste saa god som -4 Rdr. . . . . at giøre hende et got brøllup, efter hans lejlighed og Vilkaar paa dend tid . . . . Saa lover og Faderen *Find Pedersen* at lade børnene opdrage i Guds frygt, Skolegang og anden skickelighed, samt forsiune dennem med Klæde og føde endtil de bliver saa store at de Deres brød self kand fortiene . . . .

Og er da saaledes Dette Skifte i ald Venlighed sluted og til endebragd.

Aborre ut Supra.

. . . .«.

Find Pedersen, der giftede sig anden gang med *Karen Jensdatter* fra Grimstrup, var en søn af gaardmand i Kærumgaard *Peder Rasmussen*, som i 1699 i Kærum kirke var blevet viet til enken efter *Find Jensen* i Kærumgaard *Dorothe Jørgensdatter*, af hvilken grund deres førstefødte søn, ifølge gammel skik, fik navnet *Find* efter moderens afdøde første ægtefælle. Ved en omdeling af pladserne i Kærum kirke, der fandt sted i 1707, fik *Peder Rasmussen* ifølge tingbogen sin plads i 8. stade og hans hustru i 2. kvindestolestade.

I 1725 afgiver *Find Pedersen* en erklæring »at han har modtaget af sin kjære Stigtfader (= stedfar) Simon Nielsen i Nørbye alt hvad han efter Skifte var tilfalden efter sin salig Farfader *Rasmus Pedersen*, det være sig enten udi den Ejendomsgaard i Nørbye med sine tilliggende 2.de Huuse, Guld, Sølv og Penges Værdi og giver derfor Afkaldskvittering for alt«.

Efter *Peder Hansen Lundes* død i 1773 giftede hans enke sig

anden gang med ungkarlen Lars Nielsen fra Dreslette, som derefter fik fæste paa »*Lundegaarden*«.

Af børnene i hendes første ægteskab maa sønnen *Find Pedersen*, der var døbt d. $^{24}/_5$ 1761 og konfirmeret i Flemløse kirke have faaet handelsuddannelse, thi den 2. februar 1801 fik han borger- skab i København, som »Thee- og Posteliinshandler i Prindsens- gade 380 i Skt. Annæ Kvarter«.

Det er paafaldende, at saa forholdsvis mange af yore fynske forfædre har fulgt den i tidligere tid forøvrigt ret udbredte skik mange steder paa landet, at en ung mand gifter sig første gang med en gammel enke samtidig med, at han overtager gaarden. Efter sin første kones død gifter den nu halvgamle mand sig der- for snarest muligt med en ung kvinde, med hvem han faar børn. De gifte koner bar altid en særlig kyse paa hovedet, hvorved de adskilte sig fra de ugifte og i kirken havde de deres faste pladser paa bænkene i nordsiden, efter deres rang og stand og i nøje over- ensstemmelse med gaardenes hartkorn, men naar en gammel kone var død blev hendes plads altid staaende aaben, da man regnede med, at det ikke vilde vare ret mange uger, før en ung kone vilde indtage hendes plads.

Den anden søn, hvis skæbne har særlig interesse for os, nemlig *Lars Pedersen*, der blev døbt $^{20}/_3$ 1765, finder vi nævnt igen i Flem- løse kirkebog: »1804. den 18. April trolovedes *Lars Pedersen*, Ungkarl af Høet og Pigen *Mette Hansdatter* af Flemløse. For- lovere: Anders Jensen af Flemløse og Jørgen Pedersen af Høet. Viet: 14. Nov.«

Mette Hansdatter var født i Ebberup, Kærum sogn, — døbt $^{29}/_3$ 1782, — som datter af gaardmand *Hans Rasmussen* og dennes hustru *Karen Hansdatter*.

Ifølge nedenstaaende udskrift af Frederiksgaves godsfæste- protokol overtog *Hans Rasmussen* fæstegaarden i Ebberup i 1777, efter at han aaret i forvejen var blevet gift med sin forgængers enke *Karen Hansdatter*:

»Fæste-Brev til Gaardmand *Hans Rasmussen* i Ebberup.

Jeg Niels Ryberg til Frederichsgave, Hans Kongelig Maiits.

Etats Raad og Hoff Agent, gjør vitterligt, at have stæd og fæst, som ieg og nu hermed stæder og fæster til *Hans Rasmussen* barnføed i Ebberup den Gaard sammestæds som Morten Laursen sidst beboede og fradøde, hvilken Gaard der staar for hartkorn nye Matricul 6 td. 7 skp. 2 alb., fornævnte Morten Laursens eftermand *Hans Rasmussen* herefter sin livstiid skal have, nyde, bruge og i fæste beholde med ald sit tilliggende i Mark og bye, Ligesom hans formand dend for hannem nydt og haft haver, saalænge han deraf aarlig og til rette tiider svarer og betaler alle Kongelige Skatter og Contributioner som er eller herefter kand blive paabuden, samt og ligeledes til Herskabet yder og betaler hvad efter Jordebogen svares bør, hovningen vedbørlig forretter og sig ellers i alt øvrigt efter Hans Maiits. Lov og forordninger retter og forholder

Til indfæstning er betalt 100 rd. det til bekræftelse under min haand og hostrøkte Signette.

Friderichsgave den 13de Augusti 1777.

N. Ryberg.
L. S.

Ligelydende original fæste brev er mig underskrevne leveret. og forpligter ieg mig dets indhold i allemaader at holde og efterleve.«

Efter *Hans Rasmussens* død anmelder enken bl. a. »at sønnen Morten, som i de sidste 12 Aar havde forrettet Karlearbejde og forestaaet Gaardens Drift, havde foruden Klæder, som han havde erholdt in Natura accorderet Løn tilgode aarlig 16 rdl., som udføres med 192 rdl. samt at hun formeedelst Alderdom icke længere kunde forestaa sin Fæste Gaard, men ville paa Herskabets nærmere tilladelse oplade den for sin søn Morten. . . .«

Hans Rasmussens forældre var *Rasmus Hansen* og *Mette Pedersdatter*, der boede paa et husmandssted i Ebberup, hvor de holdt »1 Røkke-Koe 3 Aar overløbsk (d. v. s. en »rygget« ko — ko med hvid stribe henad ryggen), 3 Faar og 2 Lam«. Skønt gaardmandssøn, — efter al sandsynlighed var han en søn af *Hans Christophersen* i Ebberup, der døde 1766, 95 aar gammel, og dennes hustru, der var død nogle aar i forvejen, 91 aar gammel, — og

som saadan oplært ved landbruget, er det dog ikke herved han har tjent sit brød, men derimod langt snarere som alsidig landhaandværker.

Huset, de havde i fæste, var efter den foreliggende beskrivelse sikkert ikke større, end den slags lejehuse paa landet var for 2—300 aar siden, og af dette hus blev ydermere halvdelen tilsyneladende helt beslaglagt til værksted og opbevaring af de mange forskellige slags værktøj og redskaber, han var i besiddelse af.

Selve boligen bestod af een stue, i hvilken følgende indbo fandtes: »1 Eege Bord, 2 gamle Bænker, 1 Kandeskab, 1 Hængeskab, 2 Sime stoele, 1 Eege Kiste, 1 gammelt fyr Skriin, 1 Jerngryde, 1 Ildskovl og Klemme og 6 Sie Bøtter. I »Hotte Sængene« (d. v. s. alkoverne) fandtes der en sortstribet og en ulden overdyne, en linneds underdyne, to par lagen, 7 puder og en dyne. I »Bryggerhuuset fandtes 1 gl. Kaaber Kiedel, 1 haand Quærn, 2 Sække, 1 Spinde Rok, 1 Spand og 1 strippe og 1 Bøgestoel«.

Efter *Mette Pedersdatters* død bestemtes følgende: »Anno 1762 dend 26de Novbr., at de 5 Sønner skulle have udi Arv efter bemte Deres Sal. Moeder 4 Værgarns Skiørter og 1 sort Værgarns Kiol, samt 1 Lispund 9 Pund hegled Hør og det paa den Maade: at hver af de 4re Sønner tilkom eet Skiørt og den 5te Kiortelen, samt hver 5 Pund hegled Hør, desuden blev dennem af EnkkeManden Deres Fader tillagt, Deres Sal. Moeders $\frac{1}{2}$ Furre-Kiste, der blev anseet af Værdie 1 rd. 4 mk. da dend som efter Lodkastning samme tilfalder udbetaeler til hver af de andre 4re Brødre 2 Mk. som ialdt er 8 Mk.«

Rasmus Hansen var gift anden gang med Anne Jørgensdatter, som fødte ham to sønner til. Ved hans død i 1773 fandtes der foruden indboet og alt hans værktøj yderligere: »En Eege Heel Kiiste, hvorudi befandtes den afdødes gangklæder:

	Rdlr.	Mk.	Sk.
1 par uld Handsker	—	—	6
1 par blaae strømper	—	—	14
2 par Lærrets Buxer	—	—	4
1 par Skind Buxer	—	2	—

	Rdlr.	Mk.	Sk.
1 hviid ulden Kofte	—	3	—
1 blaae valmens Kiortel	—	5	—
1 Skind Kofte	2	—	—
1 valmens Kiortel	1	—	—
1 Ditto Kofte	—	3	—
1 gl. Læder Kofte	—	1	—
1 pr. gl. Skoe med spender	—	1	—«

Mette Pedersdatter er formodentlig født i Blangstrup og døbt i Turup kirke ^{27/9} 1712 som datter af *Peder Pedersen* og *Mette Clausdatter*, en datter af *Claus Hansen* i Blangstrup, der blev viet i Turup ^{30/5} 1708.

Det aandelige røre, som de mähriske brødre vakte i visse dele af Nordslesvig i første halvdel af det 18. aarhundrede, men endnu mere den langt større paavirkning, der i aarhundredets slutning udgik fra herrnhutermenigheden i Christiansfeld, bredte sig ogsaa til Vestfyn, hvor det satte sine dybe spor i brede kredse, navnlig i den jævne befolkning. Adskillige af de derværende præster havde igennem lange tider en yderst levende forbindelse med og en personlig tilknytning til menighedslivet i Christiansfeld.

Selvom det i den gamle kirkelov hed, at »hvo som ikke holder Søndage og andre paabudne Hellig- og Bededage hellige eller ikke findes i Kirken, naar Gudstjenesten forrettes, skal bøde hver Gang for Helligbrøde tre Lod Sølv«, var der dog stadigvæk flere og flere blandt almuen paa landet, som ikke holdt sig denne og adskillige andre af regeringens forholdsregler efterrettelig. De store drikkegilder og alt hvad dermed fulgte ved juletid, bryllupper, begravelser o. lign., der ofte strakte sig over adskillige døgn, blev det stedse vanskeligere at modarbejde, til blivende skade for store dele af befolkningen, der mere og mere faldt hen i en aandelig sløvhedstilstand. Kun naturligt derfor, at mange alvorligt tænkende mennesker følte sig tiltrukket af herrnhutismens strenge personlige livsopfattelse og høje moralske krav.

Præsten Johan Mygind, der var sognepræst i Flemløse fra 1768 til 1804, var en af herrnhuternes haandgangne mænd paa Fyn,

hvis levende, stærkt pietistisk prægede forkyndelse, der i høj grad afveg fra tidens officielle rationalistiske tankegang, vandt mange tilhængere. Flemløse synes derfor ogsaa i lange tider at have været mødestedet for de mange »vakte«, der hørte hjemme paa denne egn, hvis forsamlinger jævnligt blev ledet af udsendinge fra Christiansfeld.

At *Lars Pedersen* og hans hustru *Mette Hansdatter* begge fra første færd har sluttet sig til denne kreds og deltaget i dens bønne-møder er hævet over enhver tvivl. Det er derfor berettiget at antage, at denne deres nære tilknytning til den herrnhutiske bevægelse i en væsentlig grad har været medbestemmende for deres beslutning om, — et aarstid efter, at deres ældste barn, datteren *Dorothea*, var født —, at forlade deres indsidderbolig i Flemløse for at bosætte sig i Sønder Bjært sogn i Nordslesvig.

Den store »vækkelse«, der tog sin begyndelse i Agtrup o. 1786, — et par aarstid efter at kapellanen Oluf Frederik Leth var blevet sognepræst i Sønder Bjært —, og hvorfra den ved aarhundredets slutning havde bredt sig ud over nabosognene, havde slaaet dybe rødder indenfor menighedslivet paa denne egn. Samhørighedsforholdet mellem de »vakte«, der regelmæssigt, ofte flere gange om ugen, holdt »stund« sammen med bøn og samtaler om religiøse spørgsmaal, var overordentlig stort, og da der desuden paa samme tid var en yderst livlig forbindelse mellem de forskellige kredse overalt i landet, for hvilke Christiansfeld var det aandelige midtpunkt, er det forstaaeligt, at det netop blev til denne egn og blandt ligesindede der, den lille fynske familie søgte for at grundlægge det hjem, den for egne midler og ikke som fæstere ønskede at skabe for sig selv og sine børn.

Ved at købe, sælge og mageskifte nogle mindre ejendomme og enkelte tofter paa Skartved mark, hvoraf det første landboelssted blev overtaget $\frac{1}{3}$ 1807 (kontrakten underskrevet paa Aller tingsted $\frac{6}{12}$ 1808), lykkedes det *Lars Pedersen* i løbet af en halv snes aar, — for en del takket være den hjælp hans bror Find var i stand til at give ham —, at faa samlet og bygget den gaard i Hestekobbel, paa hvilken de kom til at leve resten af deres liv. Denne

gaard, som *Lars Pedersen* afstod $24/3$ 1835 til sin datter *Sophie* og hendes mand *Erich Hugger*, og som senere fik navnet »*Taarbækgaard*«, var i slægtens eje i fire slægtled.

Den kongelige forordning vedrørende slægtsnavne, der indførtes i hertugdømmerne 1771, men først 1828 i kongeriget, har givet anledning til ret indviklede navneforhold for *Lars Pedersen* og hans børn: Det officielle navn, efter den tids brug, var *Lars*, hvilket dog i Skartved blev forandret til *Lauritz* (*Lauers*) og patronymet, d. v. s. navnet efter faderen, *Pedersen* blev til *Petersen*. I Flemløse har slægtens kendingsnavn være *Lunde*, men som det saa ofte er tilfældet, var dette navn mere eller mindre knyttet til besidderen af »*Lundegaarden*«. I Skartved fik *Lars Pedersen* saaledes ikke, som loven i Slesvig foreskrev det, navnet *Lunde*, under hvilket han var kendt i sin fødeby, som kendingsnavn, men derimod *Flemløse* eller *Fyen*, hvilket sidste navn tre af døtrene derefter har taget til slægtsnavn, samtidig med, at patronymet blev forandret fra *Larsdatter* til *Lauritzdatter* eller *Lauritzen*. Den ældste datter *Dorothea*, der ogsaa skriver sig *Dorthea*, og sønnen *Peder* beholdt imidlertid det henholdsvis fra *Larsdatter* og *Larsen* til *Lauritzen* forandrede patronym som slægtsnavn.

Die herzlichsten Wünsche zum heutigen Tage

Salige

Andreas Peter Eriksen Hugger
i Skartved.

I Jordens Skød der er mit Støv, der hviler jeg saa tryk,
Men ak min Sjæl saa fro og glad er hos sin Frelser sød!

For mig oprandt den skjønnne Fest, Jeg blev min kjære Frelsers Gjæst, Han elsked' mig og havde mig kjær. Derfor maa jeg ei være her I Verden, denne usle Dal. Men jeg til ham hjemkomme skal. I blomstrend' Alder jeg da gik, Og da jeg Dødens Budskab fik, Jeg førtes udi Himlens Sal. Blandt alle de Udvalgtes Tal, Hvor mit Liv det blev paa Engleviis. Jeg daglig stemme deres Priis, Haleluja, hvor er jeg glad. Ved denne søde Englemad, Som jeg nu daglig nyde kan Udi Fuldkommenhedens Land. Forældrene de finde mig, Naar de har endet Jorderig. Da jeg med Glæde favne dem, Dem føre hen til Frelseren I deres Bo og rette Hjem. Det himmelske Jerusalem, Og der vi Kronen bære skal Blandt alle de Udvalgtes Tal. Da savne I mig ikke meer, Men daglig mig for Øine see Og nyde med mig Salighed.

Andreas Peter Eriksen Hugger, * 5/12 1840, Hestekobbøl, Skartved, + 27/12 1846 s.st.

V.	(Oversigtstavle se side 216—217)		1. RASMUS PEDERSEN			1. N. N. + 1711		2. CLAUD HANSEN	<i>Anetavle</i>
VI.	3. PEDER MADSEN	4. JOHANN LAURITSDATTER	5. PEDER RASMUSSEN 1664—1712	6. DOROTHE JØRGENSEDATTER 1662—1730	7. NIELS RASMUSSEN 1643—1728	8. HANS CHRISTOPHERSEN 1670—1766 N. N. 1670—1761	9. PEDER PEDERSEN	10. METTE CLAUDDATTER	
VII.	11. HANS PEDERSEN LUNDE 1660—1730	12. BIRGITTE (BERTE) PEDERSDATTER 1682—1762	13. FIND PEDERSEN 1700—1782	14. KIRSTEN NIELSDATTER 1686—1733	15. RASMUS HANSEN 1707—1773	16. METTE PEDERSDATTER 1712—1762			
VIII.	17. PEDER HANSEN LUNDE 1714—1773		18. DOROTHE FINDSDATTER 1727—1788		19. HANS RASMUSSEN 1743—o. 1800		20. KAREN HANSDATTER 1741—1821		
IX.	21. LARS PEDERSEN [LUNDE] 1765—1836				22. METTE HANSDATTER 1782—1835				
X.	23. DOROTHEA LAURITZEN [LUNDE] 1805—1860								

11. VII. HANS PEDERSEN LUNDE

* o. 1660

+ o. 1730. Flemløse

Gaardmand. »Lundegaarden«, Flemløse
(Fæste 1688)

≈ I.

(Formodentlig: RASMUS JENSENS ENKE)

* o. 1627

□ 11/10 1708. Flemløse

II. ∞ 26 10 1708

≈ 27 12 1708

12. BIRGITTE (BERTE) PEDERSDATTER

⊗ 23 7 1682. Flemløse

□ 19/5 1762. s. st.

Datter af:

3. Gaardmand PETER MADSEN og

1. JOHANNE LAURIDSDATTER, Hoed

(II. ∞ 30/5 1730

≈ 23/7 1730. Flemløse

HANS NIELSEN [LUNDE]

Gaardmand, Flemløse. □ 28/6 1763)

24. VIII. a. ANNE HANS. LUNDE

⊗ 14/5 1711. Flemløse

25. VIII. b. PEDER HANSEN LUNDE

⊗ 16/7 1713. Flemløse

□ 20/1 1714. s. st.

17. VIII. c. PEDER HANSEN LUNDE

⊗ 4/11 1714. Flemløse

□ 31/3 1773. s. st.

Gaardmand, »Lundegaarden«
Flemløse (Fæste 15/4 1755)

≈ 20/4 1756. Gamtofte

26. VIII. d. LAURITZ HANSEN LUNDE

⊗ 8/5 1718. Flemløse

18. DOROTHE FINDSDATTER

⊗ 31/8 1727. Gamtofte

□ 31/3 1788. Flemløse

Datter af:

13. Gaardmand FIND PEDERSEN og

11. KIRSTEN NIELSDATTER,

Aborre, Gamtofte s.

(≈ II. 20/6 1774. Flemløse

LARS NIELSEN, Dreslette)

27. IX. a. KIRSTEN PEDERSDATTER

⊗ 8/4 1757. Flemløse

28. IX. b. HANS PEDERSEN LUNDE

⊗ 22/10 1758. Flemløse

□ 18/7 1765. s. st.

29. IX. c. FIND PEDERSEN [LUNDE]

⊗ 24/5 1761. Flemløse

+ 14/2 1837. Kolding

Thee- og posteliinshandler
Prindsensgade 380, København
(Borgerskab 2/2 1801)

30. IX. d. BIRTHE PEDERSD. LUNDE

⊗ 20/3 1763. Flemløse

□ 13/7 1765. s. st.

31. IX. f. HANS PEDERSEN LUNDE

⊗ 17/1 1768. Flemløse

21. IX. e. LARS PEDERSEN [LUNDE]

⊗ 20/3 1765. Flemløse

+ 9/7 1836. Skartved

Gaardejer. Hestekobb. Skartved.

∞ 18/4 1804. Flemløse

≈ 14/11 1804. s. st.

22. METTE HANS DATTER

⊗ 29/3 1782. Kærum

+ 3/3 1835. Skartved

Datter af:

19. Gaardmand HANS RASMUSSEN og

20. KAREN HANS DATTER,

Ebberup, Kærum s.

23. X. a. DOROTHEA LAURITZEN [LUNDE]

* 7/1 1805. Flemløse

32. X. b. KAREN LAURITZDATTER [FYEN]

* 21 8 1807. Skartved

33. X. c. SOPHIE LETH LAURITZDATTER

[FYEN]

* 21 1 1812. Skartved

34. X. d. ANNE KIERSTINE LAURITZDATTER

[FYEN]

* 19 3 1814. Skartved

35. X. e. PEDER LAURITZEN

* 3/12 1817. Skartved

23. X. a. DOROTHEA LAURITZEN [LUNDE]
(172 Lind) * $\frac{7}{1}$ 1805. Flemløse
+ $\frac{1}{7}$ 1865. »Lindgaard«
 $\approx$ $\frac{11}{3}$ 1826. Dalby

36. JOHANNES HANSEN LIND
(25 Lind) * $\frac{29}{6}$ 1794. »Lindgaard«
+ $\frac{9}{5}$ 1860, s. st.
Gaardejer, »Lindgaard«, Dalby
(Se bind II side 9)

Børn:

XI. a. FIND PEDERSEN LIND
(173 Lind) * $\frac{27}{5}$ 1827. »Lindgaard«

XI. b. HANS OLUFSEN LIND
(174 Lind) * $\frac{24}{4}$ 1829. »Lindgaard«

XI. c. LAURIDS PEDERSEN LIND
(175 Lind) * $\frac{8}{1}$ 1832. »Lindgaard«

XI. d. KAREN LENE LIND
(176 Lind) * $\frac{8}{2}$ 1834. »Lindgaard«

XI. e. JØRGEN JOHANSEN LIND
(177 Lind) * $\frac{15}{4}$ 1836. »Lindgaard«

51. XI. f. CHRISTIAN NISSEN LIND
(178 Lind) * $\frac{28}{6}$ 1838. »Lindgaard«

XI. g. METTE MARIE LIND
(179 Lind) * $\frac{8}{9}$ 1840. »Lindgaard«

XI. h. INGER CHRISTINE LIND
(180 Lind) * $\frac{20}{7}$ 1843. »Lindgaard«

XI. i. JOHANNES HANSEN LIND
(181 Lind)
(240 Brems)
(23 Lomholt) * $\frac{20}{2}$ 1846. »Lindgaard«

XI. j. ANNE DORTHEA LIND
(182 Lind) * $\frac{26}{1}$ 1848. »Lindgaard«

Karen Lauritzdatter [Fyen], Kolding.

Søren Petersen, Kolding.

32. *N. b.*   **KAREN LAURITZDATTER [FYEN]**
* 21/8 1807, Hestekøbbel, Skartved
+ 15/10 1865, Kolding
≈ 16/10 1834, Trinitatis Kirke, København

37.   **SØREN LAVE PEDERSEN**
* 21/7 1803, Rebæk, Dalby
+ 7/10 1877, Kolding
Købmand og skipper, Kolding
(Borgerskab 6/2 1828, 30/4 1834)

Søn af:

Købmand LAUGE ERNST (ARENZ) PEDERSEN
og EILEN SØRENSDATTER

(Borgerskab 19/1 1797 som skipper), Kolding

Børn:

38. *XI. a.* LAVE ERNST PETERSEN
* ¹¹/₁₀ 1835. Kolding
+ ¹⁹/₉ 1892, s. st.
Købmand og kærner. Kolding
≈ ²⁶/₁₀ 1862. Kolding
39. HELENE DORTHEA AGERTHA MEYER
[LE MAIRE]
* ²⁶/₂ 1838. Skagen
+ ¹²/₅ 1916. Charlottenlund
40. *XI. b.* LAURITZ NICOLAI GOTTHARDT
PETERSEN
* ⁸/₃ 1840. Kolding
+ ⁶/₂ 1847, s. st.
41. *XI. c.* ELINE MATHILDE PETERSEN
* ²⁸/₁₂ 1842. Kolding
+ ¹⁷/₅ 1927. »Vesterled«, København F.
Bestyrerinde, »Kolding Døtreskole«, Kolding
42. *XI. d.* FREDERIKKE CAROLINE CHRISTIANE
PETERSEN
* ¹⁵/₁₂ 1847. Kolding
+ ³/₆ 1912. Korsør
≈ ²³/₄ 1878
43. HANS HAMMER HAAR
* ¹⁷/₆ 1841. Næsborg
+ ¹⁰/₇ 1905. København
Gardejer, »Nørregaard«, Hellebæk
Søn af:
Sognepræst FREDERIK GLEERUP HAAR
og SOPHIE HAMMER,
Næsborg

33. X. c. SOPHIE LETH LAURITZDATTER [FYEN]
* ²¹/₁ 1812. Hestekobbel, Skartved
+ ¹⁹/₇ 1869, s. st.
≈ ²³/₅ 1835. Sdr. Bjært

44. ERICH MOGENSEN HUGGER
* 1795. Dalby
+ ⁵/₁ 1869. Hestekobbel, Skartved
Gaardejer, Hestekobbel, Skartved

Søn af:
Gaardejer JENS HUGGER
og ANNE MARIE JENSDATTER,
Dalby

Børn:

45. XI. a. JENS ERICHSEN HUGGER
* ⁵/₄ 1836. Hestekobbel, Skartved
+ ¹⁵/₆ 1916. Kolding
Gaardejer, Vamdrup. Husejer, Kolding
≈ e. kgl. bevilling ⁶/₉ 1876

46. CHRISTIANE MARIE CATHRINE
REINHOLDT
* ²⁷/₁₀ 1846. Agerskov
+ ²³/₂ 1928. Kolding

Datter af:
Gaardejer CHRISTIAN REINHOLDT
og MARIE MARGRETHE NISSEN,
»Oxgaard«

47. XI. b. LAURITZ ERICHSEN HUGGER
 * ³⁰/₁ 1838. Hestekobbel, Skartved
 + ⁵/₁₁ 1928. »Dybdalgaard«
 Gaardejer, »Dybdalgaard«, og ølbrygger, Ø. Vam-
 drup
 ≈
48. KIRSTEN MICHELSDATTER
 * ²⁴/₆ 1833. Hjarup
 + ²⁶/₁₁ 1894. »Dybdalgaard«
 Datter af:
 Gaardejer MIKKEL THOMASSEN
 og AGNES HEDVIG GIELLERT
 Hjarup
49. XI. c. ANDREAS PETER ERICHSEN HUGGER
 * ⁵/₅ 1840. Hestekobbel, Skartved
 + ²⁷/₁₂ 1846, s. st.
50. XI. d. METTE JOHANNE HUGGER
 (392 Lind)
 * ⁴/₅ 1844. Hestekobbel, Skartved
 + ¹⁸/₆ 1917. »Taarbækgaard«, s. st.
 ≈ ⁵/₅ 1866
51. CHRISTIAN NISSEN LIND
 (178 Lind)
 * ²⁸/₆ 1838. »Lindgaard«
 + ²²/₂ 1903. »Taarbækgaard«
 Gaardejer, »Taarbækgaard«, Skartved,
 Sdr. Bjært
 Søn af:
 Gaardejer JOHANNES HANSEN LIND
 og DOROTHEA LAURITSEN [LUNDE]
 »Lindgaard«, Dalby

X. d. ANNE KIERSTINE LAURITZDATTER [FYEN]
* ¹⁹/₃ 1814. Hestekobbel, Skartved
+ ¹⁴/₄ 1847. »Skartvedgaard«
≈ ¹¹/₆ 1836

CHRISTEN NISSEN LIND
* ²⁶/₆ 1804. »Skartvedgaard«
+ ¹⁶/₄ 1886, s. st.
DM., Gaardejer, »Skartvedgaard«, Sdr. Bjært.

Søn af:
NIS CHRISTENSEN
og METTE HANSDATTER SCHOU,
»Skartvedgaard«, Sdr. Bjært

Børn:

53. XI. a. MATHILDE LIND
* ⁶/₁₂ 1839. »Skartvedgaard«
+ ⁷/₁₁ 1880. »Elskager«
≈ ¹/₈ 1857

54. PETER CHRISTOPHERSEN BRAMSEN
* ²⁶/₄ 1825. »Elskager«
+ ²⁶/₅ 1896. Sdr. Bjært
Gaardejer, »Elskager«, Sdr. Bjært

Søn af:
Gaardejer CHRISTOPHER CHRISTIANSEN
BRAMSEN
og VOLDBORG PEDERSDATTER GELLERT,
»Elskager«, Sdr. Bjært

55. XI. b. PAULINE ELISABETH LIND
* ⁷/₆ 1841. »Skartvedgaard«
+ ²⁴/₁₁ 1871. »Paulinesminde«
≈ ²/₁₀ 1862

56. CHRISTIAN JENSEN WYFF
* ²⁷/₁₂ 1827. »Paulinesminde«
+ ¹⁷/₃ 1892, s. st.
Gaardejer, »Paulinesminde«, Vonsild

57. *XI. c.*   **METTE LIND**
                   * ²⁰/₅ 1843. »Skartvedgaard«
                   + ⁸/₆ 1921. »Overbygaard«
                   ≈ ³/₁₀ 1865
58.   **JES PETER HANSEN**
                   * ¹⁵/₂ 1827. »Overbygaard«
                   + ⁹/₄ 1880, s. st.
                   Gaardejer, »Overbygaard«, Vonsild
59. *XI. d.*   **NIS CHRISTENSEN LIND**
                   * ¹⁵/₃ 1847. »Skartvedgaard«
                   + ¹⁶/₇ 1918, s. st.
                   Gaardejer, »Skartvedgaard«, Sdr. Bjært
                   ≈ ²³/₃ 1869
60. (*XI. b.*)   **LAURINE MATHEA LAURITZEN**
                   * ²/₄ 1845. Orte skole
                   + ⁶/₁ 1892. »Skartvedgaard«

Peder Lauritzen, Orte.

35. X. e.   **PEDER LAURITZEN**
* 3/12 1817. Hestekobbøl, Skartved
+ 18/2 1905. Aarup
Lærer og kirkesanger. Orte
≈ I. 9/7 1842. Orte
61.   **KAREN JOCHUMSDATTER**
* 8/5 1822. Skydebjerg
+ 28/4 1849. Orte skole

Datter af:
Boelsmand JOCHUM MORTENSEN
og LOUISE MICHELSDATTER,
Mørkemøselund, Skydebjerg
Plejedatter af:
RASMUS HANSEN og
MAREN MORTENSDATTER, Orte
≈ II. 24/5 1855. Rørup
62.   **ANE KIRSTINE LARSDATTER**
* 15/10 1827. Rørup
+ 25/3 1911. Aarup

Datter af:
Selvejergaardmand LARS NIELSEN
og ANE NIELSDATTER,
»Dybmossegaard«, Rørup

Børn af I. ægteskab:

63. *XI. a.* LUDVIG MARTIN LAURITZEN
* 27/3 1843. Orte skole
60. *XI. b.* LAURINE MATHEA LAURITZEN
* 2/4 1845. Orte skole
64. *XI. c.* ANE KIRSTINE LAURITZEN
* 29/5 1847. Orte skole
+ o. 1895
Mejeriuddannelse paa Havartigaarden

Børn af II. ægteskab:

65. *XI. d.* KAREN KIRSTINE RASMINE HENRIETTE
LAURITZEN
* 21/3 1856. Orte skole
66. *XI. e.* MAREN RASMINE LAURITZEN
* 13/9 1857. Orte skole

63. *XI. a.* LUDVIG MARTIN LAURITZEN
* 27/3 1843. Orte skole
+ 27/7 1893. Frederiksberg
Landinspektør, Frederiksberg
≈ 7/4 1868

67. STELLA RAVEN
* 18/2 1847
+ 26/7 1921

Datter af:
cand. phil. CARL RAVEN
og LOUISE LUND,
København

Børn:

68. *XII. a.* ALPHA LAURITZEN
* 4/3 1869. Frederiksberg
+ 14/4 1949
≈ 6/5 1896

69. MARTINUS GREGERSEN LIND
* 25/7 1868. »Bjærtgaard«, Sdr. Bjært
+ 29/12 1909. Kolding
Købmand, Kolding

Børn:

70. *XIII. a.* OSKAR LIND
* 13/5 1897. Kolding
Forlagsboghandler. København
≈ 27/11 1943

71. SIGRUN COLDING JENSEN
* 23/8 1922. Nyborg

72. *XIII. b.* AAGE LIND
* 26/5 1898. Kolding
Købmand

73. *XIII. c.* STELLA LIND
* 3/5 1902. Kolding
Lærerinde

74. *XIII. d.* VEDA LIND
* 16/10 1908. Kolding
Sygeplejerske

75. *XII. b.*   **ESTRID LAURITZEN**
* 17/2 1871. Frederiksberg
+ 29/12 1942, s. st.
≈ 1/12 1942. Madras, Indien
76.   **EJNER GERHARD TETENS HOFF**
* 15/2 1881. Ansager
+ 16/1 1935. København
cand. theol., missionær i Indien og Polen
77. *XII. c.*   **CARL LUDVIG LAURITZEN**
* 6/5 1878. Frederiksberg
+ 21/8 1938. Strib
Civilingeniør, direktør, Odense.
Redaktør »Mænd og Mission«, Strib.
≈ 28/10 1902
78.   **HELGA ULRICH**
* 13/9 1876. Tølløse
+
Datter af:
Skovrider OLAF ERASMUS SPARRE ULRICH
og JULIE ELENE CHRISTOFFERSEN,
»Sofienholm«, Tølløse

Børn:

79. *XIII. a.*   **ESTER LAURITZEN**
* 4/9 1907. Odense
Lærerinde
≈ 12/11 1938
79.   **EJLER ANDREASEN**
* 4/12 1909. Halsted
Lærer, Burkal
-
- Børn:
80. *XIV. a.*   **GRETE ELISE ANDREASEN**
* 19/7 1913
81. *XIV. b.*   **HANS LUDVIG ANDREASEN**
* 13/11 1944

82. *XIII. b.*   INGE MARGRETE LAURITZEN
                         * 9/3 1910. Odense
                         ≈ 5/6 1938
83.   ERLAND PEÜLICHE NIELSEN
                         * 27/9 1909. Vanløse
                         Apoteker, missionær, Nebk, Syrien
-

Børn:

84. *XIV. a.*   EIALIN PEÜLICHE NIELSEN
                         * 28/3 1939. Gentofte
85. *XIV. b.*   INGE PEÜLICHE NIELSEN
                         * 20/5 1941. Gentofte
86. *XIV. c.*   BIRGITTE PEÜLICHE NIELSEN
                         * 18/9 1943. Middelfart
87. *XIV. d.*   RUTH PEÜLICHE NIELSEN
                         * 13/6 1946. Strib
88. *XIV. e.*   SIGNE PEÜLICHE NIELSEN
                         * 1/8 1949. Libanon
89. *XIII. c.*   KIRSTEN HELENE LAURITZEN
                         * 7/12 1912. Odense
                         ≈ 28/6 1942
90.   JENS SIGURD ANDREASEN
                         * 4/4 1917. Ribe
                         Adjunkt, Stenhus kostskole
-

Børn:

91. *XIV. a.*   HELLE ANDREASEN
                         * 11/3 1949. Holbæk

92. XIII. d.   FRITZ LUDVIG LAURITZEN
                    * 25/4 1917
                    Sognepræst, Agri, Vrimmen
                    ≈ 28/12 1941

93.   KIRSTEN STØRCK
                    * 28/3 1918

Børn:

94. XIV. a.   OLE STØRCK LAURITZEN
                    * 30/7 1943

95. XIV. b.   BIRGITTE STØRCK LAURITZEN
                    * 22/2 1946

96. XIV. c.   MARIANNE STØRCK LAURITZEN
                    * 15/6 1948

60. XI. b. LAURINE MATHEA LAURITZEN
* $\frac{2}{4}$ 1845. Orte skole
+ $\frac{6}{1}$ 1892. »Skartvedgaard«
≈ $\frac{23}{3}$ 1869
59. (XI. d.) NIS CHRISTENSEN LIND
* $\frac{15}{3}$ 1847. »Skartvedgaard«
+ $\frac{16}{7}$ 1918, s. st.
Gaardejer, »Skartvedgaard«, Sdr. Bjært
- Søn af:
Gaardejer CHRISTEN NISSEN LIND
og ANNE KIRSTINE LAURITZDATTER (FYEN),
»Skartvedgaard«, Sdr. Bjært (se nr. 52 X d)
-

Børn:

97. XII. a. ANNE KIRSTINE LIND
* $\frac{25}{5}$ 1869. »Skartvedgaard«
+ $\frac{4}{4}$ 1934. København
≈ $\frac{30}{6}$ 1891
98. CHRISTIAN BRAMSEN
* $\frac{21}{7}$ 1864. »Elskager«
+ $\frac{7}{5}$ 1939, s. st.
Gaardejer, »Elskager«, Sdr. Bjært
- Søn af:
Gaardejer PETER CHRISTOPHERSEN BRAMSEN
og MATHILDE LIND,
»Elskager«, Sdr. Bjært
99. XII. b. CHRISTEN NISSEN LIND
* $\frac{30}{3}$ 1871. »Skartvedgaard«
+ $\frac{9}{5}$ 1944. Kolding
≈ $\frac{2}{4}$ 1895
100. GYDE MARIE CECILIE JUHL
* $\frac{24}{2}$ 1876. »Dalhavegaard«, Taps
+ $\frac{7}{6}$ 1932. »Binderuplund«, Sdr. Bjært
- Datter af:
Gaardejer LAURITS MADSEN ULDALL JUHL
og MARIE GATHRINE GELLERT,
»Dalhavegaard«, Taps

101. XII. c. PETER LAURITZ LIND
 * $\frac{8}{5}$ 1873. »Skartvedgaard«
 + $\frac{7}{6}$ 1956. »Nørager«
 Gaardejer, »Skartvedgaard«, senere
 »Nørager«, Skartved, Sdr. Bjært
 ~ $\frac{14}{4}$ 1899
102. ANNE KATHRINE ULDAIL
 * $\frac{5}{12}$ 1878. »Binderupgaard«
 +
 Datter af:
 Gaardejer FALLE ULDAIL
 og ANNE MARGRETHE PETERSEN,
 »Binderupgaard«
103. XII. d. KAREN LIND
 * $\frac{16}{8}$ 1876. »Skartvedgaard«
 + $\frac{30}{5}$ 1910. »Dalhavegaard«
 ~ $\frac{30}{5}$ 1895
104. JOHANNES PETERSEN JOHANSEN
 * $\frac{17}{10}$ 1869. »Dalhavegaard«
 + $\frac{15}{3}$ 1936, s. st.
 Gaardejer, »Dalhavegaard«, Taps
 ~ I. $\frac{28}{11}$ 1891
 ANNA CHRISTINE BRAMSEN
 * $\frac{3}{3}$ 1867. »Elskager«
 + $\frac{3}{5}$ 1893. »Dalhavegaard«
105. XII. e. ELISABETH ANTHONIE LIND
 * $\frac{12}{1}$ 1880. »Skartvedgaard«
 + $\frac{13}{3}$ 1918. Kolding
 ~
106. JENS LAURITZEN SANDAGER
 * $\frac{4}{10}$ 1882. Stenderup
 +

**XI. d. KAREN KIRSTINE RASMINE HENRIETTE
LAURITZEN**

* ²¹/₃ 1856. Orte skole

+ ²⁷/₁ 1897. Veringe

≈ ³/₁₂ 1878. Orte

HANS JENSEN BRANDT

* ²²/₉ 1843. Nybølle, Hillerslev

+ ²⁶/₁ 1928. Aavang, Veringe

Gaardejer og limfabrikant, Veringe

Søn af:

Skomager og limfabrikant

JENS CHRISTOFFERSEN og

ANNE KIRSTINE RASMUSDATTER,
Nybølle, Hillerslev

---

108. XII. a. ANNA BRANDT

* ²⁸/₁₁ 1879. Veringe

+ ²⁶/₁₂ 1879, s. st.

109. XII. b. ANNE BRANDT

* ²³/₁ 1881. Veringe

+ ⁷/₈ 1881. »Brandtsminde«

110. XII. c. MARIE BRANDT

* ²⁷/₉ 1882. Veringe

111. XII. d. PETER BRANDT

* ²⁷/₁₁ 1884. Veringe

112. XII. e. SOFIE BRANDT

* ²²/₁₁ 1886. Veringe

+ ²⁹/₁₂ 1886, s. st.

113. XII. f. INGEBORG BRANDT

* ²²/₁₂ 1887. Veringe

114. XII. g. VALBORG BRANDT

* ⁹/₁₂ 1889. Veringe

XI. e. MAREN RASMINE LAURITZEN

* ¹³/₉ 1857. Orte skole

+ o. 1915

≈ ¹²/₇ 1886. Rønninge

MIKKEL HANSEN

* ⁹/₆ 1862. Rørup

+ ⁸/₇ 1896. Odense

Ejer af Langeskov Kro (Bakkegaard),

Rørup, Rønninge

Søn af:

Gaardmand JOHAN HANSEN

og BIRTHE MARIE MIKKELSEN,

Ellerup

Børn:

116. XII. a. PETER LAURITS CHRISTIAN HANSEN

* ²/₁₁ 1887. »Højgaard«, Rønninge

117. XII. b. MONIKA HANSEN

* ²/₇ 1892

VIII.	24. ANNE HANSDATTER LUNDE * 1711		17. PEDER HANSEN LUNDE 1714—1773 ~ 1756	26. LAURIDTZ HANSEN LUNDE * 1718	
	18. DOROTHE FINDSDATTER 1727—1788				
IX.	27. KIRSTEN PEDERSDATTER LUNDE * 1757		29. FIND PEDERSEN [LUNDE] 1761—1837	21. LARS PEDERSEN [LUNDE] 1765—1836 ~ 1804	31. HANS PEDERSEN LUNDE * 1768
	22. METTE HANSDATTER 1782—1835				
X.	23. DOROTHEA LAURITZEN [LUNDE] 1805—1865 <i>(172. Lind)</i> ~ 1826	32. KAREN LAURITZDATTER [FYEN] 1807—1865 ~ 1834	33. SOPHIE LETH LAURITZDATTER [FYEN] 1812—1869 ~ 1835	34. ANNE KIERSTINE LAURITZDATTER [FYEN] 1814—1847 ~ 1836	35. PEDER LAURITZEN 1817—1905 ~ I. 1842
	36. JOHANNES HANSEN LIND 1794—1860 <i>(25. Lind)</i>	37. SØREN LAVE PEDERSEN 1803—1877	44. ERICH MOGENSEN HUGGER 1795—1869	52. CHRISTEN NISSEN LIND 1804—1886	61. KAREN JOCHUMSDATTER 1822—1849 ~ II. 1855
					62. ANE KIRSTINE LARSDATTER 1827—1911
XI.	FIND * 1827 HANS * 1829 LAURIDS * 1832 KAREN LENE * 1834 JØRGEN * 1836 51. CHRISTIAN * 1838 MARIE * 1840 JOHANNES * 1846	38. LAVE ERNST * 1835 41. ELINE MATHILDE * 1842 42. FREDERIKKE CAROLINE * 1847	45. JENS * 1836 47. LAURITZ * 1838 50. METTE JOHANNE * 1844 <i>(392. Lind)</i>	53. MATHILDE * 1839 55. PAULINE ELISABETH * 1841 57. METTE * 1843 59. NIS * 1847	I. Ægteskab: 63. LUDVIG MARTIN 60. LAURINE MATHEA 64. ANE KIRSTINE II. Ægteskab: 65. KAREN KIRSTINE RASMINE HENRIETTE 66. MAREN RASMINE

Oversigtstavle

Den gamle skole i Flemløse.

